

การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

: ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

Epistemology in Theravada Buddhist Philosophy

: A Critical Study of the concept found in Visuddhimagga

พระมหาขวัณชัย กิตฺติเมธี (หม่อมประไพ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๔๖

ISBN 974-364-241-2

การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท
: ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

พระมหาขวัณชัย กิตฺติเมธี (หม่อมประไพ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๔๗

ISBN 974-364-241-2

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Epistemology in Theravada Buddhist Philosophy
: A Critical Study of the concept found in Visuddhi Magga

Phramaha Kwanchai Kittimetee (Hemprapai)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Philosophy)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา

.....

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโณ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ประธานกรรมการ

(พระมหาต่วน สิริขมุโม)

.....กรรมการ

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโณ)

.....กรรมการ

(รศ.ดร.สมภาร พรมทา)

.....กรรมการ

(ผศ.ดร.วรยุทธ ศรีวรกุล)

.....กรรมการ

(ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโณ	ประธานกรรมการ
	ผศ.ดร.วรยุทธ ศรีวรกุล	กรรมการ
	ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค
ผู้วิจัย	: พระมหาวัณชัย กิตฺติเมธี (hemprapai)
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ : ผศ.ดร.วรายุทธ ศรีวรกุล : ดร.วีรชาติ นิมอนงค์
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทโดยอาศัยคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นที่สำคัญในการศึกษาออกเป็น ๓ ประเด็นคือ ๑. ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท ๒. ญาณวิทยาในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ๓. ญาณวิทยาในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคกับญาณวิทยาในปรัชญาต่างสำนัก ผลจากการวิจัยมีข้อสรุปที่สำคัญ คือ

๑. ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นระบบความคิดที่มุ่งทำลายความไม่รู้ (อวิชชา) ซึ่งถือว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิด และทำความรู้ (วิชชา) ให้เกิดขึ้น โดยเปลี่ยนแปลงความเห็น (ทิฏฐิ) และพัฒนาจนเกิดความรู้ที่ถูกต้อง กล่าวคือ ธรรมชาติความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทมุ่งมองทุกอย่างตามเป็นจริงตามหลักไตรลักษณ์ จนเข้าใจว่าทุกอย่างเกิดจากเหตุปัจจัย ไม่ใช่เกิดขึ้นเอง เมื่อไม่มีเหตุปัจจัย ทุกสิ่งย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ รวมทั้งเข้าใจสมมติบัญญัติซึ่งอธิบายถึงความจริงในแง่ต่าง ๆ เพื่อไม่ให้ยึดติดกับหลักการจนกลายเป็นความงมงาย แต่ต้องอาศัยการแยกแยะด้วยปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรม

๒. ญาณวิทยาในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค แบ่งความรู้เป็น ๒ ระดับ คือ ความรู้ทางโลก (โลกิยะ) และความรู้เหนือโลก (โลกุตตระ) กล่าวคือ ความรู้ระดับโลกิยะเป็นพื้นฐานในการพัฒนาความรู้โดยเริ่มตั้งแต่การรับรู้ การจำได้ การรู้แจ้ง จนเกิดความเข้าใจ ส่วนความรู้ระดับโลกุตตระ เป็นวิธีการขจัดความไม่รู้ (อวิชชา) ที่เป็นพื้นฐานของความไม่

เข้าใจทุกอย่างตามจริง แต่ความรู้ทั้ง ๒ ระดับล้วนต้องอาศัยกันและกัน กล่าวคือ ความรู้ระดับโลกียะมีอยู่ก็เพื่ออธิบายความรู้ในระดับโลกุตตระ ส่วนความรู้ระดับโลกุตตระจะเกิดขึ้นได้โดยอาศัยความเข้าใจความรู้ระดับโลกียะเพื่อแยกแยะว่าสิ่งใดเป็นความจริงโดยสมมติ และสิ่งใดเป็นความจริงสูงสุด ซึ่งความรู้ทั้ง ๒ เกิดจากการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาที่ประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา

๓. ญาณวิทยาในปรภณวิเสสวิสุทธีมรรคกับญาณวิทยาในปรัชญาต่างสำนัก มีข้อที่สรุปร ดังนี้ คือ

๑) ญาณวิทยาในปรภณวิเสสวิสุทธีมรรคกับปรัชญาชนต่างพัฒนาความรู้ผ่านประสบการณ์ไปสู่ความเข้าใจสรรพสิ่งได้ตามจริง ส่วนความต่างกันคือ ปรัชญาชนมองความรู้ว่า มีความหลากหลาย จึงตัดสินความรู้โดยทั่ว ๆ ไปว่าไม่สมบูรณ์ ความรู้ทุกอย่างจึงถูกต้องทั้งสิ้น แต่ในปรภณวิเสสวิสุทธีมรรคถือว่า ความรู้สูงสุดจึงมีอย่างเดียวแต่อธิบายด้วยสมมติหรือทฤษฎีหลายอย่างด้วยกัน

๒) ญาณวิทยาในปรภณวิเสสวิสุทธีมรรคกับปรัชญาสาขาระยะถือว่า ความรู้สูงสุดคือความรู้อันเป็นเหตุดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง ส่วนความต่างกันคือ ปรัชญาสาขาระยะถือว่า ความจริงสูงสุดเกิดจากการรู้แจ้งอาตมมันจนไม่หวั่นไหวไปตามอำนาจกิเลส และเป็นระบบปรัชญาที่อาศัยการคิดเป็นหลัก ไม่มีหลักการปฏิบัติที่ชัดเจน ส่วนในปรภณวิเสสวิสุทธีมรรคถือว่า ความรู้สูงสุดเป็นการมองทุกอย่างตามจริง เมื่อเข้าใจยอมหาวิธีปฏิบัติตามหลักมรรคมีองค์ ๘

๓) ญาณวิทยาในปรภณวิเสสวิสุทธีมรรคกับเหตุผลนิยม ปรภณวิเสสวิสุทธีมรรคได้นำเอาหลักการทางเหตุผลมาอธิบายความจริง แต่ความรู้ขั้นเหตุผลยังไม่สามารถทำให้เข้าใจความจริงที่แท้ได้ทั้งหมด เพราะยังขาดประสบการณ์ในการพิจารณา ความรู้ในปรภณวิเสสวิสุทธีมรรคจึงเป็นความรู้หลังประสบการณ์ ซึ่งต่างจากเหตุผลนิยมที่เชื่อในความรู้ก่อนประสบการณ์

๔) ญาณวิทยาในปรภณวิเสสวิสุทธีมรรคกับประสบการณ์นิยม ในปรภณวิเสสวิสุทธีมรรคยอมรับว่า ผัสสะหรือประสาทสัมผัสเป็นพื้นฐานการรับรู้เบื้องต้น แต่ในระดับสูงขึ้นไปต้องอาศัยผัสสะที่เกิดจากญาณที่ประจักษ์แก่ตน ฉะนั้น ความรู้ขั้นผัสสะของประสบการณ์นิยมจึงเป็นความรู้ระดับพื้นฐาน แต่ไม่สามารถโยงไปสู่ความรู้ที่เกิดภายในได้ แต่ความรู้ที่ปรภณวิเสสวิสุทธีมรรคมุ่งหมายเป็นความรู้ความเข้าใจที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมภายใน เพื่อเชื่อมโยงถึงความรู้ภายนอก.

Thesis Title : Epistemology in Theravada Buddhist Philosophy
 : A Critical Study of the concept found in
 Visuddhimagga

Researcher : Phramaha Kwanchai Kittimetee (Hemprapai)

Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisory Committee : Phramaha Somjin Sammapanno
 : Dr.worrayut sriworrakul
 : Dr.veerachat nimanong

Date of Graduation : February 18,2005

ABSTRACT

This thesis aims at the analytical study of Epistemology in Theravada Buddhist Philosophy with the help of the classical works called Visuddhimagga. The main points in studying are divided into 3, namely : The Epistemology in Theravada Buddhist Philosophy, the Epistemology found in the classical works called Visuddhimagga and the Epistemology in the classical works called Visuddhimagga along with the Epistemology in other institutes. The important outcome of the research can be summarized as follows :

1. The Epistemology in Theravada Buddhist Philosophy is the system of thought aiming at destroying ignorance (Avijja) which is regarded as the important cause of birth, death and rebirth, and causing knowledge (Vijja) to arise by way of changing the view (Ditthi) and developing them until the right knowledge arises. This means that the Theravada Buddhist Philosophy aims at looking everthing rightly according to the principle of the Three Characteristics (Ti Lakkhana) until one understands that everything arises from a cause and a factor. Everything cannot arise by itself. When there is no cause and factor ,

nothing can arise. The Theravada Buddhist Philosophy also emphasizes the understanding of the hypothesis and the formulation which describe the truth in various viewpoints in order not to adhere to the principles to the effect that one becomes ignorant, but at this point one must know how to categorize things with wisdom which arises from training.

2. The knowledge in the Epistemology in the classical works called Visuddhimagga is divided into 2 levels :- the worldly knowledge (Lokiya nana) and the supermandane knowledge (Lokuthra nana). The worldly knowledge is the base for developing knowledge from acknowledgement, remembering and realization until the rightly understanding arises. The supermandane knowledge is the way to get rid of ignorance (Avijja) which is the base of not understanding things rightly as they really are.

It should be pointed out here that the kinds of knowledge mentioned above depend on each other. That is to say the worldly knowledge exists for the sake of the supermandane one. On the other hand, the supermandane knowledge can arise with the help of the worldly knowledge in order to distinguish as to what is the truth, what is the supposition, and what is the highest truth. The two kinds of knowledge arise from the development according to the three kinds of training : precept, concentration and wisdom.

3. The following are the conclusive statements about the epistemology in the classical works called Visuddhimagga and the Epistemology in philosophy held by other institutes :-

3.1 The epistemology in the classical works called Visuddhimagga and the philosophy in Jainism both develop knowledge from experiences to understand all the things rightly. The difference between them is that the philosophy in Jainism regards the wisdom as of variety, so it is of the view that the general knowledge is not complete, and by this way, every kind of

knowledge is right but the classical works called Visuddhimagga hold that there is only one highest knowledge the explanation of which is of variety, either through hypotheses or through theories.

3.2 The epistemology in the classical works called Visuddhimagga and the philosophy in Sangkhya Philosophy regard that the highest knowledge is the knowledge which is the cause of extinguishing all kinds of suffering. The difference between them is that the philosophy in Sangkhya Philosophy holds that the highest truth arises in the realization of Atman without the state of moving to this or that side according to the power of defilements. It is also the system of philosophy that holds firmly the thought as the principle. There is no clear principle of practice. On the contrary, the classical works called Visuddhimagga regards that the highest knowledge is the way to look at all the things as they really are. When one understands in this way, one will find out the method of practising according to the Eightfold Noble Path.

3.3 This deals with the epistemology in the classical works called Visuddhimagga and the rationalism. The first one brings the principle of cause and effect for explaining the truth and emphasizes that the principle of cause and effect cannot enable a person to understand all the truth, because of lack of the experience in consideration. Thus the knowledge in the classical works called Visuddhimagga is the knowledge after the experience. This is different from the principle of cause and effect which is the belief in the knowledge before experience.

3.4 This deals with the epistemology in the classical works called Visuddhimagga and the empiricism. The former admits that the touch (bhassa) or nervous touch (Prasada Sambhassa) is the base for realization at the beginning, but at the higher level, it is necessary to depend on the touch arising from the real knowledge evident to oneself. So, the knowledge at the

level of touch out of the theory experience is the basic knowledge. It cannot go further to the knowledge to arise within a person. On the contrary, the knowledge at which the classical works called Visuddhimagga aims is the knowledge and the understanding which arises from training inside to be co-relative to the outside knowledge.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยความกรุณาของคณาจารย์เหล่านี้ คือ พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ, ผศ.ดร.วรยุทธ ศรีวรกุล และดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์ อาจารย์ที่ปรึกษา พระมหาต่วน สิริธมฺโม, รศ.ดร.สมภาร พรหมทา, รศ.ดร.จินดา จันทร์แก้ว สำหรับข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์เกี่ยวกับการวิทยานิพนธ์ และรศ.ชูศักดิ์ ทิพยเกษร สำหรับบทคัดย่อภาษาอังกฤษ

ขอขอบคุณคณาจารย์ เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยที่ช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกในการค้นคว้าหาข้อมูลต่าง ๆ รวมทั้งสถานที่เหล่านี้ คือ หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดมหาวิทยาลัยบูรพา หอสมุดธรรมศาสตร์ หอสมุดจุฬาลงกรณ์วิทยาลัย และหอสมุดมหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ

ขอขอบคุณพระเทพปริยัติสุธี (อาทร อินฺทปญฺโญ) เจ้าอาวาสวัดปิตุภูมิ พระป่าโมกขมุณี พระอุปัชฌาย์ของผู้วิจัย พระสิรินันทเมธี (พิจิตชัย อภิขโย) สำหรับทุนการศึกษาและเครื่องปริ้นเตอร์เลเซอร์ พระอธิการไพศาล กิตฺติภทฺโท เจ้าอาวาสวัดแก้วฟ้า จังหวัดนนทบุรี ที่อุปถัมภ์ค่าเทอมขณะศึกษาอยู่ พระปลัดวิรัตน์ สาธโร ที่เกื้อกูลเครื่องคอมพิวเตอร์เครื่องปริ้นเตอร์และกระดาษพิมพ์, พระมหาอภิย ลีตวิริโย, พระพุทธนารมณฺีธมฺโม และเจริญพรขอขอบคุณคุณมานะ วงศ์ประกรคำ, คุณปัญญาพร สนสกุล, คุณธารารัตน์ มรกต, คุณดวงกมล เมฆพยัพ, คุณสายทิพย์ สุวรรณราช ที่เกื้อกูลข้อมูลที่เป็นประโยชน์ รวมทั้งเพื่อนกลุ่มพัฒนาจิตเพื่อชีวิตดีงามและลูกศิษย์ทุกคนที่ช่วยให้กำลังใจตลอดเวลา

ความดีและคุณาประโยชน์ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอมอบให้กับนายชุนนางสุพร เหมประไพ บิดามารดาของผู้วิจัย หลวงพ่อพระเทพมุณี (ธีร์ มหาธีโร ป.ธ.๖) อดีตเจ้าอาวาสวัดปิตุภูมิ ที่ให้โอกาสกับผู้วิจัยได้บรรพชาเป็นสามเณรและช่วยส่งเสริมการศึกษาโดยตลอด รวมทั้งครูอาจารย์ทุกท่านที่ให้การศึกษามาตั้งแต่วัยเด็ก จนถึงปัจจุบัน.

พระมหากษัตริย์ กิติเมธี (หม่อมประไพ)

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำอธิบายคำย่อภาษาไทย

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยจะระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี. (ไทย) ๘/๑๓๐/๕๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๘ ข้อที่ ๑๓๐ หน้า ๕๖

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)

ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)

ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ (ภาษาไทย)

ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์ (ภาษาไทย)

ม.อ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อูปริปณณาสก์ (ภาษาไทย)

ส.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)

ส.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิตานวรรค (ภาษาไทย)

ส.ข. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวรรค (ภาษาไทย)

ส.สพ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค (ภาษาไทย)

ส.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)

อง.เอกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต (ภาษาไทย)

อง.ทุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)

อง.ติก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)

อง.ฉกท.(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย นัคกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.สตุตท.(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตคกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.อฎฐก.(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฎฐกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
---------------	---	----------------------------------

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้ อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยจะระบุ เล่ม/ (ข้อ)/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/ ๓๐๘ หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขนุชวคค อรรถกถา ภาษาบาลี เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๔๑๔ หน้า ๓๐๘

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ.(บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี อฎฐสาธินีอฎฐกถา (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อ. (บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก วิภงฺก สมุโฆหวิโนทนีอฎฐกถา (ภาษาบาลี)

อรรถกถาปกรณ์วิเสส

สงคท. (บาลี)	=	อภิธรรมตฺถสงคท (ภาษาบาลี)
--------------	---	---------------------------

๒. คำอธิบายคำย่อภาษาอังกฤษ

คำย่อ	คำเต็ม	ความหมาย
tr by.	translated by	แปลโดย
ed by.	edited by	บรรณาธิการโดย
p.	page	หน้า
sec.	section	ตอนที่

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๓)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๘)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
บทที่ ๒ ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท	๗
๒.๑ แนวคิดเชิงญาณวิทยาทั่วไป	๗
๒.๑.๑ บ่อเกิดของความรู้	๗
๒.๑.๒ ธรรมชาติของความรู้	๘
๒.๑.๓ ความสมเหตุสมผลของความรู้	๑๒
๒.๒ แนวคิดเชิงญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท	๑๔
๒.๒.๑ ธรรมชาติแห่งความรู้	๑๕
๒.๒.๒ ประเภทแห่งความรู้	๑๘
๒.๒.๓ บ่อเกิดแห่งความรู้	๒๖
๒.๒.๔ เกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้	๓๓
บทที่ ๓ ญาณวิทยาในปกรณวิเสทวิสุทธิมรรค	๓๗

๓.๑ คำที่ใช้หมายถึงความรู้ในปกรณวิเสสวิสุทธีมรรค	๓๗
๓.๒ ระดับของความรู้	๓๘
๓.๒.๑ ความรู้ระดับโลกิยะ	๓๘
๓.๒.๒ ความรู้ระดับโลกุตตระ	๔๕
๓.๓ ประเภทของความรู้	๔๖
๓.๓.๑ จำแนกโดยระดับความรู้	๔๖
๓.๓.๒ จำแนกโดยหน้าที่	๔๗
๓.๓.๓ จำแนกโดยช่องทางรับรู้	๔๘
๓.๓.๔ จำแนกโดยช่องทางการพัฒนา	๕๐
๓.๓.๕ จำแนกโดยสภาวะ หรือ โดยธรรมชาติ	๕๑
๓.๓.๖ จำแนกโดยวิธีทำให้เกิด	๕๒
๓.๔ ภูมิหรือฐานของความรู้, มูลหรือรากของความรู้, สรีระหรือโครงร่างของความรู้	๕๓
๓.๔.๑ ภูมิหรือฐานของความรู้	๕๔
๓.๔.๒ มูลหรือรากของความรู้	๖๐
๓.๔.๓ โครงร่างของความรู้	๖๑
๓.๕ กระบวนการแห่งความรู้	๖๔
๓.๖ เกณฑ์ตัดสินความรู้	๗๒
บทที่ ๔ ญาณวิทยาในปกรณวิเสสวิสุทธีมรรคกับญาณวิทยาในปรัชญาต่างสำนัก	๗๕
๔.๑ ญาณวิทยาในปกรณวิเสสวิสุทธีมรรคกับปรัชญาเซน	๗๕
๔.๒ ญาณวิทยาในปกรณวิเสสวิสุทธีมรรคกับปรัชญาसाข्यะ	๘๑
๔.๓ ญาณวิทยาในปกรณวิเสสวิสุทธีมรรคกับเหตุผลนิยม	๘๕
๔.๔ ญาณวิทยาในปกรณวิเสสวิสุทธีมรรคกับประสบการณ์นิยม	๙๕
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย	๑๐๐
บรรณานุกรม	๑๐๖
ภาคผนวก	๑๑๑

ประวัติผู้เขียน

๑๒๐

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คำว่า “ญาณวิทยา” มาจากคำในภาษาอังกฤษว่า “Epistemology” ซึ่งมาจากคำในภาษากรีกว่า Episteme (ความรู้) กับ Logos (ศาสตร์) มีความหมายรวมกันว่า ศาสตร์แห่งความรู้หรือทฤษฎีแห่งความรู้ (Theory of Knowledge) ญาณวิทยาจึงศึกษาถึงกำเนิดธรรมชาติ ขอบเขต และความสมบูรณ์แห่งความรู้ตลอดถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดความรู้จริง และหามาตรฐานว่า อะไรเป็นความรู้จริง อะไรเป็นความรู้ไม่จริง^๑ ตามพจนานุกรมศัพท์ปรัชญาได้ให้ความหมายว่า ปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยบ่อเกิด ลักษณะ หน้าที่ ประเภท ระเบียบวิธี และความสมเหตุสมผลของความรู้ บางทีใช้ว่า ทฤษฎีความรู้^๒ และจี.ที.ดับบลิว.แพททริก (G.T.W.Patrick) ได้กล่าวถึงขอบเขตการศึกษาญาณวิทยาไว้ในหนังสือ Introduction to Philosophy ว่า “ทฤษฎีความรู้ ได้รับมอบหมายให้เป็นสาขาปรัชญาที่ศึกษาปัญหาเกี่ยวกับ บ่อเกิด ลักษณะ ความถูกต้อง ขอบเขตจำกัด และเงื่อนไขของความรู้”^๓ ฉะนั้น ญาณวิทยาเป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยความรู้ โดยศึกษาใน ๔ ประเด็นสำคัญ คือ ธรรมชาติของความรู้ ต้นกำเนิดของความรู้ ขอบเขตของความรู้ และความสมเหตุสมผลของความรู้

ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้^๓ นี้ น่าจะตรงกับคำที่ใช้ในทางพระพุทธศาสนาว่า สัจญา วิญญาณ อภิญญา ญาณ ปัญญา วิชา เป็นต้น เพราะฉะนั้น ในทางพระพุทธศาสนา เมื่อพูดถึงเรื่องความรู้จึงหมายถึง แนวคิด ทฤษฎี ที่ใช้ผ่านคำดังกล่าวมานี้

^๑ บุญมี แทนแก้ว, ญาณวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔.

^๓ พระมหามานพ กวีวิไล (นักการเขียน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญา”, (วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาพุทธศาสนาและปรัชญา สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖.

เป็นสื่อสัญลักษณ์ถึงความรู้ในทางพระพุทธศาสนา โดยแบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ ความรู้ระดับโลกิยะ
และความรู้ระดับโลกุตตระ

บ่อเกิดของความรู้ในทางพระพุทธศาสนามี ๓ ประการคือ^๔

๑) สุตมยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน

๒) จินตามยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากคิดพิจารณาหาเหตุผล

๓) ภวานามยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรง

อย่างไรก็ตามว่าโดยปรมัตต์ บ่อเกิดหรือพื้นฐานของความรู้ที่แท้จริงตามหลักพระพุทธศาสนา คือ ชั้น ๕ ประกอบด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งถือว่าเป็นส่วนประกอบพื้นฐานของโลกและชีวิต จากชั้น ๕ นี้เองทำให้เกิดสัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา ขึ้นมา กล่าวคือ เมื่อชั้น ๕ ประชุมพร้อมกันเข้า สิ่งที่เราเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ก็เกิดขึ้น สิ่งเหล่านั้นเป็นของจริงโดยการสมมติหรือบัญญัติ เมื่อว่าโดยปรมัตต์สิ่งเหล่านั้นคือผลรวมของชั้น ๕ อย่างที่ที่เราเรียกว่า “รถ” เกิดจากการรวมกันของส่วนประกอบต่าง ๆ แต่หากแยกออกไปแล้วจะเรียกแตกต่างกันออกไป เช่น ล้อ ประตู เครื่องยนต์ เป็นต้น แต่เพราะรวมกันจึงเรียกรถได้ ดังคำของพระภิกษุณีชิวาชิราว่า “นี่แน่ะ มาร ท่านจะมีความเห็นยึดถือว่าเป็นสัตว์ได้อย่างไร ในสภาวะที่เป็นเพียงกองแห่งสังขาร ล้วน ๆ นี้ จะหาสัตว์ไม่ได้เลย เปรียบเหมือนว่า เพราะคุณสมบัติประกอบเข้าด้วยกัน ศัพท์ว่า รถ ย่อมมี ฉันทใจ เมื่อชั้นทั้งหลายมีอยู่ สมมติว่าสัตว์ ก็ย่อมมี ฉันทนั้น”^๕ ในเรื่องนี้พระพุทธโฆสะกล่าวอธิบายไว้ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทฺธิมรรคว่า “เมื่อสัมภาระส่วนประกอบมีเพลา ล้อ กรง และอนเป็นต้น ตั้งอยู่เรียบร้อยรวมเป็นอันเดียวกันแล้ว คำสมมติเรียกว่ารถ ก็มีขึ้นเท่านั้นเอง เมื่อพิจารณาองค์ประกอบแต่ละส่วน ๆ โดยปรมัตต์ สิ่งซึ่งชื่อว่ารถไม่มี ฉันทใจ... เมื่ออุปาทานชั้น ๕ มีอยู่ คำสมมติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ก็มีขึ้นเท่านั้นเอง เมื่อพิจารณาคุณธรรม (ชั้น) แต่ละส่วน ๆ โดยปรมัตต์ชื่อว่าสัตว์อื่นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าเป็น “เรา” ไม่มี

เลย ว่าโดยปรมัตต์แล้วก็มีแต่นามรูปเท่านั้น ฉันทนั้น”^๖ และในสัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา นี้เอง ถ้ามองในฐานะที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดความรู้ แบ่งออกได้เป็น ๒ ส่วน คือ

^๔ จุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๑๔.

^๕ อภิ.ก.(ไทย) ๓๓/๑๘๕/๘๐.

^๖ มหามกุฏราชวิทยาลัย , วิสุทฺธิมรรคแปลฉบับบาลี ภาค ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๒๑๕.

ส่วนที่ ๑ อายุตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โดยอยู่ในฐานะที่เป็นผู้รู้ หรือรับรู้

ส่วนที่ ๒ อายุตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ และธรรมารมณ์ อยู่ในฐานะเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้

ดังข้อความที่กล่าวอธิบายถึงบ่อเกิดความรู้ผ่านอายตนะในมรุตปิณฑิกสูตรว่า^๓

“จักขุวิญญาณ (ความรู้ทางตา) เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุ (ตา) และรูปารมณ์ (อารมณ์คือรูป) ... โสตวิญญาณ (ความรู้ทางหู) เกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตะ (หู) และสัทธารมณ์ (อารมณ์คือเสียง) ... ฆานวิญญาณ (ความรู้ทางจมูก) เกิดขึ้นเพราะอาศัยฆานะ (จมูก) และคันธารมณ์ (อารมณ์คือกลิ่น) ... ชิวหาวิญญาณ (ความรู้ทางลิ้น) เกิดขึ้นเพราะอาศัยชิวหา (ลิ้น) และรสธารมณ์ (อารมณ์คือรส) ฯลฯ กายวิญญาณ (ความรู้ทางกาย) เกิดขึ้นเพราะอาศัยกาย และโภกัญัพพารมณ์ (อารมณ์คือโภกัญัพพะ) ... มโนวิญญาณ (ความรู้ทางใจ) เกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมารมณ์ (อารมณ์คือธรรม) ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์ใด ย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์ใด ย่อมตริกอารมณ์นั้น บุคคลตริกอารมณ์ใด ย่อมคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะความคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ แง่ต่าง ๆ แห่งปัญจสัจจะ ย่อมครอบงำบุรุษในธรรมารมณ์ทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางใจที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน”

ฉะนั้น ในกระบวนการพัฒนาความรู้ทางพระพุทธศาสนา จากระดับโลกียะไปจนถึงระดับโลกุตระ ต้องเริ่มต้นจากจุดนี้ กล่าวคือ มนุษย์ต้องจับเอาความรู้ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ทางใดทางหนึ่งไปพัฒนา จนกระทั่งถึงระดับสูงสุด เช่น เมื่ออายุตนะภายใน คือ ตา บวกกับอายุตนะภายนอก คือรูป เกิดความรู้ทางตา เรียกว่า จักขุวิญญาณ มนุษย์มีสติรู้เท่าทัน เมื่อเห็นรูปที่สวยงามน่าพอใจ ก็มีสติรู้ว่า รูปสวยงาม น่าพอใจ เมื่อเห็นรูปไม่สวย ไม่น่าพอใจ ก็มีสติรู้ว่า รูปไม่สวย ไม่น่าพอใจ มีสติรู้เท่าทันทุกขณะ ก็จะทำให้คุณภาพจิตพัฒนาละเอียดไปเรื่อยจนเกิดปัญญาในที่สุด เพราะฉะนั้น ขอบเขตความรู้ในทางพระพุทธศาสนาจึงไม่อยู่นอกเหนือไปจากขั้น ๕ ซึ่งเป็นเรื่องภายในตัวมนุษย์นี้เอง

^๓ ม.นุ. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓-๒๑๔.

ส่วนความสมเหตุสมผลของความรู้ ในทางพระพุทธศาสนาขึ้นอยู่กับคุณภาพจิตของผู้รู้ ถ้าเป็นคุณภาพจิตของปุถุชนคนมีกิเลสทั้งหลาย ความรู้นั้นไม่มีทางสมเหตุสมผลได้ เพราะทุกครั้งที่เกิดการรับรู้จะมีกิเลสเข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ เช่น กรณีที่ตาเห็นรูป เกิดการรับรู้จิตทำงานครบทุกขณะ ถือว่า ทำกรรมครบกระบวนการหนึ่ง ซึ่งกรรมนี้เองที่มีกิเลสเนื่องอยู่ด้วยตามหลักของวัฏฏะ ๓ ที่ประกอบด้วยกิเลส กรรม วิบาก อย่างเมื่อมีกิเลสอยากได้จึงทำกรรมให้ได้สิ่งนั้นมาเสพเสวย ได้รับวิปากคือเวทนาที่เป็นสุข จึงเกิดกิเลสอยากได้ยิ่งขึ้นไป แล้วทำกรรมและได้รับวิปากต่อไปอีก เป็นต้น^๔ เพราะฉะนั้นการรับรู้ในลักษณะนี้จึงไม่สมเหตุสมผล เพราะจะมีความลำเอียงต่าง ๆ อยู่เสมอ แม้แต่ความรู้ของพระอริยบุคคลก็มีความสมเหตุสมผลต่างกันออกไป เช่น พระโสดาบันก็มีความสมเหตุสมผลระดับหนึ่ง ต้องเป็นความรู้ของพระอรหันต์เท่านั้นจึงจะสมเหตุสมผล

ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคนับเป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาสำคัญ ๓ ประการ คือ ศีล,สมาธิ, ปัญญา แนวคิดเรื่องปัญญาหรือความรู้ที่ปรากฏในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคมีรายละเอียดพิสดารเป็นที่น่าสนใจ กล่าวถึง ลักษณะหน้าที่ของความรู้ ประเภทของความรู้ ภูมิหรือฐานมูลหรือรากเหง้า และสรีระหรือโครงร่างของความรู้ ฉะนั้น ในวิทยานิพนธ์นี้ได้ศึกษาความรู้ที่ปรากฏในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค และในตอนท้ายของงานวิจัยจะศึกษาทฤษฎีความรู้ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคเปรียบเทียบกับปรัชญาตะวันตกและตะวันตกบางสำนัก.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท เฉพาะที่ปรากฏในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเชิงญาณวิทยาที่ปรากฏในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคกับแนวความคิดเชิงญาณวิทยาในปรัชญาตะวันตกและตะวันตกสำนักอื่น

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย๒๕๔๓) , หน้า ๑๐๔.

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

พุทธปรัชญาเถรวาท (Theravada Buddhist Philosophy) หมายถึง กระบวนทัศน์ของคำสอนตามแนวเหตุผลของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

ญาณวิทยา (epistemology) หมายถึง “ศาสตร์หรือทฤษฎีความรู้” มาจากคำว่า ญาณ (ความรู้), วิทยา (ศาสตร์) ด้วยเหตุนี้ ญาณวิทยาจึงต้องศึกษาถึงธรรมชาติ ขอบเขต และความสมบูรณ์แห่งความรู้ตลอดถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดความรู้จริง และหามาตรฐานว่าอะไรเป็นความรู้จริง อะไรเป็นความรู้ไม่จริง

๑.๔ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มีหนังสือและเอกสารงานวิจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่องนี้ดังต่อไปนี้

๑.๔.๑ พระพุทธโฆสะ ได้รจนาคัมภีร์ชื่อ ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค. คัมภีร์เล่มนี้ได้ประมวลเอาหลักธรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกมารวมไว้เป็นหมวด ๆ แบ่งเป็น ๓ ตอน คือ ธรรมที่ว่าด้วยศีล รวมไว้ในหมวดศีล ธรรมที่ว่าด้วยสมาธิ รวมไว้ในหมวดสมาธิ ธรรมที่กล่าวถึงปัญญา ไว้ในหมวดปัญญา

๑.๔.๒ พระมหามานพ กวิวิโส (นักการเขียน) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง การวิเคราะห์เชิงวิเคราะห์เรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญา . วิทยานิพนธ์สาขาสตรมหาบัณฑิต. สภาการศึกษามหาภูมิราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕. งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษาแนวความคิดที่สำคัญ ๆ ของญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาท ในยุคปัจจุบัน ประชาชนหรือมนุษยชาติตกอยู่ภายใต้อำนาจของข่าวสารข้อมูลอันเต็มไปด้วยหลักฐานที่น่าเชื่อถือ เมื่อพิจารณาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอย่างถี่ถ้วนแล้ว เราจะพบว่าหลักฐานที่น่าเชื่อถือและเหตุผลที่เรายอมรับว่าจริงนั้น เป็นเพียงขั้นตอนแรกในการได้ความรู้หรือความเข้าใจเท่านั้น ดังนั้น ควรจะตรวจสอบด้วยประสบการณ์ตรงของแต่ละบุคคลเสียด้วย.

๑.๔.๓ พระมหาระวี ดิกุขปญโญ (ไกรยะพันธ์) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับเบอร์ทรันด์ รัสเซลล์. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔. งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษาแนวความคิดที่สำคัญ ๆ ของญาณ

วิทยาหรือทฤษฎีความรู้ โดยเฉพาะญาณวิทยาในปรัชญาตะวันตกกับพุทธปรัชญาเถรวาท และนำข้อมูลปรัชญาตะวันตกมาเปรียบเทียบให้เห็นทั้งความเหมือนและความต่างกัน.

๑.๔.๔ มาลี อาณากุล ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบกรรมฐานในคัมภีร์พระอภิธรรมมัตถสังคหะกับคัมภีร์วิสุทธิมรรค และวิธีปฏิบัติกรรมฐานของสำนักวิปัสสนาอ่อนน้อมกับวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๕. งานวิจัยนี้ได้นำเสนอกรรมฐานในคัมภีร์ทั้ง ๒ ทั้งพระอภิธรรมมัตถสังคหะกับคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยเฉพาะคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงโครงสร้างความสัมพันธ์ของเนื้อหาสาระที่สำคัญภายในคัมภีร์วิสุทธิมรรค คือ ศีล สมาธิ และปัญญา อันเป็นแนวทางในการปฏิบัติกรรมฐาน.

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Investigation and Research) โดยศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคตลอดถึงการอ้างอิงเฉพาะข้อมูลที่เกี่ยวข้อง โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

๑.๕.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากตำราภาษาไทย และภาษาอังกฤษที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อที่จะวิจัย

๑.๕.๒ ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

๑.๕.๓ สรุปผลของการศึกษา และนำเสนอข้อมูลที่ได้มา.

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๖.๑ ทำให้ทราบญาณวิทยาที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท เฉพาะที่ปรากฏในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

๑.๖.๒ ทำให้ทราบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างญาณวิทยาที่ปรากฏในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคกับแนวความคิดเชิงญาณวิทยาในปรัชญาตะวันออกและตะวันตกสำนักอื่น

บทที่ ๒

ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

๒.๑ แนวคิดเชิงญาณวิทยาทั่วไป

ทฤษฎีความรู้หรือญาณวิทยา เป็นสาขาปรัชญาที่มุ่งแสวงหาความรู้เกี่ยวกับความจริงว่ามีลักษณะอย่างไร เราสามารถรู้ความจริงได้หรือไม่ ฉะนั้น ญาณวิทยาจึงศึกษาเกี่ยวกับความจริง กล่าวคือ สิ่งไหนที่จัดเป็นความรู้ สิ่งนั้นก็จะต้องเกี่ยวข้องกับความจริง และสิ่งไหนที่เป็นจริง สิ่งนั้นก็จะต้องเป็นความรู้ที่แท้จริงเช่นกัน การรู้ความจริงจึงเรียกว่าความรู้ ในวิทยานิพนธ์นี้จะได้พิจารณาปัญหาที่สำคัญของญาณวิทยา ตามที่ฮาโรลด์ เอช. ดิตุส (Harold H. Titus) ได้เสนอไว้ ๓ ประการ คือ^๑

๒.๑.๑ บ่อเกิดของความรู้ (Source of knowledge)

๒.๑.๒ ธรรมชาติของความรู้ (Nature of knowledge)

๒.๑.๓ ความสมเหตุสมผลของความรู้ (Validity of knowledge)

๒.๑.๑ บ่อเกิดของความรู้ (Source of knowledge)

การตอบคำถามถึงบ่อเกิดหรือกำเนิดของความรู้ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร เราจะยืนยันว่ารู้ได้อย่างไร อะไรคือทางที่เราจะเรียนรู้ได้ มีนักปรัชญาให้ทรรศนะที่แตกต่างกันไป ดังนี้

ก. จอห์น ฮอสเปอร์ (John Hospers) ได้เสนอบ่อเกิดความรู้ไว้ ๓ แหล่ง คือ^๒

- สัญชาตญาณ (Perception) การรับรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัส (Sense)
- การพินิจภายใน (Introspection) การพิจารณาหรือสังเกตสภาพจิตใจของตน

^๑ Harold H. Titus, *Living Issues in Philosophy*, (New Delhi : Eurasia Publishing House Ltd.,1968), p.21.

^๒ John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, (London : Routledge,1990), p.41-47.

- ความทรงจำ (Memory) ข้อมูลที่ได้ผ่านประสาทสัมผัสแล้วจะบันทึกเก็บไว้ในความทรงจำ

- เหตุผล (Reason) ความรู้ที่ผ่านการอธิบายตามหลักเหตุผลหรือตรรกะ
- ศรัทธา (Faith) ความรู้ที่เชื่อว่าพระเจ้ามีอยู่ ซึ่งไม่จำเป็นต้องคิดตามหลักฐานหรือเหตุผล

- อัจฉตติญาณ (Intuition) การที่จิตเกิดความรู้แจ่มแจ้งชัดเจนโดยตรงไม่ต้องอาศัยการอ้างเหตุผลหรือความรู้เป็นตัวกลาง

- หลักฐานที่น่าเชื่อถือหรือประกาศิต (Testimony) ความรู้ที่ไม่ผ่านประสบการณ์ตรงแต่อาศัยหลักฐาน เช่น หนังสือ ตำรา เป็นต้น

ข. ฮาโรลด์ เอ็ช. ดิตุส (Harold H. Titus) ได้เสนอข้อเกิดความรู้ไว้ ๔ แหล่ง คือ^๗

- หลักฐานที่น่าเชื่อถือหรือประกาศิต (Authority)
- การรับรู้ทางประสาทสัมผัสหรือประสบการณ์ (Sense experience)
- การคิดหรือเหตุผล (Think or Reason)
- อัจฉตติญาณ (Intuition)

ในวิทยานิพนธ์นี้จะได้กล่าวถึง ๔ ทฤษฎี คือ

๑) เหตุผลนิยม (Rationalism) ทฤษฎีที่ยอมรับว่า มนุษย์สามารถรู้ความจริงได้โดยการใช้เหตุผล ไม่ต้องผ่านประสบการณ์ กล่าวคือ เชื่อความรู้ก่อนประสบการณ์ (a priori knowledge) เป็นความจริงที่แน่นอนตายตัวโดยไม่ต้องผ่านประสบการณ์ เป็นความจริงชนิดที่จำเป็น (necessary truth) เช่น หนึ่งบวกหนึ่งเป็นสอง ทุกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นล้วนมีสาเหตุ เป็นต้น เป็นข้อความที่เป็นจริงเสมอ ผิดกับความรู้อย่างหลังประสบการณ์ (a posteriori) ที่ต้องอาศัยประสบการณ์เป็นเครื่องตัดสินซึ่งไม่เป็นจริงเสมอไป เช่น กรุงเทพมหานครอยู่ประมาณ ๑๐ ล้านคน แต่พรุ่งนี้อาจจะเพิ่มหรือลดลงอีกก็ได้ ต้องอาศัยประสบการณ์ตัดสินจึงเป็นความรู้ที่เปลี่ยนแปลงได้ (contingent truth)

^๗ Harold H. Titus, *Living Issues in Philosophy*, p.27-34.

๒) ประสบการณ์นิยม (Empiricism) ทฤษฎีที่ยอมรับความรู้ที่ผ่านประสบการณ์ (experience) กล่าวคือ ความรู้เกิดขึ้นได้โดยอาศัยผัสสะหรือประสาทสัมผัส แนวคิดนี้จึงไม่ยอมรับความรู้ก่อนประสบการณ์ มีแต่ความรู้หลังประสบการณ์เท่านั้น ส่วนความรู้ระดับเหตุผลเป็นความรู้ที่รองลงมา เหตุผลเป็นเพียงตัวเชื่อมประสบการณ์เข้าด้วยกัน เพราะหากเหตุผลไร้ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสก็ไม่มีทางเป็นความรู้ได้ นักวิทยาศาสตร์และนักปฏิบัตินิยม (pragmatism) จึงจัดอยู่ในกลุ่มนี้

๓) อัจฉัตติกญาณนิยม (Intuitionism) เป็นทฤษฎีที่ถือว่า การรู้เองเป็นบ่อเกิดที่สำคัญของความรู้ เป็นกิจกรรมของจิตโดยตรง กล่าวคือ การรู้สิ่งใดก็ตามทางประสาทสัมผัส เป็นเพียงความรู้ภายนอก แต่ความรู้แบบอัจฉัตติกญาณเป็นการหยั่งรู้เข้าไปภายในสิ่งนั้นทำให้เกิดการรู้สิ่งนั้นทั้งหมด^๔ โดยมีความรู้ดังกล่าวมี ๒ ระดับ คือ ความรู้แบบสามัญที่เรียกว่า สามัญสำนึก (common sense) และความรู้แบบพิเศษที่เกิดจากการบรรลุ (transcendental intuition)

๔) ความรู้วिरณ (Revelation) เป็นความรู้ที่เกิดจากการเปิดเผยของสิ่งเหนือธรรมชาติ (Supernatural manifestation) เป็นความรู้ที่ไม่ต้องผ่านกระบวนการแบบทั่วไป แต่เป็นเรื่องที่อยู่เหนือธรรมชาติ เป็นความรู้ทางศาสนาประเภทเทวนิยม (theism) โดยตั้งอยู่บนความเชื่อเป็นหลัก (dogmas)^๕ ความรู้ดังกล่าวจึงเป็นความรู้ที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ เพราะอาศัยความเชื่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เหนือประสาทสัมผัส และการคิด

๒.๑.๒ ธรรมชาติของความรู้ (Nature of knowledge)

การตอบคำถามทางญาณวิทยาที่ว่า ลักษณะของความรู้คืออะไร? มีโลกจริงอยู่ภายนอกจิตใจหรือไม่? และเราจะรู้ได้ไหม? ปัญหาดังกล่าวจึงเป็นปัญหาเรื่องปรากฏการณ์กับความจริงแท้ การตอบปัญหาเหล่านี้ได้จำเป็นต้องเข้าใจต่อปัญหาที่ว่า ความรู้ของเราเริ่มจาก

^๔ สุจิตรา อ่อนค้อม, **ปรัชญาเบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : อักษราพิพัฒน์, ๒๕๔๕), หน้า ๖๓.

^๕ เดือน คำดี, **พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๘.

อะไร คือ ธรรมชาติของความรู้มีพื้นฐานอยู่บนความจริงทางประสบการณ์ทางผัสสะ (Sense experience) ที่เป็นตัวการรับรู้ความจริงภายนอกได้ และผ่านความคิดหรือจิต ที่มี ๒ ลักษณะ คือ วิธีการคิดตามทฤษฎีหรือความหมายทั่วไป และคิดตามหลักหรือความจริง ด้วยการเปรียบเทียบกับหลักทางตรรกะแล้วนำแนวคิดที่ได้นั้นมาอธิบายหลักการทางผัสสะอีกที^๖ ฉะนั้น การตอบคำถามต่อธรรมชาติความรู้บางทีก็จำเป็นต้องอาศัยประสาทสัมผัส ๒ อย่าง คือ สัมผัสภายนอก (outer senses) คือการเห็น การได้ยินการสัมผัสและความคิดของเรา รวมถึงวัตถุที่ถูกสร้างขึ้น และสัมผัสภายใน (inner senses) คือประสบการณ์จากความทุกข์, ความสุข, ความรู้สึกรักและเกลียด, ความภูมิใจ และความสำนึกผิด, ประสบการณ์ทางความคิดและเจตนาที่ได้จากการคุ้นคิดภายในตัวเราเอง ซึ่งความคิดเหล่านี้เป็นประสบการณ์ ๒ ชนิดที่จอห์น ล็อก (John Locke) เรียกว่าอย่างแรกว่า มโนคติแห่งประสาทสัมผัส (ideas of sensation) และ อย่างที่สอง มโนคติแห่งภาพสะท้อน (ideas of reflection)^๗ ที่นี้ต่อประเด็นปัญหาที่ว่า สิ่งต่าง ๆ ที่รับรู้โดยประสาทสัมผัส เป็นความรู้ของเรานั้นเป็นความจริงในตัวเองโดยไม่ได้ขึ้นอยู่กับความรู้จักของคนเราหรือเปล่า ซึ่งทฤษฎีที่ให้การตอบปัญหาเหล่านี้ที่พอสรุปได้ดังนี้^๘

ก. จิตนิยมแบบญาณวิทยา (Epistemological Idealism) ที่ถือว่า สรรพสิ่งมีอยู่ในจิต โลกเป็นเพียงมโนภาพในจิต ไม่อาจมีอยู่ได้โดยปราศจากจิต สิ่งต่าง ๆ มีอยู่เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้ได้ (To be is to be perceived) สิ่งที่ไม่ได้ เพราะมันไม่มีอยู่จริง หรือที่เรียกว่า จิตนิยมอัตวิสัย (Subjective Idealism) ที่เบิร์คเลย์ (George Berkeley: 1685-1753) ได้แสดงทรรศนะว่า

ถ้าวัตถุภายนอก หมายถึง สิ่งที่มีอยู่นอกตัวเองและเป็นเหตุแห่งประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสแล้วไซ้ ข้าพเจ้าก็ขอยืนยันว่า สิ่งภายนอกเหล่านั้นไม่มีอยู่เลย ทั้งเราก็ไม่สามารถรับรู้ได้ว่ามันมีอยู่ แต่ถ้าวัตถุภายนอก หมายถึงกลุ่มหรือส่วนประกอบที่ซับซ้อนของประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสแล้วละก็ สิ่งเหล่านั้นก็มีอยู่อย่างไม่ต้อง

^๖W.V.O.Quine, *Epistemology Naturalized*, ed.by Linda Matin Alcoff, (Massachusetts : Blackwell, 1998), p.254.

^๗ John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, p33.

^๘ Harold H. Titus, *Living Issues in Philosophy*, p.41-51.

สงสัย เนื่องจากเรามีความรู้สึกกับมันทุกขณะแห่งการดำรงชีวิต ทั้งมีประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสในรูปแบบที่เป็นระเบียบอย่างต่อเนื่องด้วย^๕

ฉะนั้น สิ่งต่าง ๆ ภายนอกอยู่ในฐานะเป็นสิ่งที่จิตรับรู้ ไม่มีอิสระในตัวเองขึ้นอยู่กับจิต สิ่งที่อยู่เหนือการรับรู้ของจิตก็ไม่มี เบิร์คเลยกล่าวว่า ถึงแม้จะมีสิ่งที่จิตมนุษย์รับรู้ไม่ได้ แต่ก็ยังคงอยู่เพราะยังมีจิตที่ยิ่งใหญ่คือ พระผู้เป็นเจ้าของผู้รับรู้ โลกภายนอกที่เรารับรู้จึงอาศัยประสบการณ์ทางสัมผัสของเราที่ขึ้นอยู่กับจิต เพราะไม่ว่าเราจะคิดถึงคุณลักษณะใดเราก็ต้องคิดถึงมันในลักษณะที่เป็นคุณสมบัติที่เป็นผัสสะที่เกิดกับคนทั้งสิ้น ไม่ว่าจะป็นรูปร่าง น้ำหนัก ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่มีอยู่ในตัววัตถุ หรือสี กลิ่น รส ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ของจิตผู้รู้ก็ไม่อาจพ้นไปจากการรับรู้ของมนุษย์ได้ เพราะวัตถุทั้งหลายไม่มีอยู่โดยตัวมันเอง ถ้าเราจะกล่าวถึงการมีอยู่ก็ต้องกล่าวในฐานะที่มันเป็นสิ่งที่คนเรารับรู้เท่านั้น ฉะนั้น สิ่งที่เราจึงเป็นสภาวะจิตของเราเอง ที่เรียกว่า ความคิด หรือเป็นเพียงภาพสะท้อนของจิต

ข. สัจนิยมแบบญาณวิทยา (Epistemological Realism) ถือว่า สิ่งต่าง ๆ มีอยู่จริง และมีอยู่ได้ด้วยตนเอง ไม่ว่าจะรับรู้หรือไม่ก็ตาม คือมีความจริงที่เป็นอิสระของโลกภายนอก นอกจากการรับรู้ของจิต และโลกภายนอกมีอยู่จริงไม่ขึ้นอยู่กับจิต แต่มีอยู่จริงโดยไม่ต้องตรวจสอบว่า โลกและสิ่งต่าง ๆ มีอยู่จริงตามที่รู้ได้ทางประสาทสัมผัส^๖ ตามทรรศนะของสัจนิยมทั่วไป (Naive Realism) และถูกพัฒนาภายหลังโดยสำนักสัจนิยมใหม่ (Neo-Realism) โดยมี จี.อี.มัวร์ (G.E.Moore:1873-1958) เป็นผู้ก่อตั้ง เขาถือว่า มนุษย์สามารถรับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้โดยตรง ไม่ได้ผ่านหรืออาศัยข้อมูลที่เป็นผัสสะ ทางอวัยวะรับผัสสะใด เรารับรู้อย่างไรความจริงก็เป็นอย่างนั้น สี เสียง กลิ่น รส และวัตถุ เป็นคุณสมบัติที่มีอยู่จริงหรือสิ่งที่รู้สึกได้อาจมีอยู่อย่างอิสระ แต่มโนภาพที่จำได้ ภาพจินตนาการ ความนึกฝัน เป็นต้น ไม่มีอยู่อย่างอิสระ คือ การรู้ไม่จำเป็นต้องอาศัยข้อมูลทางผัสสะหรือการสร้างมโนภาพของวัตถุ ดังที่มัวร์กล่าวว่า “เรารู้สิ่งทั้งสองนี้แตกต่างกัน ในขณะที่ผัสสะทุก ๆ ครั้ง กล่าวคือ

^๕ John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, p.508.

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, หน้า ๖๕.

ความรู้สึกในสีเขียว เรียกว่า วิทยุญาณ (Consciousness) และสีเขียว เรียกว่า วัตถุของวิทยุญาณ หรือวัตถุให้เกิดความรู้สึก (Object of Consciousness)^{๑๑} สีเขียวที่เป็นวัตถุให้เกิดความรู้สึกอาจมีอยู่ แม้ความรู้สึกในสีเขียวอาจจะไม่มีก็ได้ ฉะนั้น ความมีอยู่ของวัตถุกับประสบการณ์ที่เกิดจากวัตถุ เช่นความถูกต้องหรือผิดสะ ความคิด วัตถุมีรูปร่าง มีอยู่แต่อาจไม่สามารถรู้ได้ชัด เพราะบางคนเห็นโดยเอาความคิดของตนใส่เข้าไปด้วยนั่นเอง เช่น โຕะตัวหนึ่งคนหนึ่งอาจเห็นเป็นวงกลมอีกคนอาจเห็นเป็นวงรี แต่ทั้งวงกลมและวงรีก็ล้วนเป็นคุณสมบัติของโຕะ กล่าวคือ ในการรับรู้วัตถุจึงไม่ได้มีการเพิ่มเติมเนื้อหาทางจิตที่เป็นส่วนตัวของผู้รู้เข้าไปเลย แต่ที่รับรู้ต่างกัน เพราะระบบประสาทของแต่ละคนเลือกลักษณะใดลักษณะหนึ่ง แต่ทุก ๆ ลักษณะก็ล้วนเป็นคุณสมบัติจริงของวัตถุทั้งสิ้น

๒.๑.๓ ความสมเหตุสมผลของความรู้ (Validity of knowledge)

การพิสูจน์ความรู้ว่า จริงแท้หรือไม่? ได้สร้างปัญหาให้กับนักปรัชญาผู้ต้องการเกณฑ์การตัดสินความจริงแท้ เพราะหากข้อพิสูจน์สามารถยืนยันความรู้ได้ก็เป็นข้อยืนยันความเป็นจริงได้เช่นกัน ฉะนั้น ความเป็นจริงจึงเกี่ยวข้องกับความรู้ โดยนักปรัชญาสรุปเกณฑ์การตัดสินไว้อย่างกว้าง ๆ ๓ ทฤษฎี คือ^{๑๒}

ก. ทฤษฎีสমনัย (Correspondence Theory of Truth) เป็นทฤษฎีที่ตัดสินความจริงจากการตรงกันระหว่างข้อความที่เป็นจริงกับข้อเท็จจริง^{๑๓} กล่าวคือ ข้อความหรือความคิดจะถูกต้องก็ต่อเมื่อตรงกันกับข้อเท็จจริง เช่น มีคนกล่าวว่า น้ำทะเลเค็ม ข้อความนี้มีความเป็นจริง เพราะเรารู้ได้ไม่ใช่เพราะตรงกับข้อความอื่น ๆ ที่มีมาในอดีต แต่ความรู้นี้ตรงกับความเป็นจริงที่เราสามารถรับรู้ได้ จึงถือว่า ความคิดนั้นเป็นความรู้ที่แท้จริงเนื่องจากตรงตามความเป็นจริง ดังที่สันตยานา (Santayana) ได้วิจารณ์ว่า ความจริงคือการตรงกันระหว่างสารัตถะ (Essence) กับการมีอยู่ (Existence) ของสิ่งที่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปร่างซึ่งเป็นที่ยึดกัน สารัตถะเป็นลักษณะของสิ่งที่รู้กันจึงทำให้สิ่งนั้น ๆ เป็นที่ยึดกันได้ ไม่ใช่สิ่งที่จิต

^{๑๑}G.E.Moore, **Philosophical Studies**, (London : Arthur Barker Ltd.,1969),p.17

^{๑๒} Harold H. Titus, **Living Issues in Philosophy**, p.56-61.

^{๑๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๒๓.

สร้างขึ้น^{๔๔} นักปรัชญาที่อาศัยทฤษฎีนี้คือ กลุ่มสัจนิยม (Realism) เช่น จี.อี.มัวร์ (G.E.Moore) บี.รัสเซล (B.Russell)

ข. ทฤษฎีสหนัย (Coherence Theory of Truth) เป็นทฤษฎีที่ตัดสินความจริงที่ไม่ขึ้นกับสภาพการณ์ในโลก แต่ขึ้นอยู่กับความสอดคล้องกับความรู้เดิมหรือไม่ และข้อความนั้นสอดคล้องกับข้อความอื่นที่เราเรียกว่าจริง เช่น มีคนในห้องนี้ เป็นข้อความที่จริง ถ้าเรายอมรับข้อความอีก ๒ ข้อ คือ ฉันเห็นคนในห้องนี้ และสิ่งที่ฉันเห็นมักจะมีจริง^{๔๕} นั่นคือ ความรู้จะถูกต้องเป็นจริงก็ต่อเมื่อมันสอดคล้องกับความรู้ที่เรามีอยู่เดิม ถ้าหากมันขัดแย้งกัน ก็ถือว่า ความรู้นั้นไม่ใช่ความรู้ที่ถูกต้อง หรือถ้ากล่าวให้ชัดเจนก็อาจกล่าวได้ว่า ความกลมกลืนหรือความสอดคล้องกันตามหลักตรรกศาสตร์เป็นข้อพิสูจน์ถึงความจริง แต่ทฤษฎีทางตรรกะบางทีก็ผิดเช่นกัน ดังตัวอย่างเช่น

สุนัขทุกตัวเป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม

แมวทุกตัวเป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม

ฉะนั้น สุนัขทุกตัวจึงเป็นแมว^{๔๖}

ทฤษฎีความจริงแบบสหนัยจึงเป็นอาศัยหลักเหตุผล ซึ่งเหตุผลบางทีก็ไม่ตรงกับความเป็นจริงจึงอาจเป็นไปได้ทั้งถูกและผิด นักปรัชญาที่ใช้ทฤษฎีนี้ตัดสินอยู่ในกลุ่มจิตนิยม (Idealism) อาทิเช่น เอฟ.เอช.เบรดลีย์ (F.H.Bradley) บี.แบลนชาร์ด (B.Blanshard) อี.เอส.ไบรท์แมน (E.S.Brightman) รูดอล์ฟ คาร์เนฟ (Rudolf Carnap)

ข. ทฤษฎีปฏิบัตินิยม (Pragmatic Theory of Truth) คือทฤษฎีที่ถือว่า ความรู้นั้นต้องเป็นสิ่งที่นำมาใช้ปฏิบัติได้ กล่าวคือ ความรู้ใดที่ปฏิบัติไม่ได้หรือปฏิบัติแล้วไม่เกิดประโยชน์ ถือว่า ไม่ใช่ความรู้ที่แท้จริง ดังที่เจมส์ (James) ได้กล่าวว่า

^{๔๔} พระมหาระวี ดิคุชปญโญ (ไกรยะพันธ์). “การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับเบอร์ทรันด์ รัสเซล”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐.

^{๔๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๑๘.

^{๔๖} John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, p.128-129.

ความจริงถูกสร้างขึ้นโดยประสบการณ์ความคิดและการพิเคราะห์ยังไม่เป็นความจริง トラบเท่าที่ยังไม่ได้รับการพิสูจน์ว่าเป็นจริงโดยผลที่เต็มไปด้วยประโยชน์ เมื่อบรรลุถึงกิจกรรมอันสำเร็จประโยชน์มันก็เป็นจริง^{๑๓}

นักปรัชญาที่นำทฤษฎีมาใช้คือ กลุ่มปฏิบัตินิยม คือ เพียซ (Pierce) เจมส์ (James) และดิวี่ (Dewey) สรุปแนวคิดที่นักปฏิบัตินิยมจะต้องคำนึงถึงดังนี้

๑. ความคิด ทฤษฎีหรือสมมติฐานฐานใดเป็นจริง ความคิด ทฤษฎีหรือสมมติฐานนั้นต้องสร้างความพอใจแก่ความต้องการหรือความประสงค์ของมนุษย์

๒. ความคิด ทฤษฎีหรือสมมติฐานใดเป็นจริง ความคิด ทฤษฎีหรือสมมติฐานนั้นต้องพิสูจน์ได้โดยการทดลองทางวิทยาศาสตร์

๓. ความคิด ทฤษฎีหรือสมมติฐานใดเป็นจริง ความคิด ทฤษฎีหรือสมมติฐานนั้นต้องมีส่วนช่วยในการต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ของชีวิต คือนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์และรอดปลอดภัยและประสบความสำเร็จ^{๑๔}

การตัดสินความจริงตามหลักของปฏิบัตินิยมก็ยังมีจุดบกพร่อง เพราะว่ายังมีความเชื่อมากมายที่ไม่เป็นจริงเลย แต่มีผลลัพธ์ที่น่าพอใจ ทำให้จิตใจสบาย การตัดสินด้วยเพียงการปฏิบัติจึงไม่อาจเข้าใจได้ทั้งหมด

๒.๒ แนวคิดเชิงญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

พุทธปรัชญา มีรูปแบบของการแสวงหาความรู้โดยอาศัยการกระทำเป็นหลัก แต่ในกรณีที่จะสามารถปฏิบัติได้ถูกต้อง และถูกทางนั้นต้องอาศัยความเข้าใจที่ถูกต้องเสียก่อน กล่าวคือ เบื้องต้นของสรรพวิทยาการต่าง ๆ ล้วนต้องเริ่มต้นที่ความเชื่อ (ศรัทธา) ที่มีต่อวิทยาการนั้น ๆ แต่พุทธปรัชญามองว่า อาศัยเพียงความเชื่อเพียงอย่างเดียวย่อมไม่สามารถทำให้ถึงจุดสูงสุด คือ นิพพานได้ ยังต้องอาศัยความรู้ที่ทางพุทธปรัชญาเรียกว่า ปัญญา จึงจะ

^{๑๓}Jidunath Sinha, *Introduction to Philosophy*, (Calcutta : Sinha Publishing House,1968) , p.115.

^{๑๔} พระมหามานพ กวีวิไล (นักการเขียน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องญาณวิทยา ในพุทธปรัชญา”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต*, (สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย , ๒๕๓๕), หน้า ๒๔-๒๕.

สามารถเข้าถึงนิพพานได้ดังพระพุทธพจน์ว่า “ฉน ข้อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาที่ข้อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีฉน ผู้มีทั้งฉนและปัญญานั้นแล จึงนับว่าอยู่ใกล้นิพพาน”^{๑๕} ฉะนั้น พื้นฐานของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ ปัญญา ที่ถูกฝึกฝนและอบรมดีแล้ว แต่คำว่า “ปัญญา” เป็นคำกลาง เพราะความรู้มีหลายชั้นหลายระดับ เช่นที่แบ่งเป็นโลกีย์ปัญญา โลกุตตรปัญญา เป็นต้น มีคำศัพท์หลายคำ ที่ใช้ในความหมายจำเพาะ เช่น ญาณ วิชา วิปัสสนา สัมปชัญญะ ปริปัญญา อภิญญา ปฏิสัมภทา เป็นต้น ในที่นี้จึงมีความจำเป็นในการแจกแจงคุณลักษณะของความรู้ต่อไปนี้

๒.๒.๑ ธรรมชาติแห่งความรู้

ตามหลักญาณวิทยาโดยทั่วไปของปรัชญาอินเดีย ได้กล่าวถึงวิธีการเข้าถึงความจริงไว้อย่างกว้าง ๆ ๒ วิธี ได้แก่ การเข้าถึงความจริงด้วยความรู้ เรียกว่า ชุญาณมรรค และการเข้าถึงความรู้ด้วยการอุทิศตนด้วยความภักดี เรียกว่า ภักติมรรค ส่วนการประกอบกรงานต่าง ๆ (กรรมมรรค) นั้น ถือว่าเป็นพื้นฐานขั้นต้นของทั้งสองวิธีดังกล่าว^{๑๖} พุทธปรัชญาจัดไว้ในจำพวกที่หนึ่ง คือเข้าถึงความจริงด้วยความรู้ (ปัญญา) ซึ่งลักษณะของความจริงในที่นี้คือ นิพพาน ด้วยการทำลายอวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง) และยังวิชชา (ความรู้แจ้ง) ให้เกิด ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ข้อที่ภิกษุจักทำลายอวิชชา ยังวิชชาให้เกิดขึ้น จักทำนิพพานให้แจ้ง ด้วยความเห็นที่ตั้งไว้ถูก ด้วยการเจริญมรรคที่ตั้งไว้ถูก ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ ข้อนั้นเพราะอะไร เพราะความเห็นที่ตั้งไว้ถูก (สัมมาทิฏฐิ)”^{๑๗} ลักษณะปัญญาเบื้องต้น คือความเห็นที่ตั้งไว้ถูก หรือสัมมาทิฏฐิ เพราะการพัฒนาปัญญาเริ่มด้วยทิฏฐิ คือ ความเห็นเมื่อใดก็ตามที่ทิฏฐิพัฒนาขึ้นไปจนเป็นความรู้ ความเห็น ความเข้าใจ ที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง คือ ตรงตามสภาวะ ก็เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ และจัดเป็นปัญญา คือเห็นอริยสัจ ๔ อย่างแจ่มแจ้งเป็นขอบเขต ดังพระบาลีว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า “สัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ” ดังนี้

^{๑๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๒/๑๔๕.

^{๑๖} ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๒๖๒.

^{๑๗} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕/๕.

แคไหน จึงจะชื่อว่า เป็นสัมมาทิฐิ?” “แน่ะ ท่านกัจจนะ โลกนี้โดยมากอิง (ทฤษฎีของ
ตน) ไว้กับภาวะ ๒ อย่างคือ อตถิตา (ความมี) และนัตถิตา (ความไม่มี) เมื่อเห็นโลก
สมุทัยตามที่มันเป็นด้วยสัมมาปัญญา นัตถิตาในโลกก็ไม่มี เมื่อเห็นโลกนิโรธตามที่มันเป็น
ด้วยสัมมาปัญญา อตถิตาในโลกนี้ก็ไม่มี โลกนี้โดยมากยึดมั่นถือมั่นในอุบาย และถูกคล้อง
ขังไว้ด้วยอภินิเวศ ส่วนอริยสาวก ย่อมไม่เข้าหา ไม่ยึด ไม่ติดอยู่กับความยึดมั่น ถือมั่นใน
อุบาย ด้วยปกใจ อภินิเวศ และอนุสัยว่า “อตธาของเรา” ย่อมไม่เคลือบแคลงสงสัยว่า
“ทุกข์นั้นแล เมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับ ย่อมดับไป อริยสาวกนั้นมีญาณในเรื่องนี้
โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล ชื่อว่ามีสัมมาทิฐิ”^{๒๒} ปัญญาหรือความรู้
ในทางพุทธปรัชญา จึงเป็นไปเพื่อความหลุดพ้นและวิถีทางนำไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลส
ตัณหาซึ่งเป็นตัวทำให้เกิดอวิชชา คือความไม่รู้แจ้งเห็นจริง

ส่วนต้นตอของความรู้ทั้งหมด ก็คือ “โพธิญาณ” เมื่อบุคคลใคร่รู้แจ้งแทงตลอด
แล้ว ย่อมรู้สิ่งทั้งปวงได้ด้วย เหมือนการปรากฏขึ้นแห่งดวงอาทิตย์ ลักษณะที่แสดงให้เห็น
ถึงปัญญาในทางพุทธปรัชญาจะปรากฏก็ต่อเมื่อเราพิจารณาเห็นสภาพตามความเป็นจริง โดย
สังเกตได้จากลักษณะของปัญญาที่เกิดขึ้น คือ

๑. ปัญญามองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น เริ่มตั้งแต่การรับรู้อารมณ์ทางอายตนะ
ด้วยจิตใจที่มีท่าที่เป็นกลางและมีสติไม่หวั่นไหวถูกชักจูงไปตามความชอบใจ ไม่ชอบใจ
สามารถตามดูรู้เห็นอารมณ์นั้น ๆ ไปตามสภาวะของมันตั้งแต่ต้นจนตลอดสาย กล่าวคือ เห็น
อาการที่มันเกิดตามเหตุปัจจัยอาศัยกันและกันจึงมีขึ้น ก็เข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง
เรียกว่าเกิดมีโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ที่ถูกต้อง ความยึดถือ ทิฐิ ทฤษฎีทั้งหลายในทาง
อภิปรัชญา รวมทั้งความสงสัยในปัญหาต่าง ๆ ที่เรียกว่าอphyakตปัญหา (ปัญหาที่
พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์) เช่นว่า โลกเที่ยง หรือไม่เที่ยง เป็นต้น ก็พลอยหายหมดไป
ด้วยพร้อมกันอย่างเป็นไปเอง ดังพระบาลีว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาจางหายดับไปไม่
เหลือด้วยวิราคะ ทิฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นข้าศึกอันบุคคลเสพผิด ที่คั่นร่นไปว่า สังขาร

^{๒๒} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔-๒๕.

ทั้งหลายเป็นอย่างไร และสังขารเหล่านี้เป็นของใคร หรือว่าสังขารทั้งหลายเป็นอย่างอื่น และสังขารเหล่านี้

เป็นของผู้อื่น ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน หรือว่าชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน ทิฏฐิเหล่านั้นทั้งหมดอันพระอริยสาวกนั้นจะได้เด็ดขาดแล้ว...”^{๒๓} และเมื่อภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า “อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้อริยสาวกผู้ได้เล่าเรียนแล้ว ไม่เกิดความสงสัยในเรื่องที่พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์?” พระพุทธเจ้าตอบว่า “เพราะทิฏฐิดับไป อริยสาวกผู้ได้เล่าเรียนแล้วจึงไม่เกิดความสงสัยในเรื่องที่เราไม่พยากรณ์...บุรุษผู้มีได้เล่าเรียน ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งทิฏฐิ ไม่รู้ชัดเหตุเกิดแห่งทิฏฐิ ไม่รู้ชัดการดับทิฏฐิ ไม่รู้ชัดปฏิบัติที่ดำเนินไปสู่ความดับแห่งทิฏฐิ ทิฏฐินั้นจึงพอกพูนแก่เขา เขาย่อมไม่พ้นจากชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส”^{๒๔}

๒. ปัญญารู้เท่าทันสังขาร ธรรมดาว่าสังขารมีทั้งที่ประกอบด้วยสังขารที่ถูกปรุงแต่งและไม่ถูกปรุงแต่ง สังขารดังกล่าวหากเราพิจารณาด้วยปัญญา ย่อมรู้สามัญลักษณะที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้เท่าทันสมมติบัญญัติในสังขารที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ถูกหลอกให้หลงไปตามรูปลักษณะภายนอกของสิ่งทั้งหลาย และยอมรับความจริงทุกด้าน มิใช่ติดอยู่เพียงแง่ใดแง่หนึ่ง ความรู้เห็นตามที่มันเป็น เช่น ผู้เข้าถึงพุทธธรรมย่อมรู้ว่า จันท์ ๕ มิใช่เป็นทุกข์หรือเป็นสุขแต่เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเข้าใจว่า “ความอยากข่มใจเกิดจากความนึกคิดของคน (ต่างหาก) เป็นกาม, อารมณ์อันวิจิตรทั้งหลายในโลกหาชื่อว่ากามไม่... อารมณ์อันวิจิตรทั้งหลายในโลก ย่อมตั้งอยู่ตามสภาพของมันอย่างนั้นเอง ดังนั้น ชีรชนทั้งหลายจึงกำจัด (แต่เพียง) ตัวความชอบใจ ในอารมณ์เหล่านั้น”^{๒๕} เมื่อเข้าใจสังขารได้ ย่อมทำให้เข้าใจทุกสิ่งตามความเป็นจริง และมองทุกอย่างว่าเกิดจากการคิดปรุงแต่งจากอารมณ์ภายในเป็นหลัก ปัญญาที่พัฒนาผ่านกระบวนการแยกแยะจึงจะสามารถรู้เท่าทันสังขารได้ดีขึ้น

^{๒๓} ส.น. (ไทย) ๑๖/๓๕/๗๗.

^{๒๔} อ.ส.ศตค.(ไทย) ๒๓/๕๑/๖๘.

^{๒๕} อ.จ.ภก.(ไทย) ๒๒/๓๓๔/๔๖๐.

๓. ปัญญาไร้เท่าทันสมมติบัญญัติ ปัญหาในเรื่องสมมติบัญญัติเป็นปัญหาที่สร้างความสับสนให้การยึดติด ฉะนั้น การรู้เข้าใจวิธีทางแห่งภาษาที่เรียกว่าโวหารโลก รู้จักใช้ภาษาเป็นเครื่องสื่อความหมาย โดยไม่ยึดติดในสมมติของภาษา ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุ

ผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วย่อมไม่กล่าวเข้าข้างกับใคร ไม่กล่าวทู่เมียงกับใคร อันใดเขาพูดกันในโลก ก็กล่าวไปตามนั้น ไม่ยึดถือ”^{๒๖} รวมทั้งเข้าใจถึงหลักการพูดและใช้ไปในทางที่มุ่งความเป็นจริงเท่านั้น ดังพระพุทธพจน์ที่อธิบายไว้ว่า “ภิกษุผู้เป็นอรหันตชีนาสพ...จะพึงกล่าวว่าฉันพูดดังนี้ก็ดี เขาพูดกับฉันดังนี้ก็ดี เขาเป็นผู้ฉลาด รู้ถ้อยคำที่เขาพูดกันในโลก ก็พึงกล่าวไปตามโวหารเท่านั้น”^{๒๗} และอีกอย่างหนึ่งปัญญาที่พัฒนาผ่านศึกษาจากการศึกษาวิเคราะห์จึงจะสามารถเข้าใจสมมติบัญญัติได้ดียิ่งขึ้น

ปัญญาในพุทธปรัชญาจึงเป็นไปตามหลักของการปฏิบัติที่เห็นผลได้ และมุ่งความเปลี่ยนแปลงที่ผู้ปฏิบัติเป็นสำคัญ หรือเป็นไปตามหลักจิตวิทยาแห่งการศึกษา การเรียนรู้ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวผู้รู้ กล่าวคือ เป็นการเปลี่ยนแปลงในอารมณ์, ทัศนคติ และพฤติกรรม ส่วนความเปลี่ยนแปลงจะมากหรือน้อยแล้วแต่ชนิดของความรู้ ความรู้ระดับความจำ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย ความรู้ระดับทฤษฎี ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมาก ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เข้าไปเพื่อความเจริญไปพลุลยยิ่งขึ้นเหมือนสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) นี้ เมื่อเป็นสัมมาทิฐิ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เข้าไปเพื่อความเจริญไปพลุลยยิ่งขึ้น”^{๒๘} ตัวอย่างเช่น เจ้าชายสิทธัตถะเกิดความรู้อะดับทฤษฎีเห็นทุกข์แล้ว พระองค์ก็หมดอาลัยในโลกียสุข มีทัศนคติใหม่ต่อชีวิต และมีพฤติกรรมใหม่คือการสละฆราวาสวิสัยออกบวช แสวงหาสัจธรรมในที่สุด ความรู้อะดับญาณ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสิ้นเชิง จากปุถุชนกลายเป็นพระอรหันต์ ฉะนั้น ลักษณะหรือธรรมชาติของความรู้ในพุทธปรัชญาเมื่อพิจารณาแล้ว จะเห็นว่า มีจุดมุ่งหมายเพื่อดับอวิชชา และทำ

^{๒๖} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๗๓/๒๖๘.

^{๒๗} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๖๕/๒๑.

^{๒๘} อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๕/๓๘.

วิชา (ความรู้) ให้เกิดขึ้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “มหาบพิตร อุบาสกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับ อันเป็นอริยะขันธ์แรกเกิดส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อุบาสกจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วย

ปัญญา”^{๒๕} หรือเพื่อพัฒนาตัวเองให้พ้นจากความไม่รู้ไปสู่ความรู้ แต่ความรู้ทั้งหมดนั้นล้วนอยู่บนการเข้าใจตัวเองเป็นหลัก ดังพระพุทธพจน์ว่า “อนึ่งเราบัญญัติโลก ความเกิดขึ้นแห่งโลก ความดับแห่งโลก และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก ในร่างกายที่มีประมาทว่าหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง”^{๒๖} และที่ว่า “ไม่ว่าในเวลาไหน ที่สุดแห่งโลก ใครก็ถึงไม่ได้ด้วยการไป และเมื่อยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลก ย่อมไม่มีการเปลื้องตนจากทุกข์ เพราะเหตุนั้นแล ผู้รู้แจ้งโลก มีปัญญาดี ถึงที่สุดแห่งโลก อยู่จบพรหมจรรย์ สงบระงับ รู้ที่สุดแห่งโลก ย่อมไม่หวังทั้งโลกนี้และโลกหน้า”^{๒๗}

๒.๒.๒ ประเภทแห่งความรู้

ความรู้ในพุทธปรัชญานั้น เรียกว่า ปัญญา และมีหลายอย่างตามการพัฒนาด้วยการปฏิบัติตามหลักของไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งสร้างความรู้ในแต่ละระดับที่แตกต่างกันออกไป แต่มีระบบความรู้เป็นอันเดียวกันคือ ต้องการหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ในวิถยานิพนธ์นี้จึงได้แบ่งประเภทของความรู้ไว้ ดังนี้

๑. ระดับของความรู้

ความรู้ในพุทธปรัชญาอาศัยระบบการรับรู้แบบธรรมชาติ แล้วจึงเริ่มพัฒนาจากระดับเบื้องต้นจนเป็นความรู้ระดับสูงสุด แบ่งได้ ๖ ระดับ ดังต่อไปนี้

^{๒๕} ส.ม. (ไทย) ๑๕/ ๑๐๓๓/๕๕๔.

^{๒๖} อ.จ.ตฤก. (ไทย) ๒๑/๔๕/๗๔.

^{๒๗} อ.จ.ตฤก. (ไทย) ๒๑/๔๕/๗๕.

ก. ความรู้ระดับวิญญาณ (Consciousness) ความรู้แจ้งอารมณ์ คือ สภาวะที่รู้แจ้ง โดยมีอธิบายว่า ความรู้ชนิดนี้จะมีอยู่ได้ตราบเท่าที่ทวาร (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ยังสัมผัสอารมณ์นั้น (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) อยู่ เกิดขึ้นทีละอย่าง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในอัสสุตวตาสสูตร ว่า “ภิกษุทั้งหลาย วานรเที่ยวไปในป่าใหญ่จักกิ่งไม้ปล่อยกิ่งนั้นยึดเอากิ่งอื่นปล่อยกิ่งที่ยึดเดิม เหนียวกิ่งใหม่ต่อไปแม้ฉันใด ธรรมชาติที่เรียกว่า จิต บ้าง มโน บ้าง

นั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ทั้งกลางวัน กลางคืน ก็นั้นนั้นเหมือนกันแล”^{๓๒} ความรู้ดังกล่าวจึงเป็นเพียงความรู้แจ้งอารมณ์ที่กระทบที่เป็นไปเมื่อทั้งอายตนะภายใน และภายนอกกระทบกันจึงเกิดขึ้นได้ เป็นการรับรู้ที่ทำให้เข้าใจทุกอย่างที่เรียกว่า “โลก” ได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า “สมิทฺธิ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาณมีอยู่ในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ มโน ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางมโนวิญญาณมีอยู่ในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น”^{๓๓}

ข. ความรู้ระดับสัญญา (Perception) ได้แก่ความกำหนดได้หมายรู้ เป็นสภาวะกำหนดหมาย คือ ความรู้ระดับกำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่าง ๆ แบ่งออกเป็น ๖ คือ รูปสัญญา ความหมายรูรูปรูป สัททสัญญา ความหมายรู้เสียง คันธสัญญา ความหมายรู้กลิ่น รสสัญญา ความหมายรู้รส โผฏฐัพพสัญญา ความหมายรู้สัมผัสทางกาย ธรรมสัญญา ความหมายรู้อารมณ์ทางใจ^{๓๔}

ค. ความรู้ระดับทัญญูหรือมโนภาพ (Conception) หมายถึง ความเห็นซึ่งรวมถึงความเชื่อถือ ความเข้าใจตามนัยเหตุผล แยกความรู้ชนิดนี้ออกเป็น ๒ ประเภท คือ มิจฉาทัญญู คือ ความเห็นผิด และสัมมาทัญญู คือ ความเห็นถูก

ง. ความรู้ระดับอภิญาณ (Extrasensory Perception) เป็นความสามารถพิเศษของจิต คือ การรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ และคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต มีอยู่ ๖ คือ

^{๓๒} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๓๒/๑๑๕.

^{๓๓} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๖๘/๕๘.

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๗-๓๑๘.

๑) อิทธิวิธี ความสามารถแสดงฤทธิ์ได้

๒) ทิพโศตะ ความสามารถในการได้ยินเสียงที่เป็นทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งในที่ใกล้และไกล

๓) เจโตปริยญาณ การรู้จักคนอื่นทำนายได้ว่าเขาคิดอะไร มีจิตใจอย่างไร

๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความสามารถระลึกชาติในอดีตได้

๕) ทิพพจักขุ ความสามารถมองเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้จุติเป็นอันมากหรือเรียกว่า ตาทิพย์

๖) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะกิเลสทั้งปวง

เมื่อจัดระดับของความรู้ระดับอภิญญาทั้ง ๖ นี้ อภิญญา ๕ อย่างข้างต้นนั้น จัดเป็นโลกียะ คือ เป็นความรู้ระดับสามัญทั่วไป ผู้ที่ได้อภิญญาเหล่านี้อาจเป็นสัมมาทิฐิ หรือมิจฉาทิฐิก็ได้ ส่วนอภิญญาที่ ๖ คืออาสวักขยญาณ จัดเป็นโลกุตระ เป็นความรู้ระดับสูง ผู้ได้อภิญญาข้อนี้จะเป็นสัมมาทิฐิเท่านั้น

จ. ความรู้ระดับญาณ (Intuitive Insight) เป็นความรู้ที่เกิดจากการหยั่งรู้สภาวะแห่งความจริงรวบยอดทั้งหลายตามความเป็นจริง เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเฉพาะภายในตัวของผูู้เท่านั้น เป็นการเรียนรู้โดยประสบการณ์ตรงผ่านขั้นตอนการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

ฉ. ความรู้ระดับตรัสรู้ หรือสัมโพธิ (Enlightenment) เป็นความรู้ระดับญาณขั้นสูงสุดในพุทธปรัชญา คือเป็นญาณที่รู้ว่าตนหลุดพ้นจากสภาวะธรรมฝ่ายสังขตะทั้งปวง และเมื่อได้บรรลุโลกุตระธรรม ก็รู้ว่าตนได้อยู่จบพรหมจรรย์

๒. ความรู้ที่จัดตามช่องทางการพัฒนา

ความรู้ที่จัดตามช่องทางการพัฒนา เป็นความรู้ตามกระบวนการเรียนรู้หรืออบรมฝึกฝนจนเกิดความรู้ขึ้นมา ซึ่งมีความหยابละเอียดต่างกันตามแต่ละประสบการณ์ โดยมี ๓ ระดับ คือ

ก. ระดับความจำหรือสัญญา (Perception) คือการจำได้ว่าอะไรเป็นอะไร ในเมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้ถูกต้องโผฏฐัพพะ และใจรับรู้

ธรรมารมณ์ เป็นความรู้แก่เพียงผิวเผิน แต่ก็มีจำนวนมาก เพราะสัญญาเป็นพื้นฐานสำหรับความรู้สูง ๆ ต่อไป

ข. ระดับความเห็นหรือทิวทัศน์ (Conception หรือ View) ความเห็นหรือทิวทัศน์เป็นภาพจำลองของความจริง (truth) หรือความจริง (fact) ที่คนคิดสร้างขึ้น (conceive) ในใจ โดยที่ยังไม่ได้สัมผัสกับความจริงหรือของจริงนั้นด้วยตนเอง ความรู้ระดับนี้เป็นความรู้ที่กว้างขวาง และมีความลึกซึ่งพอสมควร เพราะมีอิทธิพลเหนือจิตใจของผู้รู้มากพอสมควร

ค. ความรู้ระดับญาณ (Insight) เป็นความรู้ระดับสูงสุดของมนุษย์ เป็นความรู้ที่แจ่มแจ้งที่สุด จนสามารถความเข้าใจสภาวะแวดล้อมได้โดยละเอียดและชัดเจน

๓. ความรู้ที่จัดตามธรรมชาติของความรู้

ธรรมชาติของความรู้เมื่อจำแนกตามหลักขั้น ๕ ความรู้จัดเป็นนามขั้นใน ๓ ขั้น คือ สัญญาขั้น สัจจารขั้น และวิญญาณขั้น ความรู้ที่จำแนกตามสภาวะของขั้น ได้แก่ สัญญา วิญญาณ และปัญญา

๑) สัญญา (Perception) คือ ความกำหนดได้ หมายรู้ รวมทั้งความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมาย หรือหมายรู้แล้วบันทึกเก็บรวมไว้เป็นวัตถุติบของความคิดต่อ ๆ ไป ทำให้มีการรู้จักจำได้ รู้ เข้าใจ และคิดได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่น กำหนดหมายสี่เหลี่ยมบ้าง กำหนดหมายสี่เหลี่ยมบ้าง สี่ขาบ้าง เป็นต้น ฉะนั้น สัญญาจึงรวมกับเวทนา และวิญญาณกล่าวคือรวมกันไม่แยกกัน เวทนาสวอยอารมณ์สิ่งใด สัญญาก็กำหนดหมายสิ่งนั้น สัญญากำหนดหมายสิ่งใด วิญญาณก็รู้แจ้งสิ่งนั้น^{๓๕} ความรู้จึงเป็นกระบวนการสร้างความเข้าใจต่อทุกสิ่งเท่านั้น และเป็นพื้นฐานของความรู้ในขั้นต่อไปได้

๒) วิญญาณ (Consciousness) คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ คือ วิญญาณเป็นความรู้ที่เข้าใจอารมณ์โดยสามารถแยกแยะได้ว่า ดี ไม่ดี ชอบไม่ชอบ เป็นต้น

^{๓๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๕๐.

๓) ปัญญา (wisdom) แปลว่า ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว รู้ชัด คือ รู้ทั่วความจริง หรือรู้ตรงตามความเป็นจริง ซึ่งปัญญาและวิญญานนั้นรวมกัน ไม่แยกกัน และไม่สามารถ แยกแยะบัญญัติหน้าที่ต่างกันได้ เพราะปัญญารู้ชัดสิ่งใด วิญญานก็รู้แจ้งถึงนั้น วิญญานรู้แจ้งสิ่งใด ปัญญาที่รู้ชัดถึงนั้น แต่ปัญญาควรเจริญ วิญญาน ควรกำหนดรู้^{๓๖} ความรู้นี้เป็น ความรู้ที่เข้าใจรายละเอียดสามารถเข้าใจความรู้ได้ว่า ทำไม่ถึงดี? ทำไม่ไม่ดี? ทำไม่ชอบ? ทำไม่ไม่ชอบ? เป็นต้น

๔. จำแนกโดยการรับรู้

ความรู้ที่เกิดขึ้นนั้น มีกระบวนการเกิดขึ้นโดยอาศัยการรับรู้ และการรับรู้ที่พุทธ ปรัชญาเถรวาทได้กล่าวถึงคือ อายตนะหรือทวารอันเป็นช่องการรับรู้อารมณ์ภายนอก มี ๒ ประเภท คือ

๑) ความรู้ทางปัญจทวาร คือ ความรู้ที่ได้มาด้วยการเห็น การสดับฟัง การรับรู้ กลิ่นทางจมูก การสัมผัสรสทางลิ้นและรู้สึกทางกาย

๒) ความรู้ทางมโนทวาร คือเป็นความรู้ที่ได้ด้วยใจ เป็นความรู้ที่เกิดจากการ คิดทั้งที่มีผลมาจากการรับรู้ทางปัญจทวารและการคิดตรិตรองที่เกิดขึ้นเองในใจ

๕. จำแนกโดยกิจกรรมและผลงานของมนุษย์

ความรู้ที่จำแนกโดยกิจกรรมและผลงานของมนุษย์ เป็นความรู้ที่เกี่ยวกับการ ปฏิบัติต่อกันทางสังคม และการฝึกฝนอบรมตนเอง มี ๓ ลักษณะ คือ

๑) สุตะ หรือ สุติ คือความรู้ที่ได้จากการสดับเล่าเรียนหรือถ่ายทอดกันต่อ ๆ มา

๒) ทิฎฐิ คือ ความเห็นทฤษฎี ลัทธิต่าง ๆ

๓) ญาณ คือ ความรู้ ความหยั่งรู้ ความรู้บริสุทธิ์ตรงตามสภาวะ จัดเป็น ความรู้ที่ถูกต้องตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท หรือสรุปง่าย ๆ มี ๒ ลักษณะ คือ

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๕/๔๘๕.

ก) สุตะ คือ ความรู้จากการสดับตรับฟัง หรือ เล่าเรียน อ่าน รับถ่ายทอดจาก แหล่งความรู้อื่น การสั่งสมความรู้ประเภทนี้ไว้มากเรียกว่า พุทธังจะ นั่นคือเป็นความรู้ที่มุ่ง ให้เห็นข้อเท็จจริง กล่าวคือ เป็นธรรมที่สนับสนุนให้เกิดสัมมาทิฐิ^{๓๖} หรือนับเข้าเป็นโลกีย สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบระดับโลกีย์ คือ ยังเนื่องในโลก ขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ต้องตามหลักแห่งความดี เป็นไปตามคลอง ธรรม หรือสอดคล้องกับศีลธรรม ซึ่งสัมมาทิฐิประเภทนี้เกิดจากปรโตโมสะ คือ ปัจจยภาย

นอก หรือ องค์ประกอบทางสังคม ด้วยอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมโยงหรือชักนำ เฉพาะ อย่างยิ่งเกิดจากการหล่อหลอมกล่อมเกลางของสังคม เช่น การอบรมสั่งสอนทางศีลธรรม การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม เป็นต้น ทิฐิระดับนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่า เช่น ดี ชั่ว ถูก ผิด อะไรดีกว่า อะไรเลวกว่า ควรจะเป็น ไม่ควรจะเป็น เป็นต้น ทิฐิประเภทนี้จึงมี ลักษณะเป็นหลักการ กฎเกณฑ์ มาตรฐาน ความเชื่อถือ ชนิดที่มนุษย์ปรุงแต่ง สร้างสรรค์ หรือบัญญัติขึ้น

ข) ปัญญา คือ ความรู้ประเภทเข้าใจสภาวะ รู้คิด รู้วินิจฉัย เป็นส่วนสำคัญใน ระบบการศึกษา กล่าวคือ ปัญญาเป็นการรู้ชัดว่า นี้ทุกข์ นี้สมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธ คามินีปฏิบัติ^{๓๗} ปัญญาในพุทธปรัชญาเถรวาทจึงพิจารณาผ่านเหตุและผล ไม่ใช่เรื่องของ ศรัทธาอันเลื่อนลอย หากแต่เป็นองค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ และความรู้อันเป็น รูปธรรมเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงของโลกธรรมชาติที่อยู่ล้อมรอบชีวิตมนุษย์นี้เอง หรือนับเข้าเป็นโลกุตตรสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบระดับโลกุตตระ คือเหนือโลก ไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือรู้เข้าใจตาม สภาวะธรรมชาติ สัมมาทิฐิประเภทนี้เกิดจากโยนิโสมนสิการ เป็นองค์ประกอบภายในหรือ ปัจจยภายในตัวบุคคล ซึ่งสัมมาทิฐินี้ไม่อาจเกิดขึ้นได้เพียงด้วยการรับฟังแล้วเชื่อตามคนอื่น ด้วยศรัทธา เพราะต้องเป็นการรู้จักที่ตัวสภาวะเอง ต้องเอาธรรมชาตินั้นเองเป็นข้อพิจารณา

^{๓๖} ม.น. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๕๒.

^{๓๗} ม.น. (ไทย) ๑๒/๔๕๕/๔๕๕.

โดยตรง และด้วยเหตุนี้จึงไม่มีลักษณะเป็นหลักการ กฎเกณฑ์ ข้อยึดถือที่ปรุ้งแต่งหรือบัญญัติวางซ้อนเพิ่มขึ้นมาต่างหากจากธรรมดาของธรรมชาติ และเป็นอิสระไม่ขึ้นต่ออิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติเองแท้ ซึ่งมีสภาวะและธรรมดาเสมอกันทุกถิ่นฐานทุกกาลสมัย จึงไม่ขึ้นต่อกาล ไม่จำกัดสมัย

ความรู้ทั้ง ๒ ประเภทนี้ พุทธปรัชญาเถรวาทไม่สอนให้ยึดถือความรู้ที่เป็นสูตรเท่าใดนัก แต่มุ่งเน้นในเรื่องของปัญญาเพราะทำให้มองผ่านอารยธรรมของสังคมที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาเห็นสภาวะธรรมที่อยู่เบื้องหลัง ช่วยให้หลุดพ้นจากอิทธิพลของค่านิยมทางสังคม

ประเภทความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาททั้งหมดตามที่ผู้รู้ได้แบ่งไว้นั้น จะเห็นว่า มีการแบ่งออกเป็นหลายประเภท ทำให้เกิดคำถามว่า พุทธปรัชญาไม่มีระบบที่แน่นอน แต่หากพิจารณาประเภทความรู้ที่ถูกแบ่งไว้นั้น เพื่อเป็นการมองความจริงแบบจำแนกแยกแยะ จึงทำให้พุทธปรัชญาได้ชื่อเรียกอีกอย่างว่า วิภาษวาท แปลว่า การพูดแยกแยะ พูดจำแนก หรือพูดแจกแจง หรือแสดงคำสอนแบบวิเคราะห์ ลักษณะสำคัญของความคิดและการพูดแบบนี้คือ การมองและแสดงความจริง โดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละแง่และด้านครบทุกด้าน ไม่ใช่จับเอาแง่หนึ่งแง่เดียว ดังข้อความในวัชชียามาหิตสูตรว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าจะได้ตรงติเตียนตบะทั้งหมดก็หามิได้ จะได้กล่าวโทษผู้มีตบะทุกคนผู้เลี้ยงชีพเศร้าหมองโดยส่วนเดียวก็หามิได้ พระผู้มีพระภาคทรงติเตียนตบะที่ควรติเตียน สรรเสริญตบะที่ควรสรรเสริญ เมื่อทรงติเตียนสิ่งที่ควรติเตียน สรรเสริญสิ่งที่ควรสรรเสริญ จึงชื่อว่า วิภาษวาท (มีปกติตรัสจำแนก) ในเรื่องนี้พระผู้มีพระภาคมิใช่เอกังสวาที (มีปกติตรัสโดยส่วนเดียว)”^{๓๕} ฉะนั้น การแบ่งประเภทในพุทธปรัชญาออกเป็นหลายประเภท เพื่อให้เกิดความครอบคลุมจึงตรงกับหลักของวิภาษวาท

^{๓๕} อภ.พ. (ไทย) ๒๔/๕๔/๒๒๑.

แต่เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว ประเภทความรู้พุทธปรัชญาเถรวาทได้วางไว้
ตามลำดับความรู้ความจริง ๒ อย่าง^{๔๐} คือ

๑. สมมติสัจจะ (Conventional Truth) ความจริงโดยสมมติ คือสิ่งที่ชาวโลก
สมมติบัญญัติขึ้นเพื่อใช้เรียกกัน เช่น สัตว์ คน แมว สุนัข สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงสมมติบัญญัติ
ที่ไม่มีความเป็นจริงเนื่องจากเกิดจากการรวมตัวของขันธ์ ๕ หรือเบญจขันธ์เท่านั้น และ
สามารถสมมติใช้ได้ต่าง ๆ กันไปในแต่ละประเทศ

๒. ปรมาตสัจจะ (Ultimate Truth) ความจริงโดยปรมาตล์ เป็นความจริงแท้
สูงสุด โดยไม่ต้องอาศัยบัญญัติทางโลก ทั้งครอบคลุมและเผยให้เห็นความจริงโดยสมมติ

ฉะนั้น ความรู้ต่อสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงมี ๒ ระดับเพื่อให้สอดคล้องกับ
ความจริง คือ

ก. ความรู้ขั้นสมมติ เป็นความรู้ในความจริงทั่ว ๆ ไปที่ชาวโลกบัญญัติใช้กัน
ซึ่งเป็นจริงในระดับหนึ่ง แต่ก็ยังมีข้อผิดพลาดดังจะเห็นได้แนวคิดด้านปรัชญาหรือสาขาวิชา
อื่น ๆ ที่เกิดการโต้แย้งและสร้างทฤษฎีต่าง ๆ ขึ้นมากมายเพื่อแก้ไขความผิดพลาด แต่ก็ไม่
สามารถถึงจุดที่ตกลงกันได้ จนกว่าจะเกิดความรู้ระดับที่ ๒

ข. ความรู้ขั้นจริงแท้ เป็นการรู้ความจริงสูงสุด เป็นความรู้ที่ทำให้มองเห็น
สรรพสิ่งตรงตามความเป็นจริง เป็นความรู้ที่เกิดประจักษ์ด้วยตัวเอง ถือเป็นความรู้ที่อยู่เหนือ
ประสาทสัมผัสและเป็นความรู้ที่ทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้ และเข้าในความรู้ขั้นสมมติ
ได้อย่างถ่องแท้ ทำให้ปราศจากการโต้แย้ง และการยึดมั่นต่อทรรสนะหรือทฤษฎีต่าง ๆ ทาง
โลก

๒.๒.๓ บ่อเกิดแห่งความรู้

ความรู้หรือปัญญาในพุทธปรัชญามีหลายระดับ การพัฒนาปัญญาจึงมีระดับ
แตกต่างกันออกไปเช่นกัน โดยเริ่มจากความรู้ระดับเบื้องต้น (โลกิยะ) จึงถึงความรู้สูงสุด

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) , พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม , พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ ,
(กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก , ๒๕๔๕) , หน้า ๗๕-๗๖.

(โลกุตตระ) เช่น หลักของคนมีความรู้ (ปัญญา) ดังพระบาลีที่ว่า “ในอมตธรรมนั้น ธรรมนี้ คือ ความสำรวมอินทรีย์ ความสันโดษ และความสำรวมในปาฏิโมกข์ เป็นเบื้องต้นของ ภิกษุผู้มีปัญญา(ความรู้)ในศาสนา”^{๔๑} หรือหลักของการเกิดความรู้ อย่างเช่นในคัมภีร์วิมุตติ มรรคได้กล่าวถึงปัญญาหรือความรู้จะเกิดขึ้นได้เพราะความดี ๑๑ อย่างนี้ คือ^{๔๒} (๑) การศึกษาความหมายของคัมภีร์ (๒) การทำความดีต่าง ๆ (๓) การมีศีลบริสุทธิ์ ตามพระ บาลีที่ว่า “ปัญญาต้องมีศีลช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ศีลก็ต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ปัญญาข่อม

มีในที่ที่มีศีล ศีลข่อมมีในที่ที่มีปัญญา ปัญญาข่อมมีแก่ผู้มีศีล ศีลข่อมมีแก่ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ยกข่อมศีลและปัญญาว่า เป็นสิ่งล้ำเลิศในโลก”^{๔๓} (๔) สมณะและวิปัสสนา (๕) อริยสัจ ๔ (๖) ศิลปศาสตร์ (๗) การทำจิตให้สงบ (๘) การอยู่ในฌานตลอดกาลทุกเมื่อ (๙) ทำจิตให้ปราศจากนิวรณ์ (๑๐) การไม่คบคนพาล (๑๑) การคบบัณฑิต เป็นต้น

เบื้องต้นของการรับรู้ตามธรรมชาติของพุทธปรัชญาเถรวาทอาศัยจิตเป็นพื้นฐาน โดยจิตมีความสำคัญในการรับรู้อารมณ์ภายนอก ดังในอภิธรรมมัตถกถาวิภาณีฎีกาแปลความหมาย ของจิตไว้ว่า “ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่า ข่อมคิด อธิบายว่า รู้อารมณ์ (จินตตติ จิตต์ อารมมณฺ วิชานาตติ อตุโถ)”^{๔๔} จิตจึงเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ (อายตนะ) ทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณฺ ด้วยอาศัยทวารหรืออายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อใดจิตกระทบอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะ เมื่อนั้นผัสสะเกิดขึ้น และผัสสะนี้เอง เป็นจุดเริ่มของความรู้-พินาน-วิญญาณ (consciousness) เพราะพุทธปรัชญาเถรวาทไม่เชื่อว่า “สิ่งข้างนอก” (The objective world) เป็นมโนภาพ (Idea) หรือจิตสร้างขึ้น แต่เป็นสิ่งที่มียู่ เองนอกจิตของคนเรา (Exists by itself outside the human mind) แม้พินาน (หรือวิญญาณ)

^{๔๑} บ.ช. (ไทย) ๒๕/๓๗๕/๑๔๕.

^{๔๒} พระอุปติสเถระ , วิมุตติมรรค แปลโดย พระเมธีธรรมากรณฺ์ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๓๘), หน้า ๒๑๑.

^{๔๓} ที.สี. (ไทย) ๘/๓๑๗/๑๒๒.

^{๔๔} สจก. (ไทย), หน้า ๒๐.

ก็มีได้เป็นสิ่งดั้งเดิม หรือเป็นสิ่งอันถือว่าอยู่เหนือผัสสะแต่อย่างใดกลับถูกถือว่าเกิดทีหลัง ผัสสะ ในที่สุดจิตมนุษย์ก็มีได้ถูกถือว่ามิได้อยู่อย่างเป็นเอกในตัวเอง และอยู่เหนือพิชานเลย กลับถูกถือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากพิชาน ดังคำอธิบายว่า “เพราะผัสสะ (ตา หู ฯลฯ รูป เสียง ฯลฯ + วิญญาณ) เป็นปัจจัย การเสวยอารมณ์ (เวทนา) จึงมี บุคคลเสวยอารมณ์ใด ย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น (สัญญา) หมายรู้อารมณ์ใด ย่อมตรัสรู้การอารมณ์นั้น (สังขาร)”^{๔๕} ฉะนั้น เบื้องต้นของความรู้จึงเกิดจากผัสสะกระทบกับอารมณ์ภายนอกเกิดวิญญาณ (รู้แจ้งอารมณ์) จึงสร้างเวทนา นำไปสู่ความรู้อารมณ์ ความรู้อารมณ์นำไปสู่การคิดตรองถึงอารมณ์นั้น ดังจะเขียนแผนผังได้ดังนี้

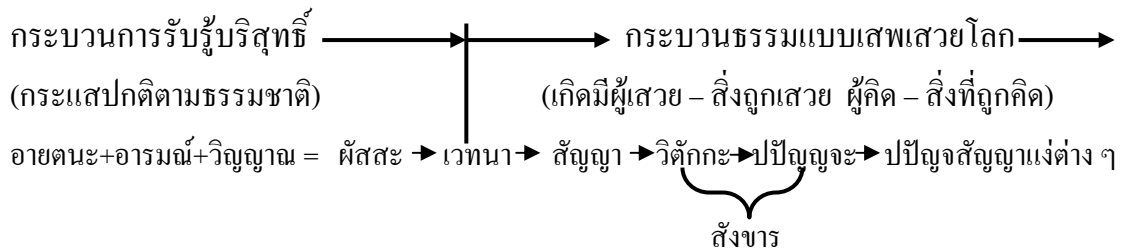
อายตนะภายใน+อารมณ์+วิญญาณ = → ผัสสะ → เวทนา → สัญญา → สังขาร

กระบวนการนี้เป็นระบบการรับรู้ โดยมีผัสสะเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างการรับรู้ บริสุทธิกับกระบวนการสังสารวัฏ คือหมุนวนไปไม่สามารถก้าวต่อไปสู่ผลอันสูงสุดที่สามารถเข้าถึงได้ เพราะกระบวนการตั้งแต่เวทนาไป จะนำไปสู่ระดับการเสวยอารมณ์ กล่าวคือ เวทนาเป็นเหตุแห่งการคิดปรุงแต่ง เพราะมนุษย์ไม่ได้หยุดแค่เพียงรับรู้อารมณ์ ภายนอกเท่านั้น แต่ต้องก้าวไปสู่การคิดปรุงแต่งอันเป็นไปในการเสพอารมณ์ (โลก) เหล่านั้น ดังข้อความที่กล่าวอธิบายถึงบ่อเกิดความรู้ผ่านผัสสะในมรุตปิณฑิกสูตรว่า^{๔๖} “จักขุวิญญาณ (ความรู้ทางตา) เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุ (ตา) และรูปารมณ์ (อารมณ์คือรูป) ... โสตวิญญาณ (ความรู้ทางหู) เกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตะ (หู) และสัททารมณ์ (อารมณ์คือเสียง) ... ชานวิญญาณ (ความรู้ทางจมูก) เกิดขึ้นเพราะอาศัยชานะ (จมูก) และคันธารมณ์ (อารมณ์คือกลิ่น) ... ชิวหาวิญญาณ (ความรู้ทางลิ้น) เกิดขึ้นเพราะอาศัยชิวหา (ลิ้น) และรสารมณ์ (อารมณ์คือรส) ฯลฯ กายวิญญาณ (ความรู้ทางกาย) เกิดขึ้นเพราะอาศัยกาย และโผฏฐัพพารมณ์ (อารมณ์คือโผฏฐัพพะ) ... มโนวิญญาณ (ความรู้ทางใจ) เกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมารมณ์ (อารมณ์คือธรรม) ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์ใด ย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์ใด ย่อมตรัสรู้การอารมณ์นั้น บุคคลตรัสรู้การอารมณ์ใด ย่อมคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์

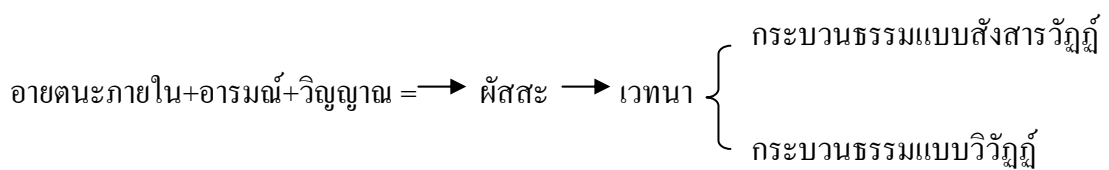
^{๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๘/๒๒๕.

^{๔๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓-๒๑๔.

ใด เพราะความคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ แง่ต่าง ๆ แห่งปัญจสัญญา ย่อมครอบงำ
 บรูษในธรรมารมณ์ทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางใจที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน” กระบวน
 ธรรมนี้ เขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้^{๔๖}

กระบวนธรรมการเสพเสวยโลกนี้เริ่มต้นตั้งแต่เวทนา พุทธปรัชญาจึงนำ
 กระบวนธรรมนี้ไปสู่กระบวนการทางญาณทัสนะ อันเป็นกระบวนการเข้าใจทุกอย่างตาม
 ความเป็นจริง ที่เรียกว่า กระบวนธรรมแบบวิวิญญู เพื่อสร้าง สัญญาที่บริสุทธิ์ เพื่อแก้ปัญหา
 ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการปรุงแต่งอารมณ์ด้วยอำนาจสัญญา ที่สร้างความคิดนึกที่อาศัยตัณหา
 มานะ และทิฏฐิเป็นเครื่องผลักดันทำให้เกิดการปรุงแต่งอารมณ์ให้เกิดเป็นนั่นเป็นนี่ ที่เรียกว่า
 ปัญจสัญญา และยึดมั่นถือมั่นต่ออารมณ์เหล่านั้น ฉะนั้น สัญญาจึงมีส่วนสำคัญในการ
 กำหนดความรู้ที่เกิดขึ้นว่า ชีวิตจะดำเนินไปในทางใด ดังเขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้

การพัฒนาความรู้เพื่อดำเนินตามกระบวนธรรมแบบวิวิญญูนี้ พุทธปรัชญาเถรวาทสร้างข้อปฏิบัติไว้ เช่น โยนิโสมนสิการ ไตรสิกขา เป็นต้น เพื่อดับทุกข์และเข้าใจชีวิตตามความเป็นจริง ดังจะเห็นได้จากข้อประพจน์ธรรมที่ใช้เพื่อพัฒนาปัญญา ๒ ข้อ คือ

๑. การฝึกคิดที่อาศัยความเคยชินและศรัทธา เป็นวิธีที่เน้นหนักในด้านระเบียบวินัย ได้แก่การจัดสรรสภาพแวดล้อมให้เป็นกรอบกำกับความประพฤติ และจัดระเบียบความเป็นอยู่เช่น กิจวัตร เป็นต้น

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๔๐.

๒. การฝึกคิดที่ใช้โยนิโสมนสิการกำกับ เป็นวิธีที่เน้นความเข้าใจในความหมายของการกระทำหรือการปฏิบัติทุกอย่าง คือปฏิบัติกรด้วยโยนิโสมนสิการนำและคุมพฤติกรรม ตามวิธีนี้ กัณฺหาณมิตรจะช่วยได้โดยแนะแนวความคิดให้เห็นช่องทางพิจารณาและเข้าใจความหมายของพฤติกรรมนั้น ๆ ไว้ก่อน แต่เมื่อถึงเวลาปฏิบัติผู้ปฏิบัติจะต้องทำใจพิจารณาเอาเองทุกกรณีไป

ส่วนกระบวนการพัฒนาความรู้ พุทธปรัชญาถือว่ามีแหล่งที่มาแห่งความรู้หรือปัญญาอยู่ ๓ ประการคือ^{๔๘}

ก. สุตมยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน หรือได้รับถ่ายทอดสืบต่อกันมา

ข. จินตามยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการคิดพิจารณาใคร่ครวญอย่างมีเหตุมีผล

ค. ภวานามยปัญญา ความรู้ที่ได้จากการฝึกฝนอบรมลงมือปฏิบัติจนเกิดประสบการณ์การรู้แจ้งด้วยตัวเอง

การอบรมหรือพัฒนาปัญญาในทางพุทธปรัชญา เป็นไปเพื่อสร้างความเข้าใจต่อความจริงแท้ เห็นทุกอย่างตามความเป็นจริง มุ่งขจัดความไม่รู้ (อวิชชา) เพื่อเข้าถึงความจริงสูงสุด คือนิพพาน ความรู้ที่เกิดจากการพัฒนาแล้วจึงไม่ได้มุ่งความรู้ที่เกิดจากการฟัง หรือการรับการถ่ายทอด (ศัพทประมาณ) หรือคิดเอาทางหลักเหตุผลอนุมานและการคาดคะเน (อนุมานประมาณ) แต่ให้ความสำคัญความรู้ที่ได้รับการตรวจสอบ ยืนยันจากประสบการณ์ตรง (ประจักษ์ประมาณ) หรือความรู้ที่ผ่านการอบรมหรือลงมือปฏิบัติแล้วด้วยตนเอง ดังพุทธพจน์ในสังการวสูตร^{๔๙} ที่ว่า

๑) สมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้ฟังตามกันมา เพราะการฟังตามกันมานั้นจึงเป็นผู้มีบาปมีขันธ์สุดท้าย เพราะรู้อย่างในปัจจุบันจึงปัญญาอาทิพรหมจรรย์เหมือนพราหมณ์ทั้งหลายผู้ทรงไตรเพท (อนุสฺสาวิกา)

^{๔๘} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๑๕๖.

^{๔๙} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๘๔/๖๐๐.

๒) สมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้มีบารมีขั้นสุดท้าย เพราะรู้อยู่ในปัจจุบันจึงปฏิบัติญาณอาทิพรหมจรรย์เพราะเพียงแต่ความเชื่ออย่างเดียว เปรียบเหมือนพราหมณ์ทั้งหลายผู้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา (ตฤกั วิมลี)

๓) สมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้รู้ธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยฟังมาก่อน มีบารมีขั้นสุดท้าย เพราะรู้อยู่ในปัจจุบันจึงปฏิบัติญาณอาทิพรหมจรรย์ ... เรา (พระพุทธเจ้า) ก็คนหนึ่ง (สามเษว ษมมึ อภิญญา)

พุทธปรัชญานับพระองค์เองเข้าในกลุ่มที่สาม คือกลุ่มผู้เข้าถึงความรู้แท้จากประสบการณ์ตรงของตนเอง ความรู้ชนิดนี้จัดเป็นภวนามยปัญญา เพราะวิธีการสร้างความรู้ในทางพุทธปรัชญามุ่งการอบรมจิตและปัญญาเป็นหลัก เนื่องจากเป็นขบวนการในส่วนแห่ง

ความรู้ (วิชาภาคิยะ) ตามพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งวิชา ๒ อย่างเหล่านี้ คือ สมณะ (ความสงบ) ๑ วิปัสสนา (ความเห็นแจ้ง) ๑ สมณะ อันบุคคลเจริญแล้ว ย่อมทำให้จิตได้รับการอบรม จิตได้รับการอบรมแล้ว ย่อมทำให้ละระคะ (ความกำหนัดยินดี หรือความติดอกติดใจ) ได้ วิปัสสนา อันบุคคลเจริญแล้ว ย่อมทำให้ปัญญาได้รับการอบรม ปัญญาได้รับการอบรมแล้ว ย่อมทำให้ละอวิชา (ความไม่รู้ตามความจริง) ได้”^{๕๐} ภวนามยปัญญาจึงเป็นความรู้ที่ผ่านการลงมือปฏิบัติ ทดสอบด้วยประสบการณ์ของตนเอง เพื่อแสวงหาความจริงและทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ด้วยการมองผ่านประสบการณ์ที่รู้แจ้งนั้น ความรู้ในลักษณะนี้จึงเป็นความรู้ที่พุทธปรัชญายอมรับ

ส่วนความรู้ของกลุ่มแรกเป็นสุดมยปัญญา และความรู้ของกลุ่มที่สองเป็นจินตามยปัญญา แม้พุทธปรัชญาจะให้ความสำคัญกับประสบการณ์ แต่ก็ไม่ได้ทรงทิ้งทั้ง ๒ วิธี เพราะเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความรู้ให้เป็นไปในทางที่ถูก กล่าวคือความรู้ที่ผ่านกระบวนการความคิดไตร่ตรองแล้วย่อมรวมเอาความเชื่อ ความเห็น ทฤษฎี แนวความคิดและค่านิยมต่าง ๆ ที่เรียกว่า ความเห็น (ทิฎฐิ) ความเห็นนี้เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมทั่ว ๆ ไปของบุคคล ความเป็นไปในชีวิตของบุคคลและคติของสังคมทั้งหมด เมื่อเชื่อ เมื่อเห็น หรือนิยมอย่างไร ก็คิดการ พุดจากสั่งสอนชักชวนกัน และทำการต่าง ๆ ไป

^{๕๐} อ.ท. (ไทย) ๒๐/๗๘.

ตามที่เชื่อที่เห็นที่นิยมอย่างนั้น ถ้าเป็นมิจฉาทิฎฐิ การคิด การพูดและทำก็ดำเนินไปทางผิด ถ้าเป็นสัมมาทิฎฐิ ก็คิด พูดและทำการก็ดำเนินไปทางถูกต้อง สำหรับพุทธปรัชญา มีเป้าหมายเพื่อสร้างปัญญาหรือสัมมาทิฎฐิ คือความเห็นถูกต้องตามข้อเท็จจริง ตามพระพุทธพจน์ที่ว่า “ข้อที่ภิกษุจักทำลายอวิชชา ยังวิชชาให้เกิด ทำให้แจ้งซึ่งนิพพานได้ ด้วยทิฎฐิที่ตั้งไว้ชอบ (สัมมาทิฎฐิ) ด้วยมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ชอบ นี่เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ นั่นเป็นเพราะเหตุใด? ก็เพราะตั้งทิฎฐิไว้ชอบแล้ว”^{๕๑} สำหรับความเห็นถูก (สัมมาทิฎฐิ) นั้น เกิดจากแหล่งความรู้ที่สำคัญ ๒ ประการคือ ปรโตโมสะ และโยนิโสมนสิการตามพระพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้ง

หลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฎฐิ มี ๒ ประการดังนี้ คือ ปรโตโมสะ และโยนิโสมนสิการ”^{๕๒} กล่าวคือ

ก. ปรโตโมสะ (inducement by others) แปลตามรูปศัพท์คือ เสียงผู้อื่นซึ่งได้แก่ประสบการณ์ภายนอก เป็นการกระตุ้นจากภายนอก โดยการมีผู้แนะนำชักจูงสั่งสอนอบรมที่ได้ผลดีที่สุด กล่าวคือดำเนินตามหลักที่เรียกว่า กัลยาณมิตตตา* กล่าวคือ อาศัยการเสวนากับสัตบุรุษย่อมได้ฟังคำสั่งสอนซึ่งแนะไปในทางที่ดีงาม ทั้งโดยตรง และโดยอ้อมนำไปสู่ความเห็นชอบ (โลกียสัมมาทิฎฐิ) จากนั้นจึงนำไปใช้ปฏิบัติ ดังพระพุทธพจน์ว่า “มาคณฺหิเย ถ้าเช่นนั้น ท่านจงคบสัตบุรุษ เพราะเมื่อใดท่านคบสัตบุรุษ เมื่อนั้นท่านจะได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ เมื่อใดท่านได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ เมื่อนั้นท่านก็จักปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมเมื่อใดท่านปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เมื่อนั้นท่านก็จักรู้เอง เห็นเองว่า โรค ไข้ ลูกศร คืออันนี้ โรค ไข้ ลูกศร จะดับไปได้โดยไม่เหลือ ในที่นี้ เพราะอุปาทานของเราอันดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ

^{๕๑} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๓/๑๓.

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๗/๕๓๕.

* ความมีกัลยาณมิตร กล่าวคือ บุคคลผู้เฝ้ายพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านยกตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ครู อาจารย์ และท่านผู้เป็นพหูสูตทรงปัญญา สามารถสั่งสอนแนะนำเป็นที่ปรึกษาได้ แม้จะอ่อนวัยกว่า.

ทุกข์ โทมนัส อุปายาสะ จึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยประการ
ฉะนี้”^{๕๓}

ข. โยนิโสมนสิการ (Systematic attention) ได้แก่การคิดอย่างถูกต้องในขั้นต้น
เป็นการขบคิดสิ่งต่าง ๆ ตามหลักเหตุผล หรือตรรกศาสตร์ ส่วนในระดับสูงหมายถึงการ
ฝึกฝนอบรมจิตใจให้เกิดสมาธิและปัญญาจนรู้ตามความเป็นจริง โดยเริ่มจากการฝึกให้คิดอย่าง
ถูกต้อง คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์ เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์เป็น
อิสระ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เราไม่เล็งเห็นธรรมอย่างอื่น แม้สักข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้
สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น หรือให้สัมมาทิฐิที่เกิดขึ้นแล้ว เจริญยิ่งขึ้น เหมือนโยนิโส
มนสิการ เมื่อมีมนสิการ สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และสัมมาทิฐิที่เกิดขึ้นแล้ว
ย่อมเจริญยิ่งขึ้น”^{๕๔} และโยนิโสมนสิการนี้เองที่เป็นตัวกำจัดอวิชชาเสียได้ ดังพระพุทธ
พจน์ว่า “เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้สักข้อหนึ่ง ที่จะเป็เหตุให้ความสงสัยที่ยังไม่เกิด ก็ไม่
เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็ถูกกำจัดได้ เหมือนโยนิโสมนสิการเลย”^{๕๕}

เมื่อนำปรโตโมสะ มาพิจารณาเทียบเคียงกับแหล่งกำเนิดของความรู้ที่ยอมรับ
กันในปัจจุบันก็ได้แก่หลักฐาน (testimony) ซึ่งทำหน้าที่เป็นต้นตำรับ (authority) และ
ประสบการณ์ทางอินทรีย์ (sense-perception) ทั้งสองประการนี้ย่อมครอบคลุมสิ่งที่เรียกกันว่า
สามัญสำนึกขนบธรรมเนียมประเพณี และแนวคิดเชิงประจักษ์นิยมได้หมดสิ้น ส่วนโยนิโส
มนสิการ ก็ย่อมเทียบได้กับระบบความคิดแบบเหตุผลนิยม (rationalism) และการหยั่งรู้
(intuition) หรือการเข้าฌาน (mysticism) และเมื่อว่าโดยแหล่งกำเนิดความรู้แล้วปรโตโมสะ
เป็นความรู้แบบสุดมยปัญญา ส่วนโยนิโสมนสิการ เป็นความรู้แบบจินตามยปัญญา ที่พุทธ
ปรัชญาเถรวาทถือว่า เป็นเพียงความรู้ขั้นประสาทสัมผัสเท่านั้น ยังไม่จัดว่าสามารถหลุดพ้น
จากทุกข์หรือถึงความจริงสูงสุดได้ เป็นความคิดแค่เพียงระดับทิฐิ ที่ยังมีการเปลี่ยนแปลง
ได้เสมอ เพราะยังต้องอาศัยสื่อกลาง ไม่ได้เกิดขึ้นจากประสบการณ์ตรงของตนเอง จึงเป็น
ความรู้โดยอ้อมเท่านั้น ส่วนภาวนามยปัญญา เป็นความรู้โดยตรง ผ่านการปฏิบัติและรู้แจ้ง
ด้วยประสบการณ์ของตนเอง จึงสามารถสร้างความรู้ที่ประจักษ์แจ้งได้ เป็นความรู้ที่ทำให้

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒๑/๒๕๘.

^{๕๔} อ.จ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๘๖/๔๑.

^{๕๕} อ.จ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๑/๕.

หลุดพ้นจากความทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง ความรู้ลักษณะนี้จึงเป็นความรู้ที่พุทธปรัชญายอมรับว่าเป็นความรู้สูงสุด

๒.๒.๔ เกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้

ตามทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ความรู้ที่จัดถูกต้องนั้น ต้องสามารถทำให้ผู้ที่รู้นั้นหลุดพ้นจากความทุกข์ อันเป็นไปตามหลักของอริยสัจ ๔ คือ รู้ทุกข์ รู้เหตุเกิดทุกข์ รู้ความดับทุกข์ รู้วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ส่วนวิธีการพิจารณาความรู้ว่าจะดำเนิน

ตามลักษณะอริยสัจหรือไม่? ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติให้เข้าใจด้วยตนเอง แต่เมื่อพิจารณาในส่วนของความคิดหรือทฤษฎีต่าง ๆ ที่เป็นไปในโลกนี้มีค่อนข้างมาก การหาเกณฑ์ตัดสินว่าความคิดหรือทฤษฎีใดบ้างที่น่าเชื่อถือจึงเป็นเรื่องจำเป็น ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีเกณฑ์ในการตัดสินว่าแนวคิดใดควรเชื่อถือและไม่ควรเชื่อ ตามหลักทฤษฎีที่ประกอบด้วยเหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในกาลามสูตร ๑๐ ประการคือ

๑. มา อนุสสาเวน อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
๒. มา ปรมปราย อย่าปลงใจเชื่อด้วยถือสืบกันมา
๓. มา อิติกิราย อย่าปลงใจเชื่อด้วยเล่าลือ
๔. มา ปิฎกสมุททานเนน อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
๕. มา ตกฺกเหตุ อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ
๖. มา นยเหตุ อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান
๗. มา อาการปริวิตกฺเคน อย่าปลงใจเชื่อด้วยการตรึกตรองตามแนวเหตุผล
๘. มา ทิฎฺฐินิซฺฆมานกฺขนฺติยา อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พึงใจไว้
๙. มา ภพฺพุรูปตาย อย่าปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปลักษณะว่าน่าเป็นไปได้
๑๐. มา สมโณ โน ครุ อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือที่ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

เรา

เมื่อใดที่ท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้วิญญูชนติเตียน ธรรมเหล่านี้โดยยึดถือปฏิบัติถึงที่แล้วจะเป็น ไปเพื่อมิใช่

ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายพึงละเสีย... เมื่อใด ท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้วิญญูชนสรรเสริญ ธรรมเหล่านี้โดยยึดถือปฏิบัติถึงที่แล้ว จะนำไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายพึงถือปฏิบัติบำเพ็ญ (ธรรมเหล่านั้น)^{๕๖} จากพระสูตรนี้จะเห็นว่า ในกรณีนี้ผู้ฟังยังไม่รู้ไม่เข้าใจและยังไม่มี ความเชื่อในเรื่องใด ไม่ใช่ไม่ให้เชื่อในเรื่องนั้น แต่ก็ไม่ควรเชื่อ ก่อน หากยังไม่พิจารณาหาเหตุผลด้วยสติปัญญาของตนเองเป็นหลัก และอาศัยประสบการณ์ในการปฏิบัติด้วยตนเองเป็นหลักอีกทางหนึ่ง

ลักษณะการพิจารณาทฤษฎีด้วยความรู้ทางด้านเหตุผล พุทธปรัชญาได้วางวิธีการแห่งโยนิโสมนสิการ (การทำไว้ในใจโดยแยบคาย) คือ ทฤษฎีที่ใช้วิเคราะห์ความรู้ว่า ถูกต้องตามหลักเหตุผลหรือไม่ไว้ ๔ ประการคือ^{๕๗}

ก. อุบายมนสิการ แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือคิดอย่างมีวิธี หมายถึง คิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริงที่ทำให้หยั่งรู้สภาวะลักษณะ และสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย

ข. ปถมนสิการ แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือคิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ หรือมีลำดับ มีขั้นตอน หมายถึง ความคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผลเป็นต้น

ค. การณมนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามเหตุผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายถึง การคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบต่อกันแห่งเหตุปัจจัย

ง. อุปาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผล คือใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ หมายถึง การคิดการพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลูกเร้าให้เกิดความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัว ให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติ เป็นต้น

แต่ความรู้ที่ผ่านการพิจารณาด้วยเหตุผลแต่เพียงอย่างเดียว พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า อาจเป็นไปได้ทั้งถูกและผิด ดังพระพุทธพจน์ในสันตทสุตตราว่า “ศาสดาบางคนในโลก เป็นผู้ใช้ความตรึก เป็นผู้ใช้ความพิจารณา ศาสดานี้จึงแสดงธรรมตามปฏิภาณของตน เทียบเหตุตามที่ตนตรึก คล้อยตามความที่ตนพิจารณา ดูก่อนสันตทกะ ก็เมื่อศาสดาใช้ความตรึก

^{๕๖} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๖/๑๘๕-๑๘๖.

^{๕๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๓๐.

ใช้ความพิจารณา ก็ย่อมตรีกติบ้าง ตรีกชู้บ้าง เป็นอย่างนั้นบ้าง เป็นอย่างนี้บ้าง”^{๕๘} เพราะ เหตุผลมีข้อจำกัดเนื่องจากเหตุผลผ่านกระบวนการคิดแต่ยังไม่ได้ลงมือปฏิบัติ การคิดด้วย เหตุผลจึงเป็นเพียงแต่การคาดคะเน ดังพระพุทธพจน์ว่า “ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แสดงว่า ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามยาก สงบประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้”^{๕๙} ความรู้ตามลักษณะ ของพุทธปรัชญาเถรวาทจึงมิใช่เป็นสิ่งที่นั่งคิดพิจารณาเหตุผลแล้วได้มา แต่ต้องค้นหาโดย

การลงมือปฏิบัติด้วยตัวเอง ตามหลักไตรสิกขาหรือมรรค ๘ ทำให้เกิดการประจักษ์แจ้งด้วย ตัวเอง ฉะนั้น ความรู้ผ่านกระบวนการทางด้านเหตุผล พุทธปรัชญาไม่ใช่ไม่ยอมรับเพียงแต่ ต้องมีการตรวจสอบผ่านกระบวนการพิจารณาความรู้ที่นั่นเสียก่อนตามขั้นตอน ๓ อย่างคือ

๑. ความรู้ที่เกิดจากความสัมพันธ์กับข้อปฏิบัติ เช่น ความดับทุกข์ สัมพันธ์กับ มรรคเป็นข้อปฏิบัติให้ดับทุกข์

๒. ความรู้ที่เกิดจากข้อปฏิบัติตรงข้ามกัน เช่น ความดับทุกข์ ต้องปฏิบัติตรง ข้ามกับการให้เกิดทุกข์

๓. ความรู้ที่สนับสนุนข้อปฏิบัติ คือแสวงหาวิธีการที่สนับสนุนกับวิธีของการ ปฏิบัติให้ดำเนินไปตามขั้นตอนได้

การพิจารณาความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทมุ่งที่ความเข้าใจทุกอย่างด้วยปัญญา ของตนเอง ไม่ใช่ล่าฟังแต่เพียงความเชื่อที่เกิดจากการได้ยินได้ฟังคนอื่นมาเท่านั้น (ปร โทโฆสะ) แต่อาศัยความเชื่อเป็นขั้นตอนในการสร้างการคิดพิจารณาตามวิธีทางที่ถูกต้อง (โยนิโสมนสิการ) จนเกิดความรู้ความเข้าใจทุกอย่างตามเป็นจริง (สัมมาทิฐิ) ทำให้เห็นแนว ททางการปฏิบัติชัดเจนยิ่งขึ้น แล้วจึงปฏิบัติตามแนวทางนั้น เพื่อยืนยันความรู้ที่คิดพิจารณา มา ก่อนหน้านั้นจริงหรือไม่ ฉะนั้น ความรู้ที่ผ่านประสบการณ์หรือปฏิบัติด้วยตนเองจน กลายเป็นความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสหรืออินทรีย์โดยตรง จัดเป็นความรู้ระดับญาณ เมื่อบำเพ็ญปฏิบัติจนเข้าถึงโพธิญาณ (ญาณเป็นเครื่องตรัสรู้) ความรู้ที่เกิดขึ้นจากโพธิญาณ นั้นจึงเป็นความรู้ที่ถูกต้อง แต่หากยังไม่ผ่านกระบวนการดังกล่าวมาความรู้ชนิดนั้นคงเป็นแต่ เพียงความรู้ที่ถูกก็ได้ไม่ถูกก็ได้

^{๕๘} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๑/๒๐๓.

^{๕๙} ที.สี.(ไทย) ๕/๒๘/๑๒-๑๓.

บทที่ ๓

ญาณวิทยาในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

แนวความคิดเชิงญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มีการอธิบายไว้อย่างชัดเจนในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาอื่น ๆ ตามลำดับ นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์ที่แต่งขึ้นมาอธิบายแนวความคิดเชิงญาณวิทยาอีกหลายคัมภีร์ด้วยกัน หนึ่งในคัมภีร์เหล่านั้นคือ คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ซึ่งรจนาโดยพระพุทธโฆสะ สำหรับเนื้อหาในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคนั้นมีจุดมุ่งหมาย คือ การถึงที่สุดทุกข์ ได้แก่ พระนิพพาน ผ่านกระบวนการพัฒนาตนเองตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยอธิบายให้เข้าใจความหมาย อานิสงส์ ข้อปฏิบัติตามไตรสิกขาโดยละเอียด ส่วนญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์ปกรณ์วิเสส วิสุทธิมรรคสามารถสร้างความเข้าใจต่อองค์รวมของความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ เพราะเมื่อเข้าใจได้ถูกต้องแล้วย่อมปฏิบัติไม่ผิด ผลที่ได้จึงไม่ผิดเช่นกัน ดังจะได้อธิบายโดยละเอียด ดังนี้

๓.๑ คำที่ใช้หมายถึงความรู้ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

ทฤษฎีความรู้หรือญาณวิทยามีส่วนเกี่ยวข้องกับศัพท์ที่กล่าวถึงความหมาย และระดับของการรับรู้ที่แตกต่างกัน ซึ่งในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคมีคำที่หมายถึงความรู้อยู่หลายคำด้วยกันตามระดับการรับรู้ และการพัฒนาความรู้ขึ้นให้ถึงความจริงสูงสุดคือ นิพพาน หรือความดับทุกข์ เพื่อเข้าใจความหมาย และง่ายต่อการทำความเข้าใจเนื้อหาที่อธิบายผ่านคำเหล่านี้ จึงได้นำมาแจกแจงไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๑) สัญญา เป็นความรู้ในลักษณะหมายรู้ ดังพระบาลีที่ได้ยกไว้ว่า “สภาวะกำหนดหมาย คือ กำหนดหมายสีเขียวบ้าง กำหนดหมายสีเหลืองบ้าง กำหนดหมายสีแดงบ้าง กำหนดหมายสีขาวบ้าง เรียกว่า สัญญา”^๑ และมีรรถาธิบายว่า เพราะเหตุที่รู้และจำได้จึงเรียกว่า สัญญา ความรู้อันนี้ จึงเป็นเพียงรู้เท่านั้น แต่ยังไม่เข้าใจรายละเอียดใด ๆ ทั้งสิ้น กล่าวคือ เป็นเพียงข้อมูลที่รอการวิเคราะห์อีกทีหนึ่ง

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๕๐.

๒) วิญญาณ เป็นความรู้ในลักษณะรู้แจ้งอารมณ์ ดังพระบาลีที่ได้ยกไว้ว่า “สภาวะที่รู้แจ้ง คือ รู้แจ้งสุขบ้าง ทุกข์บ้าง อทุกขมสุขบ้าง เรียกว่า วิญญาณ”^๒ โดยมีอธิบายว่า เพราะเหตุที่ธรรมชาติย่อมรู้แจ้ง ย่อมรู้ต่าง ๆ คือ เข้าใจสัญญา โดยรู้ผ่านอารมณ์ เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า วิญญาณ เป็นความรู้ที่สามารถแยกแยะได้ว่าอะไรเป็นอะไร

๓) ปัญญา เป็นความรู้ชัด คือ เข้าใจในรายละเอียด และสามารถจะอธิบาย วิเคราะห์ให้เห็นได้อย่างชัดเจน หรือจำแนกแยกแยะให้เข้าใจแจ่มชัดขึ้น

๔) โภคผล เป็นความรู้หรือความฉลาดที่เกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาถึงการ สร้างความดี ละความชั่ว และรู้อุบายต่าง ๆ ทั้งในการสร้างความดีและละความชั่ว เช่น ปัญญาอันเป็นอุบายในการละอกุศลธรรมและเจริญกุศลธรรมนั้นทุกอย่าง เรียกว่า อุบาย โภคผล

๕) ญาณ ปัญญาในการรู้อย่าง ชัดว่า ญาณ โดยความหมายรู้กันอยู่แล้ว ปัญญาในการกำหนดรู้ ชัดว่า ญาณ โดยความหมายว่า ไตร่ตรอง ปัญญาในการละ ชัดว่า ญาณ โดยความหมายว่าสละไปแล้ว” ฉะนั้น ญาณจึงเป็นความรู้ที่เกิดในขณะที่ปฏิบัติและหลังการปฏิบัติ โดยญาณเป็นความรู้ที่สามารถนำไปสู่ความดับทุกข์ได้

๖) ปฏิสัมภिता เป็นความรู้ที่ถึงความแตกฉานในเรื่องต่าง ๆ ๔ อย่างมี เนื้อความ (อรรถ) เป็นต้น

๗) ปริปัญญา เป็นความรู้ที่เกิดจากการกำหนดรู้ขึ้นโลกียะ มีอยู่ ๓ มี ญาณ ปริปัญญา การกำหนดรู้ในสิ่งที่รู้กันอยู่แล้ว เป็นต้น

๘) อภิญญา เป็นความรู้ยิ่ง เกิดจากการเจริญสมาธิจนเกิดอารมณ์แน่วแน่ ผลที่ได้คือความรู้ยิ่ง (อภิญญา) และเมื่อผ่านการเจริญวิปัสสนาก็สามารถสร้างปัญญาให้สมบูรณ์ขึ้นคือกำจัดกิเลสได้อย่างเด็ดขาด (อัสวักขยญาณ)

๙) วิปัสสนา เป็นคำเรียกปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติตามหลักมรรค ๘ หรือ ไตรสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

^๒ ม.นุ. (ไทย) ๑๒/๔๔๕/๔๘๕.

^๓ พระพุทธโฆสะ, *กัมภีร์วิสุทธิมรรค*, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชารวมทรัพย์ จำกัด, ๒๕๔๖.), หน้า ๕๘๐.

๓.๒ ระดับของความรู้

การจัดระดับความรู้ในปกรณัมวิเสสวิสุทธิมรรค อาศัยความรู้ที่เป็นแบบพื้นฐาน ๒ ระดับ คือ ความรู้ระดับโลกียะ ซึ่งเป็นความรู้ระดับต่ำที่อยู่ในวิสัยของปุถุชน ส่วนความรู้ระดับโลกุตตระ เป็นความรู้ระดับสูง เป็นของพระอรหันต์ซึ่งพ้นจากอำนาจกิเลส หรือสังสารวัฏ ในฎีกาปรมัตตมัณฑุชา ได้ให้ความหมายว่า “ปัญญาชื่อโลกียะ เพราะอรธรรว่าประกอบอยู่ในโลก เพราะเป็นธรรมนับเนื่องอยู่ในโลก หรือด้วยอรธรรว่าปรากฏอยู่ในโลกนั้น ปัญญาชื่อว่าโลกุตตระ ด้วยอรธรรว่าข้ามขึ้น คือข้ามขึ้นแล้วจากโลก เพราะไม่เป็นธรรมนับเนื่องอยู่ในโลก”^๔ ในวิทยานิพนธ์นี้ได้จัดความรู้ที่ปรากฏในปกรณัมวิเสสวิสุทธิมรรค ลงในความรู้ ๒ ระดับ ดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ ความรู้ระดับโลกียะ

ความรู้ระดับโลกียะ คือ ความรู้ที่ยังไม่พ้นวิสัยของโลก เป็นความรู้ทั่ว ๆ ไปในระดับของปุถุชน และความรู้ที่พัฒนาไปได้ในระดับหนึ่ง แต่ยังไม่หลุดพ้นจากวิสัยของโลกไปได้ กล่าวคือ ยังคงตกอยู่ในอำนาจสังสารวัฏ คือ กิเลส กรรม วิบากอยู่ แต่ในปกรณัมวิเสสวิสุทธิมรรคได้อธิบายความรู้ระดับโลกียะ เพื่อให้เห็นแนวทางการพัฒนาความรู้ไปสู่ความรู้ระดับโลกุตตระอันเป็นความรู้ระดับสูงสุดยิ่ง ๆ ขึ้นต่อไป โดยมีรายละเอียดดังนี้

ก. ความรู้ระดับวิญญาน

ความรู้ระดับวิญญาน เป็นความรู้แจ้งอารมณ์เข้าใจทุกสิ่งว่าคืออะไร และรู้ความหมาย เป็นความรู้เริ่มแรกของการรับรู้ผ่านประสาทสัมผัสระหว่างอายตนะภายใน กับอายตนะภายนอก เช่น ตาเห็นรูป เกิดความรู้เข้าใจว่า รูปนั้นเป็นอะไร เป็นต้น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อาศัยจักขุ และรูปเกิดจักขุวิญญาน ฯลฯ อาศัยมโนและธรรมทั้งหลายเกิดมโนวิญญาน”^๕ ในปกรณัมวิเสสวิสุทธิมรรคได้แยกประเภทวิญญานไว้ ๓ อย่างคือ^๖

^๔ วิสุทธิ.มหาฎีกา (ไทย) ๕ / ๑๓.

^๕ พระพุทธโฆสะ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๓๘๖.

^๖ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๖-๕๓.

๑) กุศลวิญญาณ วิญญาณที่เป็นไปในทางดีประกอบด้วยความสุข และ โสมนัส คือ รับรู้แล้วก่อให้เกิดความสุข ดีใจ

๒) อกุศลวิญญาณ วิญญาณที่เป็นไปในทางไม่ดีประกอบด้วยความทุกข์ และ โทมนัส คือ รับรู้แล้วทำให้เกิดความทุกข์ เสียใจ

๓) อัพยากฤตวิญญาณ วิญญาณที่ยังไม่จัดว่าดีหรือชั่ว เป็นกลาง ๆ กล่าวคือเป็นเพียงการทำหน้าที่เท่านั้น คือ รับรู้แล้วไม่เกิดความสุข และทุกข์ เลย ๆ

วิญญาณทั้ง ๓ นี้ประกอบด้วยจิตในแต่ละขณะแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับการรับรู้ อารมณ์ในแต่ละช่วงนั้น ๆ เช่น บุคคลมีความเห็นว่า “ผลทานที่ให้แล้วมีอยู่”^๑ ทุกครั้งที่เขา เห็นคนให้ทาน (กุศล) จะรู้สึกดีใจ (โสมนัส) สุขใจ กับการเห็นนั้นและปรารถนาจะให้ด้วยตนเอง ส่วนบุคคลที่เห็นคิดว่า “โทษในกามทั้งหลายหาไม่มี”^๒ เขาจึงเสพกามเป็นต้นหรือทำ ผิด (อกุศล) อย่างอื่น ทั้งด้วยการชักชวนจากคนอื่นและด้วยตนเอง จากนั้นจิตย่อมจะเศร้า หมองปราศจากโสมนัส เพราะโทษความผิดเหล่านั้นที่ไม่ได้เป็นไปเพื่อสร้างความโสมนัส แต่ในเวลาที่ได้รับรู้อารมณ์เหล่านั้นแล้วรู้สึกเฉย ๆ (อัพยากฤตวิญญาณ) เพราะไม่จดจ่อกับ อารมณ์นั้น เช่น เห็นแต่ไม้ใส่ใจ เป็นต้น หรือรับรู้อารมณ์แล้วแต่ไม่มีความเพียรจะทำต่อไป ส่วนการรู้แจ้งอารมณ์ของพระอรหันต์เป็นการรับรู้ที่ไม่สร้างความรู้สึกลใด ๆ (อัพยากฤต วิญญาณ) คือ สักแต่ารู้เท่านั้น

นอกจากนี้ วิญญาณเหล่านี้ยังมีหน้าที่ (วิญญาณปวัตติ หรือวิญญาณปวัตติ อาการ) คืออาการที่วิญญาณเป็นไป ดังนี้ คือ^๓

๑) ปฏิสนธิ ทำหน้าที่สืบต่อภพใหม่ คือ เป็นตัวนำสัตว์ไปเกิดตามอำนาจกรรม

๒) ภวังคะ ทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบภพ คือ เกิดเมื่อปฏิสนธิวิญญาณทำหน้าที่ เสร็จ ภวังควิญญาณเป็นผลของกรรม แต่ไม่มีความคิดเกิดขึ้นในช่วงนี้ เหมือนตอนหลับแล้ว ไม่ฝัน

^๑ พระพุทธโฆสะ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๓๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.

^๓ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอน ๑, หน้า ๕๘-๖๕.

๓) อาวัชชนะ ทำหน้าที่ค้ำนึ่งถึงอารมณ์ใหม่ คือ เมื่อสามารถรับอารมณ์ได้ ภาวังกะวิญญาณจะดับไป แล้วการรับรู้รูป จนเกิดการคิดถึงอารมณ์นั้นได้

๔) ทัสสนะ ทำหน้าที่เห็นรูป ได้แก่ จักขุวิญญาณ

๕) สวณะ ทำหน้าที่ได้ยินเสียง ได้แก่ โสตวิญญาณ

๖) ฆายณะ ทำหน้าที่รู้กลิ่น ได้แก่ ฆานวิญญาณ

๗) สายณะ ทำหน้าที่ลิ้มรส ได้แก่ ชิวหาวิญญาณ

๘) ผุสณะ ทำหน้าที่ถูกต้องโณภูมัพพะ ได้แก่ กายวิญญาณ

๙) สัมปฏิจฉณะ ทำหน้าที่รับอารมณ์ คือ เมื่อมีการรับรู้ ใจจะเป็นตัวรับอารมณ์ที่ดี ไม่ดี แล้วเก็บผลที่ดี ไม่ดีไว้

๑๐) สันติระณะ ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ คือ ใจจะสร้างความรู้สึกชอบ ไม่ชอบ เฉย ๆ ต่ออารมณ์ที่รับไว้นั้น

๑๑) โวภูมัพพะ ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ คือ ใจที่วิเคราะห์การกระทำด้วยใจเป็นกลาง เป็นวิญญาณที่พิจารณาตัดสินการกระทำ

๑๒) ชวณะ ทำหน้าที่เล่นเสพอารมณ์ อันเป็นช่วงที่ทำกรรม คือ วิญญาณที่เล่นไปในทวารทั้ง ๖ เป็นผลที่เกิดขึ้น คือ เป็นผลที่ดี (กุศล) ไม่ดี (อกุศล) เป็นเพียงการกระทำ (กิริยา)

๑๓) ตทาลัมพะณะ ทำหน้าที่รับอารมณ์ต่อจากชวณะก่อนตทกวังค์ คือ การเกาะเกี่ยวอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งเป็นใหญ่ วิญญาณอาศัยอารมณ์นั้นเป็นไป

๑๔) จุติ ทำหน้าที่เคลื่อนจากภพปัจจุบัน คือ เป็นภวังคจิตดวงสุดท้ายก่อนตายที่จะเคลื่อนไปเกิดใหม่

ลักษณะการทำหน้าที่ของวิญญาณเหล่านี้ จะสืบทอดความรู้แจ้งอารมณ์ในแต่ละช่วงไม่ขาดสาย ความรู้ระดับวิญญาณจึงเป็นตัวเชื่อมอายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) กับอารมณ์ภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โณภูมัพพะ และธรรมารมณ์) ทำให้เกิดการสืบทอดทางความรู้ไม่มีที่สิ้นสุด กล่าวคือ ตราบเท่าที่ยังไม่สามารถหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดหรือสังสารวัฏไปได้ เพราะยังมีอารมณ์ให้เข้าไปยึดเกาะไว้ตลอดเวลา ความรู้ระดับวิญญาณก็ยังคงดำเนินไปได้ ฉะนั้น ความรู้ระดับความรู้วิญญาณนี้เป็นตัวเชื่อมต่อกับความรู้ให้ความรู้ระบบอื่น ๆ ดำเนินต่อไปได้

ข. ความรู้ระดับสัญญา

ความรู้ระดับสัญญา คือ ความกำหนดได้หมายรู้ หรือความหมายรู้อารมณ์ โดยธรรมชาติของสัญญามีการจำได้เป็นลักษณะ^{๑๑} เช่น รู้ลักษณะอาการ สัตถฐาน และสมมติบัญญัติต่าง ๆ เช่น เจียว แดง ดำ ฉัน เธอ เป็นต้น และสร้างเครื่องหมายให้เข้าใจได้ต่อไปว่า นี่คืออะไร เหมือนช่างไม้ทำเครื่องหมายไว้ที่ไม้ มีความมั่นใจต่อเครื่องหมายนั้น เหมือนคนตาบอดคลำช้างมั่งใจในสิ่งที่จับนั้น และอาศัยอารมณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเครื่องสร้างความรู้ เหมือนลูกเนื้อที่จำหุ่นคนที่ผูกด้วยหญ้าว่าเป็นคน ฉะนั้น สัญญาที่อธิบายในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคจึงมีลักษณะและประเภทเท่ากับวิญญาณ กล่าวคือ^{๑๒}

๑) สัญญาที่ประกอบด้วยกุศลวิญญาณ เรียกว่า กุศลสัญญา คือ ความจำที่ดีที่ชอบ

๒) สัญญาที่ประกอบด้วยอกุศลวิญญาณ เรียกว่า อกุศลวิญญาณ คือ ความจำที่ไม่ดี ไม่ชอบ

๓) สัญญาที่ประกอบด้วยอัพยาगत เรียกว่า อัพยาगतสัญญา คือ ความจำที่เป็นกลาง ๆ

ลักษณะความรู้ระดับสัญญานี้ มีความสัมพันธ์กับความรู้ระดับวิญญาณ กล่าวคือ วิญญาณรู้แจ้งสิ่งใด สัญญาก็จดจำสิ่งนั้นไว้ สัญญาจำสิ่งใดไว้ วิญญาณก็รู้แจ้งสิ่งนั้น สัญญาจึงเป็นแหล่งข้อมูลที่จะใช้ได้ต่อเมื่อเกิดความรู้แจ้ง (วิญญาณ) ขึ้น ฉะนั้น สัญญาจะมีหรือไม่มีก็ขึ้นอยู่กับวิญญาณนั้นแจ่มแจ้งชัดเจนแค่ไหนนั่นเอง

ค. ความรู้ระดับทัญญี

ความรู้ระดับทัญญี เป็นความรู้ประเภทความเห็น ทฤษฏี รวมถึงความเชื่อต่าง ๆ ตามหลักเหตุผล กล่าวคือ เป็นความรู้ที่ผ่านการสั่งสมมาจากการศึกษาแล้วเชื่อไปตามนั้น ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคได้แบ่งความรู้ระดับทัญญีไว้ ๒ ลักษณะ คือ

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

๑) ความรู้ประเภทมิจณาทฤษฎี เป็นความรู้ที่ผิด มีความยึดมั่น โดยไม่ถูกทางเป็นลักษณะ มีอันจับเอาผิด ๆ เป็นกิจ มีความปักใจผิดเป็นผล มีโทษอันมีความไม่ยอมเห็นพระอริยเจ้าทั้งหลายเป็นต้น บัณฑิตเห็นว่า มิจณาทฤษฎีมีโทษอย่างยิ่ง^{๑๒} โดยลัทธิ ความเชื่อที่ได้รับ ความนิยมในสมัยนั้น โดยแบ่งเป็น ๒ อย่างคือ

ก. สัสตททฤษฎี ความเห็นว่าเที่ยง มองเห็นอตตตาและโลกเที่ยงแท้และยั่งยืน

ข. อุจเจทททฤษฎี ความเห็นว่าขาดสูญ มองว่าอตตตาและโลกจะต้องพินาศไปหมดสิ้น

ทฤษฎีทั้ง ๒ นี้เป็นความเห็นผิด เพราะเหตุที่รับรู้ถึงความพินาศหรือความไม่พินาศของสัตว์จึงตกอยู่ในฝ่ายสัสตททฤษฎี (ทฤษฎีคือเห็นว่ายั่งยืน) เมื่อรับรู้ความพินาศ ก็ตกอยู่ฝ่ายอุจเจทททฤษฎี (คือเห็นว่าขาดสูญ) ฉะนั้น ความเห็นผิดจึงเป็นความรู้ที่ไม่ตลอดสาย เพียงแต่เข้าใจได้ถึงระดับหนึ่งเท่านั้น และติดอยู่ไม่สามารถพัฒนาความรู้ต่อไปได้ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการเลือกเพียงจุดใด จุดหนึ่งมาพิจารณา แต่ไม่พิจารณาโดยองค์รวม

๒) ความรู้ประเภทสัมมาทฤษฎี เป็นความรู้ที่ถูกต้อง ซึ่งตรงข้ามกับมิจณาทฤษฎี เป็นการเห็นทุกอย่างตามเป็นจริง (ยถาภูตทัตสนะ) โดยให้เห็นว่า ทุกสรรพสิ่ง เป็นการประกอบขึ้นของนามและรูปเท่านั้น ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล เหมือนเมื่อส่วนและสัมภาระทั้งหลาย มีเพลา ล้อ ตัวถัง และงอน เป็นต้น ตั้งอยู่รวมเป็นอันเดียวกัน จึงเรียกว่า “รถ” แต่เมื่อเข้าไปพิจารณาส่วนอันหนึ่ง ๆ โดยปรมัตถ์ชื่อว่า รถ ไม่มี ฉะนั้น เมื่อเห็นทุกอย่างตามความเป็นจริงจึงเป็นการสร้างความเห็นที่ถูกต้องขึ้นได้ ความรู้ประเภทสัมมาทฤษฎีจึงเป็นความรู้ที่เกิดจากการพิจารณาทุกอย่างโดยองค์รวมไม่เลือกพิจารณาเพียงจุดใดจุดหนึ่ง ทำให้เห็นความจริงได้ตลอดสาย

ง. ความรู้ระดับอภิญญา

ความรู้ระดับอภิญญา คือ ความรู้ยิ่ง ความรู้เจาะตรงยอดเยี่ยม ความรู้ชั้นสูง เป็นความรู้ระดับพิเศษ ความรู้ระดับอภิญญานี้เกิดจากการพัฒนาจิตตามหลักสมถกัมมัฏฐาน

^{๑๒} พระพุทธ โขสละ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๖๑.

จนถึงระดับที่สามารถรับรู้สิ่งที่เหนือประสาทสัมผัสโดยปกติ (ตา หู จมูก ลิ้น และกายหรือสัมผัสใด ๆ) ในปกรณวิเสสวิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงโลกียอภิญาไว้ ๕ ประการคือ^{๑๑}

๑) อิทธิวิระ คือ การแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ

๒) ทิพพโสตธาตญาณ คือ การรู้ใจได้ยินด้วยหูอันเป็นทิพย์

๓) เจโตปริยญาณ คือ การรู้จักกำหนดใจผู้อื่นได้

๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ การรู้ในอันตามระลึกถึงชาติที่เคยอาศัยในอดีตได้

๕) จุตูปปาตญาณ* คือ การรู้ในการจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย

ฉะนั้น ความรู้ในระดับนี้จึงเป็นความรู้ที่ละเอียด หรือเป็นผลจากการพัฒนาประสาทสัมผัสที่เป็นตัวรับรู้อารมณ์โดยตรงให้มีศักยภาพมากขึ้น กล่าวคือ เป็นผลจากการฝึกจิต อบรมจิตจนมีกำลังแก่กล้า แต่ความรู้ระดับนี้ไม่ช่วยให้เข้าใจความจริงความจริงสูงสุดหรือบรรลุถึงความดับทุกข์ (พระนิพพาน) ได้ ต้องพัฒนาต่อไปจนเกิดวิปัสสนาญาณกำจัดกิเลสได้ที่เรียกว่า อาสวัภยญาณ ญาณเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะ จึงนับว่าเป็นการบรรลุความดับทุกข์ได้

จ. ความรู้ระดับญาณ

ความรู้ระดับญาณ เป็นความรู้เข้าใจสภาวะแห่งความจริงที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทั้งหลาย คือ เป็นความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามจริง เป็นผลของการบำเพ็ญวิปัสสนา โดยอาศัยมรรคมีองค์ ๘ หรือ ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ๓ ได้แก่ สีล สมาธิ ปัญญา เป็นความรู้ที่เกิดแก่ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาโดยลำดับตั้งแต่ต้นจนถึงจุดหมาย คือ มรรค ผล นิพพาน ในปกรณวิเสสวิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงโลกียญาณไว้ ๕ อย่าง คือ^{๑๒}

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓๕.

* เรียกอีกอย่างว่า ทิพพจักขุ (ตาทิพย์) เพราะเป็นญาณที่ทำให้แลเห็นหมู่มสัตว์ที่เป็นไปต่าง ๆ กันเพราะอำนาจกรรม.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๑๐๔๐-๑๐๕๗.

๑) อุทกพิพยานุปีสสนาญาณ คือ ญาณตามเห็นความเกิดดับของขันธ ๕
๒) กังคานุปีสสนาญาณ คือ ญาณตามเห็นความสลายของสังขารทั้งปวง
๓) ภยคุปปีสสนาญาณ คือ ญาณมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
๔) อาทีนวานุปีสสนาญาณ คือ ญาณคำนึงถึงโทษของสังขารทั้งหลายเป็นสิ่งที่
บกพร่องจะต้องระคนอยู่ด้วยทุกข์

๕) นิพพิทานุปีสสนาญาณ คือ ญาณคำนึงเห็นด้วยความหน่ายในสังขาร ไม่น่า
เพลิดเพลินชวนให้ติดใจ

๖) มุญฺหิจตุกัมมตาญาณ คือ ญาณคำนึงด้วยอยากจะไปให้พ้นเสียจากสังขาร
เหล่านี้

๗) ปฏิสังขานุปีสสนาญาณ คือ ญาณคำนึงพิจารณาหาทาง โดยพิจารณา
สังขารตามกฎไตรลักษณ์ เพื่อหาอุบายที่ปลดเปลื้องออกไป

๘) สังขารุเปกขาญาณ คือ ญาณเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร ไม่นิยมดี
ยินร้ายในสังขารทั้งหลาย แต่นั้นจึงมองเห็นว่านิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงเล่น ไปสู่นิพพาน
เพื่อละความเกี่ยวเกาะสังขารเสียได้

๙) สัจจานุโลมิกญาณหรืออนุโลมญาณ คือ ญาณเป็นไปโดยอนุโลมแก่การ
หยั่งรู้หรือริยสัจ เป็นขั้นสูงสุดท้ายของวิปัสสนาญาณทำให้เกิดโคตรภูญาณ แล้วเกิดมรรคญาณให้
สำเร็จเป็นอรินบุคคลต่อไป

ความรู้ระดับญาณนี้ เป็นการเพ่งพิจารณาอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งติดต่อกันไป
โดยไม่ทอดถอนจนเกิดญาณ คือ ความรู้จริงเห็นแจ้งในธรรมต่าง ๆ ฉะนั้น ความรู้ระดับญาณ
จึงเกิดจากการพัฒนาความรู้จนละเอียดลึกซึ้ง พ้นจากสิ่งสมมติที่ปิดบังความจริงไว้ เมื่อ
ความรู้ระดับญาณเกิดขึ้นทำให้มองเห็นทางที่จะปฏิบัติได้เด่นชัดยิ่งขึ้น แต่ยังคงเป็นความรู้
ระดับโลกียะ เพราะยังอยู่ในกระบวนการสร้างความรู้และเข้าใจความจริงอยู่ ต่อเมื่อปฏิบัติ
จนผ่านความรู้ในระดับญาณนี้ขึ้นไปจึงจะเกิดความรู้ความจริงสูงสุดได้ในที่สุด

๓.๒.๒ ความรู้ระดับโลกุตตระ

ความรู้ระดับโลกุตตระ เป็นความรู้ขั้นสูงสุด อยู่เหนือโลก หรือพ้นจากโลก คือ
พ้นจากสภาวะที่ประกอบด้วยกิเลส กรรม วิบาก สภาวะของผู้ที่เข้าถึงความรู้ระดับโลกุตตระ
คือ เข้าใจสภาวะทุกอย่างตามจริงจึงไม่ยึดมั่นถือมั่นไปตามอำนาจกิเลส และทำลายความไม่รู้

(อวิชชา) ที่เป็นต้นต่อความทุกข์ได้หมดสิ้น โดยความรู้ระดับนี้ต้องอาศัยการอบรมปัญญา โดยวิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนผ่านญาณชั้น ๕ ไปได้แล้ว โดยมี ๔ ระดับ คือ^{๑๕}

ก. การเกิดของมรรคญาณแรก เรียกว่า โสคาปัตติมรรคญาณ ผู้ได้ญาณเรียกว่า พระโสดาบัน

ข. การเกิดของมรรคญาณที่สอง เรียกว่า สกทาคามีมรรคญาณ ผู้ได้ญาณเรียกว่า พระสกทาคามี

ค. การเกิดของมรรคญาณที่สาม เรียกว่า อนาคามีมรรคญาณ ผู้ได้ญาณเรียกว่า พระอนาคามี

ง. การเกิดของมรรคญาณที่สี่ เรียกว่า อรหัตตมรรคญาณ ผู้ได้ญาณเรียกว่า พระอรหันต์

ความรู้ระดับโลกุตระระงัดได้เมื่อมรรคญาณเกิดขึ้นแล้ว กิเลสทั้งหลายก็จะ ถูกทำลายไปด้วยกำลังแห่งมรรค ญาณนั้น เรียกว่า อาสวัภยญาณ (ญาณเป็นที่สิ้นไปแห่ง อาสวะ) ผู้บรรลุญาณขั้นนี้ย่อมทำลายความไม่รู้ และเข้าใจทุกอย่างตามความเป็นจริง ชื่อว่า ถึงความจริงสูงสุด คือ นิพพาน ฉะนั้น ความรู้ระดับนี้มีองค์ประกอบที่สำคัญคือ มรรค ผล นิพพาน

๓.๓ ประเภทของความรู้

ความรู้ตามธรรมชาติของพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นความรู้ที่ต้องผ่านการพิสูจน์ ด้วยการปฏิบัติด้วยตนเอง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อความดับทุกข์ ฉะนั้น ประเภทของความรู้ใน ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคจึงมีจุดหมายอย่างเดียวกันคือ การพัฒนาตนเองไปสู่กระบวนการดับ ทุกข์ คือ การแทงตลอดสภาวะธรรม ซึ่งในที่นี้ได้จัดแบ่งประเภทของความรู้ ดังนี้

๓.๓.๑ จำแนกโดยระดับความรู้

ความรู้ที่จัดตามระดับความรู้ เป็นการแบ่งความรู้ในระดับทั่ว ๆ ไปที่ไม่พ้นโลก คือยังประกอบด้วยกิเลสหรืออาสวะที่เป็นเครื่องยังไว้ไม่ให้พ้นไปจากโลก และความรู้ที่พ้น จากโลก คือ พ้นจากกิเลสหรืออาสวะ อันได้แก่ มรรค ผล และนิพพาน โดยแจกแจงได้ดังนี้

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕๗-๑๑๔๗.

๑) - โลกียปัญญา	ได้แก่	ปัญญาที่สัมปยุตด้วยโลกิยมรรค
- โลกุตตรปัญญา	ได้แก่	ปัญญาที่สัมปยุตด้วยโลกุตตรมรรค
๒) - สาสวปัญญา	ได้แก่	ปัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะทั้งหลาย
- อนาสวปัญญา	ได้แก่	ปัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

๓.๓.๒ จำแนกโดยหน้าที่

ความรู้เมื่อพิจารณาผ่านกระบวนการพัฒนาตามวิธีวิปัสสนากัมมัฏฐาน อันเป็นอุบายสร้างความรู้ (ปัญญา) ในทางพุทธปรัชญา แม้ความรู้ที่ได้จะสามารถทำให้เข้าใจทุกอย่างได้ตามความเป็นจริง แต่หน้าที่ของความรู้ในการพิจารณาความจริงนั้นก็ยังมีลักษณะแตกต่างกัน เพราะทำหน้าที่ต่างกันออกไป ฉะนั้น เพื่อเข้าใจถึงความรู้ที่ได้มีความแตกต่างกัน ตามปัญญาที่ใช้พิจารณา ความรู้จึงสามารถจำแนกโดยหน้าที่ ดังนี้

- ๑) ความรู้ที่ใช้กำหนดขั้น ๕ ของผู้อบรมปัญญาด้วยวิธีวิปัสสนา มี ๒ อย่าง คือ
 - นามวัญญูปนปัญญา ได้แก่ ปัญญาในการกำหนดอรุพขันธ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ของภิกษุผู้เริ่มเจริญวิปัสสนา
 - รูปวัญญูปนปัญญา ได้แก่ ปัญญาในการกำหนดอรุพขันธ
- ๒) ความรู้ที่จำแนกตามอารมณ์ที่เกิดพร้อมกับความรู้ นั้น ๆ มี ๒ อย่าง คือ
 - โสมนัสสหคตปัญญา ได้แก่ ปัญญาในกามาวจรจิต ๒ ดวง และในมรรคจิตที่เป็นไปในจตุกกฆานโดยปัญจกนัย ๑๖ ดวง เกิดพร้อมด้วยโสมนัส
 - อุเบกขาสหคตปัญญา ได้แก่ ปัญญาในกามาวจรจิต ๒ ดวง ในมรรคจิตที่เป็นไปในปัญจกฆาน ๔ ดวง เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา
- ๓) ความรู้ที่ปรากฏตามลำดับแห่งมรรค ๔ มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น มี ๒ อย่าง คือ
 - ทัสสนภูมิจปัญญา ได้แก่ ปัญญาในปฐมมรรค
 - ภวานาภูมิจปัญญา ได้แก่ ปัญญาในมรรค ๓ ที่เหลือ
- ๔) ความรู้ที่ใช้สำหรับพิจารณาธรรมทั้งหลายตามวิธีวิปัสสนา มี ๓ อย่างคือ
 - ปริตตารัมมณปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่ปรารภธรรมทั้งหลายที่เป็นกามาวจร
 - มหัคคตารัมมณปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่ปรารภธรรมทั้งหลายที่เป็นรูปาวจร และอรุปาจรเป็นไป

- อัปปมาณารัมมณปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่ปรารภพระนิพพานเป็นไป

๒ ข้อแรกนั้นเป็น โลกียวิปัสสนาปัญญา ส่วนข้อท้ายเป็น โลกุตตรวิปัสสนาปัญญา

๕) ความรู้ที่ใช้พิจารณาธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้น เพื่อจำแนกธรรมเหล่านี้ ออกเป็นส่วน ๆ ว่าอันใดเมื่อพิจารณาแล้วนำความเจริญมาให้ เกิดปัญญา ความไม่หลง ความเห็นที่ถูกต้อง หรืออันเป็นทางเสื่อม เกิดความหลง และความเห็นที่ไม่ถูกต้อง เป็นต้น โดยความรู้นี้แบ่งเป็น ๓ ลักษณะ คือ

- อายโกศล ได้แก่ ปัญญาที่รู้ความเจริญ

- อปายโกศล ได้แก่ ปัญญาที่รู้ความเสื่อม

- อุบายโกศล ได้แก่ ปัญญาที่รู้วิธีการละอกุศลธรรมและเจริญกุศลธรรมนั้น ทุกอย่าง

๖) ความรู้ที่ใช้อบรมปัญญาด้วยวิธีการวิปัสสนา โดยมีขั้นที่แตกต่างกันเป็น อารมณฺ์ แบ่งได้ เป็น ๓ ลักษณะ คือ

- อัชฌัตตภาณิเสสปัญญา ได้แก่ วิปัสสนาปัญญาที่ปรารภถือเอาขั้นของตน

- พหิททาภาณิเวสปัญญา ได้แก่ วิปัสสนาปัญญาที่ปรารภถือเอาขั้นของผู้อื่น หรือรูปภายนอกที่ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์

- อัชฌัตตพหิททาภาณิเวสปัญญา ได้แก่ วิปัสสนาปัญญาที่ปรารภทั้ง ๒ อย่าง

๗) ความรู้หรือญาณในอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นความรู้ที่ได้โดยผ่านการพิจารณาตาม หลักการทางด้านเหตุผล เพื่อค้นหาตัวทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ทางดับทุกข์ และวิธีปฏิบัติให้ถึง ความดับทุกข์ โดยแบ่งเป็น ๔ อย่าง คือ

- ญาณในทุกข์ ได้แก่ ความรู้ปรารภทุกข์จะจะเป็นไป

- ญาณในทุกข์สมุทัย ได้แก่ ความรู้ปรารภทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) เป็นไป

- ญาณในทุกข์นิโรธ ได้แก่ ความรู้ปรารภทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) เป็นไป

- ญาณในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ได้แก่ ความรู้ปรารภทุกข์นิโรธคามินี ปฏิปทา (ทางให้ถึงความดับทุกข์) เป็นไป

๘) ความรู้แตกฉาน เป็นความรู้ที่เข้าใจในเรื่องต่าง ๆ โดยเกิดแก่พระอริยบุคคล ในระดับแตกต่างกันออกไป ด้วยอำนาจการบรรลุพระอรหันต์ (อริคม) การเล่าเรียนศึกษา พุทธวจนะ (ปริยัติ) การสนใจฟังพระสัทธรรมโดยเคารพ (สวณะ) การกล่าววินัจฉัยในเรื่อง

ต่าง ๆ มีบาปและอรรถกถาเป็นต้น (ปริปฺจณา) และการประกอบวิปัสสนาถึงขั้นอนุโลมญาณ และโคตรญาณ ด้วยอาศัยการเป็นพระโยคาวจรที่เคยเกิดขึ้นในศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ ก่อน ๆ (ปุพฺพโยคะ)^{๑๖} โดยความรู้แตกฉานเหล่านี้ จำแนกได้เป็นเรื่อง ๆ ดังนี้ คือ

- อัคตปฏิสัมภทา ได้แก่ ความรู้ในอรรถ คือ ผลมาจากเหตุ
- ชัมมปฏิสัมภทา ได้แก่ ความรู้ในธรรม เหตุเป็นปัจจัยให้เกิดผล
- นิรุตติปฏิสัมภทา ได้แก่ ความรู้ในการกล่าวอรรถและธรรมตามหลักภาษา

ต่าง ๆ

- ปฏิภาณปฏิสัมภทา ได้แก่ ความรู้ในญาณทั้งหลาย เป็นความรู้รอบในความรู้ ทั้งปวง

๓.๓.๓ จำแนกโดยช่องทางรับรู้

ความรู้ที่ผ่านช่องทางการรับรู้ อาศัยอายตนะภายในทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นพื้นฐานในการรับรู้อารมณ์ภายนอก เมื่อแยกออกแล้วจะได้ความรู้ ๒ ลักษณะ คือ

๑) ปัญญาทางปัญจทวาร คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่ความรู้ผ่านทวารทั้ง ๕ นี้ ยังคงไม่สมบูรณ์ หากไม่อาศัยส่วนปัญญาทางมโนทวาร

๒) ปัญญาทางมโนทวาร คือ เวทนา สัญญา สังขาร อนัตตสนธิปฏิบัติรูป (รูปที่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้) และนิพพาน

ความรู้ในลักษณะแรกเป็นเพียงการรับผัสสะ ที่กระตุ้นให้เกิดกระบวนการรับรู้ ต่อไปได้ลำพังเพียงความรู้ในปัญจทวารไม่สามารถให้ความรู้สมบูรณ์ได้ ต้องอาศัยมโนทวาร จึงจะทำให้ความรู้ที่ได้สมบูรณ์ ในขณะที่ความรู้อย่างที่ ๒ สามารถสร้างความรู้ได้ทันที ไม่ จำต้องอาศัยความรู้ทางปัญจทวาร ดังที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า “อาศัยจักขุ รูป แสงสว่าง และมนสิการ (คืออวิชชนะ) เกิดจักขุวิญญาณขึ้น อาศัยโสตะ เสียง ช้อง (หู) และมนสิการ เกิดโสตวิญญาณขึ้น อาศัยฆานะ กลิ่น ลม และมนสิการ เกิดฆานวิญญาณขึ้น อาศัยชีวา

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๑๑๕.

รส น้ำ (ลาย) และมนสิการ เกิดชีวหาวิญญานขึ้น อาศัยกาย โผฐัพพะ ปฐวี และมนสิการ เกิดกายวิญญานขึ้น อาศัยกวางคมนะ (คือกวางจิตที่ไหว ๒ ครั้ง) ธรรมและมนสิการ เกิดมโนวิญญานขึ้น^{๑๑} ฉะนั้น การพัฒนาความรู้ที่ได้โดยอาศัยช่องทางรับรู้ทั้ง ๒ จึงมี ๒ ระดับด้วยกัน คือ ความรู้ที่ผ่านการรับรู้ทางปัญจทวาร อาศัยการเจริญสมถกัมมัฏฐาน ทำให้ผลสำเร็จ คือ ความรู้ขั้นอภิญา ส่วนการเจริญความรู้ที่ผ่านช่องทางมโนทวารโดยตรง อาศัยการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทำให้ได้ผลสำเร็จ คือ ความรู้ขั้นญาณจนถึงอัสวัชฌญาณ อันเป็นความรู้สูงสุด

๓.๓.๔ จำแนกโดยช่องทางการพัฒนา

การจำแนกความรู้โดยอาศัยช่องทางการพัฒนา กล่าวคือ ผ่านกระบวนการพัฒนาจากระดับที่หยابสู่ระดับที่ละเอียด เกิดจากการอาศัยพื้นฐานทางความรู้เดิมที่อาจจะผิดหรือถูก แต่เมื่อผ่านการพัฒนาตามหลักการที่ถูกต้อง ย่อมสามารถเข้าใจทุกอย่างได้ตามความเป็นจริง ช่องทางการพัฒนาจึงแบ่งได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑) สัญญา ความกำหนดหมาย หรือความจำได้หมายรู้ คือ จำ รูป เสียง กลิ่น รส โผฐัพพะ และอารมณ์ที่เกิดกับใจ เป็นต้น สัญญาเป็นความรู้หยาบ ๆ ให้รู้แต่อยู่ที่นั้น ให้รู้แต่เท่านั้น หากต้องการให้รู้ที่วิเศษขึ้นไปเป็นลักษณะของปัญญา^{๑๒} ความจำจะสร้างความรู้ว่า เป็นอย่างนั้น ๆ หากพบเจอเข้าอีก เป็นความรู้ที่ยังต้องพัฒนาต่อไป และสัญญานี้เองหากบริสุทธิ์ไม่เป็นไปตามอำนาจกิเลสจะสร้างความรู้ที่ถูกต้องขึ้นได้ แต่หากประกอบด้วยกิเลสที่เรียกว่าปัญจสัญญา ก็จะทำให้สร้างความรู้ที่ผิดได้

๒) ทิฎฐิ ความเห็นที่ผ่านการสังสมไว้ เป็นความเชื่อมั่นที่ถูกบ้าง ผิดบ้าง เพราะยังไม่ผ่านกระบวนการกลั่นกรองที่ซับซ้อน ความรู้ดังกล่าวอาศัยผัสสะ (ผัสสเจตสิก) เป็นตัวกระตุ้นความจำได้หมายรู้ (สัญญา) เก่า ๆ ขึ้นมา โดยหากใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นทุก

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๕.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๓.

อย่างตามสภาวะที่เป็นจริง จึงได้ชื่อว่า ทิฏฐิวิสุทธิตี^{๑๕} แต่หากยังคงมีความเห็นว่า เป็นตัวตนในสังขารทั้งหลาย ย่อมสร้างความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) ขึ้นได้ ฉะนั้น ความเห็นจะถูกหรือผิดก็ตามล้วนขึ้นอยู่กับสัญญา หากมีการรับรู้ผิดจากความเป็นจริง (สัญญาวิปลาส) ก็ทำให้เกิดทิฏฐิที่ผิดจากความเป็นจริง (มิจฉาทิฏฐิ) เพราะสัญญาเป็นเหตุให้ทิฏฐิถูกหรือผิดก็ได้ ดังพระบาลีว่า “ทิฏฐิแม้เพียงเล็กน้อย ซึ่งเกิดจากสัญญา เมื่อถูกสัญญาจัดแต่งเกี่ยวกับสิ่งที่เห็นก็ดี สิ่งที่ได้ยินก็ดี สิ่งที่ได้ทราบก็ดี ในโลกนี้ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์”^{๑๖}

๓) ญาณะ ความหยั่งรู้หรือกำหนดรู้ เป็นความรู้ภายในที่เกิดจากการกลั่นกรองอย่างละเอียด จึงเป็นความรู้ที่ละเอียดลึกซึ้ง เกิดกับผู้บำเพ็ญวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นการใช้ปัญญาพิจารณาภายในอย่างละเอียดเริ่มแต่ขั้น ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ที่ประกอบเป็นสังขารหยาบที่เราเห็นแล้วเกิดความยึดมั่นถือมั่นนี้ จนถึงขั้นทำลายกิเลสที่ปิดบังตัจจะ (ความจริง) ไว้ให้หายไป ซึ่งความรู้ลักษณะนี้จะเริ่มมีความละเอียดอ่อนไปเรื่อย ๆ จนเข้าถึงความจริงสูงสุดคือนิพพานได้ในที่สุด

๓.๓.๕ จำแนกโดยสภาวะ หรือโดยธรรมชาติ

สภาวะหรือธรรมชาติความรู้ เป็นสภาพที่ติดตัวมาแต่กำเนิดโดยผ่านการสั่งสมและฝึกรวมมาโดยลำดับ ในปกรณวิเสตวิสุทธิมรรคถือว่า เป็นการวางพื้นฐานในการพัฒนาความรู้ให้ขึ้นไปตามขั้นตอน เพราะความรู้โดยธรรมชาตินั้นมีลักษณะที่ใกล้เคียงกันอย่างมาก หากไม่ทำความเข้าใจย่อมสร้างความเข้าใจที่ผิด ๆ แก่ผู้ศึกษาได้ ความรู้ที่จำแนกโดยธรรมชาติมี ๓ ลักษณะ คือ

๑) สัญญา เป็นความรู้จำ คือ จำได้ว่า สิ่งนี้สีเขียว สีเหลืองเท่านั้น แต่ไม่รู้ถึงลักษณะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จึงเป็นแต่เพียงความรู้จำเท่านั้น เหมือนความรู้ของเด็กไร้เดียงสา มองดูเหรียญกษาปณ์ รู้แต่เพียงสี และขนาด แต่ไม่รู้ว่าใช้ทำอะไร หรือเป็น

^{๑๕} พระพุทธโฆษาจารย์, พระวิสุทธิมรรค : พระคัมภีร์ประจำครอบครัวชาวพุทธ, แปลโดยพุทธศาสนสมาคม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, ๒๕๒๑), หน้า ๕๑๘.

^{๑๖} บ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๓๓/๑๓๓.

ความหมายรู้อารมณ์ โดยมีอารมณ์มารองรับ อารมณ์ที่เป็นตัวสร้างความรู้ (สัญญา) ที่อาจเสริมหรือละโมหะก็ได้ เพราะสัญญาจะเป็นความรู้ที่อยู่อย่างเดียวไม่ได้ต้องอาศัยเวทนาและวิญญาณ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เวทนา-สัญญา-วิญญาณ รวมกันไม่แยกกัน เวทนาเสวยอารมณ์ใด สัญญากำหนดหมายอารมณ์นั้น สัญญากำหนดหมายอารมณ์ใด วิญญาณก็รู้แจ้งอารมณ์นั้น”^{๒๑}

๒) วิญญาณ เป็นความรู้ในลักษณะรู้แจ้งอารมณ์ เช่น รู้จักสีเขียว สีเหลือง เป็นต้น และเข้าใจลักษณะได้โดยตลอด แต่ยังไม่รู้รายละเอียดจนสามารถเข้าใจแจ่มแจ้งได้ เป็นความรู้ ความเข้าใจเท่านั้น เหมือนความรู้ของคนทั่วไปมองเหรียญกษาปณ์ รู้คุณค่าของเหรียญ แต่ไม่รู้ถึงขนาดว่าเป็นของจริงหรือของปลอม

๓) ปัญญา เป็นความรู้ เป็นความรู้ชัด คือ รู้อารมณ์และเข้าใจลักษณะได้โดยตลอด ทั้งยังเข้าใจรายละเอียดได้อย่างแจ่มแจ้ง เป็นความรู้ในระดับสูงสุด เหมือนความรู้ของเจ้าหน้าที่ที่มีความชำนาญสามารถรู้รายละเอียดได้ว่าของจริงของปลอม ใครเป็นคนสร้าง สร้างเมื่อไหร่ ที่ไหน ใช้อะไรทำ เป็นต้น และทั้งวิญญาณและปัญญานี้เป็นความรู้ที่ต้องอาศัยกันและกันรู้ตลอดเวลาไม่แยกกัน ดังพระบาลีที่ว่า “ปัญญาและวิญญาณ ๒ ประการนี้ รวมกันไม่แยกกัน มีกิจต่างกัน ปัญญาควรเจริญ วิญญาณควรกำหนดรู้”^{๒๒}

ความรู้ทั้ง ๓ นี้ ปัญญาเป็นความรู้ที่ละเอียดที่สุด ฉะนั้น การจะกำหนดความแตกต่างระหว่างความรู้ทั้ง ๒ ข้างต้น คือ สัญญา-วิญญาณ ต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องช่วยพิจารณาเสมอ

๓.๓.๖ จำแนกโดยวิธีทำให้เกิด

ความรู้ที่อาศัยการสั่งสมมาแต่อดีต ซึ่งความรู้ที่ถูกสั่งสมไว้นั้นล้วนเกิดจากการพัฒนาโดยลำดับ การพัฒนาความรู้จึงไม่มีที่สิ้นสุดสามารถเปลี่ยนแปลงความรู้เดิมเสียใหม่หรือทำความรู้เดิมที่ผิดให้ถูกหรือที่ถูกให้ผิดได้ตลอดเวลา เพราะขึ้นอยู่กับความรู้ที่เพิ่มเติมเข้าไปใหม่นี้เอง ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค จึงอธิบายถึงแหล่งกำเนิดความรู้ที่เป็นบ่อเกิดความรู้ว่ามี ๓ อย่าง คือ

^{๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๕๐.

^{๒๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๕/๔๕๕.

๑) สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง กล่าวคือ ความรู้ที่ได้จากการฟังแล้ว ทำให้เข้าใจว่า สัตว์มีกรรมเป็นของตน (กัมมัสสกตาญาณ) หรือเข้าใจตามสมควรแก่ความจริง (สัจจานุโลมิกญาณ) ว่า ชั้น ๕ ไม่เที่ยง หรือได้ขันธ์ (ความอาจเห็นได้) ทิฏฐิ (ความเห็น) รุจิ (ความพอใจ) มุติ (ความรู้) เปกขะ (การค้นพบ) ฆัมมนิชฌานขันธ์ (ความทนต่อความเพ่งธรรม)^{๒๓} หรือเข้าใจในการทำงาน, ศิลปศาสตร์และความรู้ต่าง ๆ ที่จะต้องทำด้วยอุบายนั้น

๒) จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด เป็นความรู้ที่ไม่ต้องฟังจากใครเลย แต่คิดได้เองด้วยความรู้ที่มีอยู่

๓) ภาวนามยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการฝึกฝนอบรม เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นแก่ผู้ที่เข้าฌานสมาบัติ*

๓.๔ ภูมิหรือฐานของความรู้, มูลหรือรากของความรู้, สรีระหรือโครงร่างของความรู้

ความรู้ถือว่าเป็นหลักสำคัญในพุทธปรัชญาเถรวาท เพราะความรู้เหล่านี้เป็นสังขธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วประกาศให้โลกทราบ โดยความรู้เหล่านี้พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบชัดถึงความรู้เหล่านี้ด้วยญาณ ฉะนั้น ความรู้เหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่ชาวพุทธควรรู้อย่างยิ่งเมื่อรู้แล้ว แม้จะรู้ด้วยโลกียปัญญาก็จะทำให้เข้าใจชีวิตได้ดีขึ้น ทำให้มีชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข ในปกรณวิเสตวิสุทธิมรรคจึงได้อธิบายให้ทราบถึงองค์ประกอบที่สำคัญ ๆ คือ พื้นฐาน รากฐาน และโครงร่างของความรู้ เพื่อสร้างความมั่นคงถาวร และถูกต้องของความรู้ รวมทั้งเข้าใจกระบวนการที่ส่งเสริมการพัฒนาความรู้ โดยมีเนื้อหาที่สำคัญที่จะกล่าวถึงดังนี้

^{๒๓} พระพุทธโฆสะ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๕.

* การรวบรวมกระแสจิตหรือกระแสความคิดให้รวมเข้าสู่จุดเดียวภายในขอบเขตจำกัดเป็นขั้น ๆ ผู้ที่รวบรวมได้มากที่สุด มี ๘ ขั้น คือ รูปฌาน (ภาวะที่จิตเพ่งอารมณ์แน่วแน่ โดยเพ่งรูปของวัตถุเป็นอารมณ์) ๔ อรูปฌาน (ภาวะที่จิตเพ่งอรูปธรรมเป็นอารมณ์) ๔.

๓.๔.๑ ภูมิหรือฐานของความรู้

บ่อเกิดความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวถึงความรู้ว่า เกิดขึ้นมาได้อย่างไร ? ในปกรณ์วิเสตวิสุทฺธิมรรค ได้แสดงบ่อเกิดความรู้ไว้ในภูมิหรือฐานของความรู้ โดยอาศัยประเภทธรรมทั้งหลายที่แยกเป็นชั้นๆ อย่างตนะ ชาติ อินทรีย์ สัจจะ ปฏิจสมุปบาท ดังมีคำอธิบายว่า “พระโยคาวจรผู้มีศรัทธาประสงค์จะเจริญวิปัสสนากาวนาพึงตั้งธรรม ๖ เหล่านี้ไว้เป็นพื้น”^{๒๔} ฉะนั้น ธรรมทั้ง ๖ เหล่านี้จึงเป็นหลักการเจริญปัญญาตามวิธีวิปัสสนากาวนา โดยจะได้อธิบายดังต่อไปนี้

ก. ชั้นที่ แปลว่า กอง, พวก, หมู่, ลำตัว, หมวดหนึ่ง ๆ ของรูปธรรมและนามธรรมทั้งหมด มีอยู่ ๕ อย่าง คือ

๑) รูป เป็นองค์ประกอบฝ่ายวัตถุหรือสสารและพลังงาน

๒) เวทนา ได้แก่ คุณลักษณะของจิต เป็นส่วนประกอบของจิต บอกความรู้สึก สุขทุกข์ หรือเฉย ๆ

๓) สัญญา ทำหน้าที่กำหนดรู้ และจดจำอาการและลักษณะต่าง ๆ ของอารมณ์ เช่น สี สัมผัส เป็นต้น

๔) สังขาร ลักษณะที่ประกอบจิตและปรุงแต่งจิตให้ดี และเลว หรือเป็นกลาง ๆ

๕) วิญญาณ ธรรมชาติรู้แจ้งอารมณ์ ที่สัมผัสทางประสาทสัมผัส

เบญจชั้นในอภิธรรมลคเหลือเพียง จิต เจตสิก รูป วิญญาณชั้นเป็นจิต ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติใดที่เรียกว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง การที่ปุถุชนผู้มีได้เรียนรู้จะพึงเบื่อหน่าย คลายความยินดีหรือหลุดพ้นในธรรมชาตินั้น (ย่อมเป็นไปได้)”^{๒๕} ส่วนเวทนาชั้น สัญญาชั้น และสังขารชั้นเป็นเจตสิก และรูปชั้นเป็นรูป และย่อลงเหลือ ๒ คือ นามและรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นนาม และรูปชั้นเป็นรูป พระพุทธโฆสะได้ยกบาลีขึ้นมาพิจารณาในปกรณ์วิเสตวิสุทฺธิมรรคที่ว่า “ภิกษุทั้ง

^{๒๔} พระพุทธโฆษะ, พระวิสุทฺธิมคค์ : พระคัมภีร์ประจำครอบครัวชาวพุทธ, หน้า ๔๓๐.

^{๒๕} ส.น. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๓.

หลาย เมื่อรูปนี้แหละมีอยู่ ความเห็น (คิด) อาศัยรูป ยึดรูป จึงเกิดขึ้น อย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวของเรา เมื่อเวทนา...เมื่อสัญญา...เมื่อสังขาร...เมื่อวิญญาณมีอยู่ ความเห็น (คิด) อาศัยเวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ ยึดเวทนา...สัญญา... สังขาร... วิญญาณ จึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวของเรา”^{๒๖} ฉะนั้น ความไม่รู้ (อวิชชา) เริ่มจากขั้น ๕ ทั้งสิ้น กล่าวคือ ความยึดมั่นถือมั่นจะต้องเริ่มจากขั้น ๕ คือ รูป เป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นเหตุแห่งความยึดถือว่าเป็นตัวตน และความไม่รู้ (ปัญญา) ที่ถูกต้องเริ่มจากการพิจารณาขั้น ๕ โดยพิจารณารูปให้เห็นความไม่งาม ย่อมละความยึดมั่นในกาม (กามุปาทาน) เห็นเวทนาโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละความเห็นผิดว่าเป็นสุขในสิ่งที่เป็นทุกข์เสียได้ (สัลลพคูปาทาน ความยึดถือเป็นข้อปฏิบัติ) เห็นสัญญาและสังขารโดยความไม่มีตัวตน (อนัตตา) ย่อมพ้นจากความยึดมั่นถือมั่น (อิตตานุปาทาน ความยึดมั่นว่าเป็นตัวตน) และเห็นวิญญาณโดยความไม่เที่ยง

ข. आयตนะ แปลว่า แคน, ที่ต่อ หมายถึง ที่ต่อให้เกิดความรู้ หรือแคนต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งของความรู้ การรับรู้ทุกอย่างจึงอาศัยอายตนะเป็นบ่อเกิดทั้งสิ้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า “อาศัยหู...อาศัยจมูก...อาศัยลิ้น...อาศัยกาย...อาศัยใจและธรรมารมณ์ จึงเกิดมโนวิญญาณ ฯลฯ นี่คือการอุทัยพร้อมแห่งโลก”^{๒๗} โดยแบ่งเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

๑) อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นช่องทาง (ทวาร) ในการรับรู้อารมณ์คืออายตนะภายนอก เป็นผู้รู้

๒) อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นสิ่งที่ถูกรู้

อายตนะ จึงทำหน้าที่สืบท่อระหว่างจิตและเจตสิก ในการสร้างความรู้จากการเสวยอารมณ์และขยายจิตและเจตสิกออกไป จึงทำให้กระบวนการแห่งสังสารวัฏยึดเยื้อออกไป นอกจากนี้ อายตนะยังเป็นที่อยู่, บ่อเกิด, ชุมชุม, เป็นแหล่งกำเนิด และเป็นเหตุแห่งจิตและเจตสิกของทวารและอารมณ์นั้นด้วย โดยเขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้ คือ

อายตนะ (ทวาร) + อารมณ์ + วิญญาณ = ผัสสะ → เวทนา

^{๒๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอน ๑, หน้า ๑๑๘.

^{๒๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓๑/๑๑๕.

ทางรับรู้ สิ่งที่ถูกรู้ ความรู้ การรับรู้ ความรู้สึกรู้ต่ออารมณ์

ความรู้ในปณฺธิวิเสสวิสุทฺธิมรรคอาศัย รูป เสียง กลิ่น รส และธรรมมารมณฺกับอายตนะทั้งหก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจเท่านั้น จิตหรือความคิดเกิดจากปรากฏการณ์ระหว่างสองสิ่งนี้ โดยมีอธิบายว่า เมื่อรูปมากระทบอวัยวะรับสัมผัส คือ ตา จึงเกิดความรู้สึกรู้ขึ้น เรียกว่า วิญญาน วิญญานคือการสะท้อนของผัสสะขึ้นในมันสมองเป็นมโนภาพนั่นเอง และไม่มีอะไรมากไปกว่านี้ ถัดจากวิญญานไป ก็เกิดจิตขึ้น จิตจึงแสดงอาการสามประการ คือ ๑) การทรงจำและระลึกความทรงจำที่เรียกว่า สัญญา ๒) การปรุงแต่งมโนภาพขึ้นในจิตที่เรียกว่า สังขาร และ ๓) การรู้สึกรู้ซัง หรือชอบ ซึ่งเรียกว่า เวทนา ผลสุดท้ายคือการหมกมุ่นในเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เรียกเจตสิก หรือจิตเสวยอารมณ์ ดังพระพุทธพจน์ว่า “ดูก่อนสมมติ ที่ใดมีตา มีรูป มีจักขุวิญญาน มีธรรมอันพึงรู้ด้วยจักขุวิญญาน, ที่นั่นก็มีโลก หรือบัญญัติว่าเป็นโลก, ที่ใดมีหู...มีจุมก...มีลิ้น...มีกาย...มีใจ มีธรรมมารมณฺ มีมโนวิญญาน มีสิ่งอันพึงรู้ด้วยมโนวิญญาน ที่นั่นก็มีโลกหรือบัญญัติว่าเป็นโลก”^{๒๘}

ก. ธาตุ คือ สิ่งที่ทรงสภาพของตนอยู่เอง เป็นไปตามเหตุปัจจัยปรุงแต่ง มีลักษณะ กิจ อาการเป็นแบบจำเพาะตัว มีข้อน่าสังเกตว่า ธาตุไม่มีตัวตน (อนัตตา) เพราะอัตตาหรืออาตมันในปรัชญาอินเดียนั้นมีอยู่โดยสภาวะของตน แต่ธาตุ คือ เป็นที่ทรงไว้ ตั้งไว้ซึ่งสภาวะของตน กล่าวคือ เป็นที่ทรงไว้แห่งทุกข์ (สังสารทุกข์ หรือทุกข์ในสังสารวัฏ) มี ๑๘ อย่าง คือ

๑) จักขุธาตุ	ธาตุคือจักขุปลสาท	} เป็นเหตุ
๒) รูปธาตุ	ธาตุคือรูปารมณฺ	
๓) จักขุวิญญานธาตุ	ธาตุคือจักขุวิญญาน	→ เป็นผล
๔) โสตธาตุ	ธาตุคือโสตปลสาท	} เป็นเหตุ
๕) สัทธาธาตุ	ธาตุคือเสียง	
๖) โสตวิญญานธาตุ	ธาตุคือโสตวิญญาน	→ เป็นผล
๗) ฆานธาตุ	ธาตุคือฆานปลสาท	} เป็นเหตุ
๘) คันธาธาตุ	ธาตุคือคันธารมณฺ	
๙) ฆานวิญญานธาตุ	ธาตุคือฆานวิญญาน	→ เป็นผล

^{๒๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๕/๔๘.

๑๐) ชิวหาธาตุ	ธาตุคือชิวหาปสาท	}	เป็นเหตุ
๑๑) รสธาตุ	ธาตุคือรสารมณ์		
๑๒) ชิวหาวิญญานธาตุ	ธาตุคือชิวหาวิญญาน	→	เป็นผล
๑๓) กายธาตุ	ธาตุคือกายปสาท	}	เป็นเหตุ
๑๔) โภจัญญ์ธาตุ	ธาตุคือโภจัญญ์พารมณ์		
๑๕) กายวิญญานธาตุ	ธาตุคือกายวิญญาน	→	เป็นผล
๑๖) มโนธาตุ	ธาตุคือมโน	}	เป็นเหตุ
๑๗) ธรรมธาตุ	ธาตุคือมโน		
๑๘) มโนวิญญานธาตุ	ธาตุคือมโนวิญญาน	→	เป็นผล

ในธาตุเหล่านั้น ธาตุที่ถือว่าเป็นเหตุมากระทบกันเข้าจึงทำให้เกิดผลขึ้น ยกเว้น มโนธาตุที่เป็นทั้งตัวนำและตัวตามอารมณ์ข้างต้นนั้นไปพร้อม ๆ กันด้วย ส่วนธรรมธาตุ อันประกอบด้วยเวทนา สัญญา สังขาร เป็นตัวชักนำไปให้ติดอยู่ในอารมณ์ ไม่สามารถหลุดพ้นไปได้ ส่วนมโนวิญญานธาตุ เป็นตัวชักนำไปในอารมณ์ต่าง ๆ ด้วยอำนาจกิเลส คือ โลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความโกรธ) เป็นต้น โดยเขียนแผนภูมิได้ดังนี้

มโนธาตุ → ประสาท + อารมณ์ = วิญญาน → มโนธาตุ + ธรรมธาตุ → มโนวิญญานธาตุ

ง. อินทรีย์ แปลว่า ความเป็นใหญ่, สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน คือ ธรรมที่เป็นเจ้าการในการทำหน้าที่อย่างหนึ่ง ๆ เช่น ตาเป็นใหญ่ในการเห็นรูป เป็นต้น อินทรีย์ถือว่ามีส่วนในการสร้างความรู้ โดยอาศัยวิญญานเป็นตัวช่วย กล่าวคือ เมื่อจักขุ เห็นรูป เมื่อจักขุนั้นกล้าขึ้น (แจ่มชัด) วิญญาน (การรู้แจ้งอารมณ์) ก็กล้าขึ้น หากจักขุอ่อน วิญญานก็อ่อนไปด้วยเช่นกัน อินทรีย์แบ่งเป็น ๒๒ อย่าง คือ^{๒๕}

- ๑) จักขุนทรีย์ ได้แก่ จักขุประสาท
- ๒) โสตินทรีย์ ได้แก่ โสตประสาท

^{๒๕} พระพุทธโฆษะ, พระวิสุทธิมรรค : พระคัมภีร์ประจำครอบครัวชาวพุทธ, หน้า ๔๕๖.

- ๓) ฆานินทรีย์ ได้แก่ ฆานะประสาท
- ๔) จิวหินทรีย์ ได้แก่ จิวหาประสาท
- ๕) กายินทรีย์ ได้แก่ กายประสาท
- ๖) มนินทรีย์ ได้แก่ จิต
- ๗) อิตถินทรีย์ ได้แก่ อิตถิถารูป (รูปแสดงความเป็นหญิง)
- ๘) ปุริสทินทรีย์ ได้แก่ ปุริสถารูป (รูปแสดงความเป็นชาย)
- ๙) จีวัตินทรีย์ ได้แก่ จีวัต
- ๑๐) สุขินทรีย์ ได้แก่ ความสุข
- ๑๑) ทุกชินทรีย์ ได้แก่ ความทุกข์
- ๑๒) โสมนัสสทินทรีย์ ได้แก่ กิริยาที่ชื่นชมยินดี
- ๑๓) โทมนัสสทินทรีย์ ได้แก่ กิริยาที่น้อยเนื้อต่ำใจ
- ๑๔) อุเบกขินทรีย์ ได้แก่ อินทรีย์คืออุเบกขาเวทนา เป็นกิริยาที่มีอาการเป็น

กลางอันเป็นอาการที่ละเอียดประณีต

- ๑๕) ลีทชินทรีย์ ได้แก่ ศรัทธาอันมีลักษณะให้่องใส ให้เชื่อถือ
- ๑๖) วิริยินทรีย์ ได้แก่ ความเพียร
- ๑๗) สตินทรีย์ ได้แก่ ความระลึกได้
- ๑๘) สมาธินทรีย์ ได้แก่

ก. ขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วขณะ

ข. อุปจารสมาธิ คือ สมาธิจวนเจียน

ค. อัปปนาสมาธิ คือ สมาธิแน่นแน้

- ๑๙) ปัญญินทรีย์ ได้แก่ ปัญญา

- ๒๐) อนัญญัตถัญญัสสามิตินทรีย์ ได้แก่ โสคาปัตติมัคคญาณ เป็นอินทรีย์แห่งผู้

ปฏิบัติด้วยมุ่งว่า เราจักรู้สังขธรรมที่ยังมิได้รู้

- ๒๑) อัณญินทรีย์ อินทรีย์ คือ ปัญญาอันรู้ทั่วถึง ได้แก่ ญาณในท่ามกลาง คือ

ก. โสคาปัตติผลญาณ

ข. สกทาคามีมัคคญาณ ,สกทาคามีผลญาณ

ค. อนาคามีมัคคญาณ, อนาคามีผลญาณ

ง. อรหัตตมัคคญาณ

๒๒) อัญญาตาวิสุทธิ ได้แก่ อรหัตตผลญาณ

ฉะนั้น การรับรู้ทั่ว ๆ ไปจึงต้องอาศัยอินทรีย์เป็นเครื่องวัดความแจ่มชัดในอารมณ์ที่รับรู้ นั้น โดยอินทรีย์ที่ชัดรวมกับการรับรู้ (วิญญาณ) ที่ชัดเจน ย่อมสร้างความรู้ที่ชัดเจนขึ้นได้ และอินทรีย์เหล่านี้ล้วนมีอิทธิพลต่อการรับรู้ในระดับชั้นที่สูง ๆ ขึ้นไปจนถึงความจริงสูงสุด

จ. สัจจะ แปลว่าความจริง ความรู้ในปรภควิเสสวิสุทธิมรรค มุ่งเอาความรู้ที่ได้จากการเข้าใจความจริงหรือสัจจะนั่นเอง โดยธรรมชาติสัจจะหรือความจริงนั้น มีลักษณะที่เป็นจริงแท้ ไม่เปลี่ยนแปลง เหมือนลักษณะของไฟ ที่มีความร้อน เป็นคั่น นี้คือความหมายของสัจจะ ดังพระบาลีที่ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า ทุกข์นี้ นั้นเป็นคำจริงแท้ นั้นเป็นคำไม่เท็จ นั้นเป็นคำไม่ (แปรปรวน) เป็นอื่น”^{๑๐} การรู้สัจจะต้องอาศัยปัญญาญาณ ฉะนั้น สัจจะ จึงเป็นธรรมที่พัฒนาผู้เข้าถึงให้กลายเป็นพระอริยะ (ผู้ประเสริฐ) จึงมีอีกชื่อว่า อริยสัจ มีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑) ทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก บีบคั้น ขัดแย้ง ไม่ให้เกิดความพึงพอใจ ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การพบเจอสิ่งไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากสิ่งเป็นที่รัก ความไม่สมปรารถนาอย่างทีคาดหวังไว้ โดยย่อก็คือ ทุกข์ที่เกิดกับอุปาทานขันธ ๕* ทุกข์เป็นผลของทุกข์สมุทัย ต้องกำหนดรู้ (ปริญญูชยธรรม)

๒) ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ๓ อย่าง คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ทุกขสมุทัย เป็นเหตุ ต้องละ (ปหาดัตถธรรม)

๓) ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ คือ ภาวะที่ตัณหาดับไป ภาวะที่จำกัดความไม่รู้ (อวิชชา) สำรอกกิเลส สงบ สละ หลุดพ้น หมดอาลัย ดับเสียซึ่งกองทุกข์ คือ นิพพาน ซึ่งถือเป็นความจริงสูงสุด มีความสงบเป็นลักษณะ มีความไม่เปลี่ยนแปลง หรือการทำให้โล่งใจเป็นกิจ ไม่มีเครื่องหมายแห่งทุกข์ หรือไม่มีเครื่องหน่วงเหนี่ยว (จิต) เป็นผล ทุกขนิโรธ เป็นผลของมรรค ต้องทำให้แจ้ง (สัจจิกาดัตถธรรม)

^{๑๐} พระพุทธโฆสะ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๐๖.

* อุปาทานขันธ คือ ขันธที่เป็นที่ตั้งแห่งการถือมั่น (อุปาทาน) ได้แก่ เบญจขันธ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ประกอบด้วยอาสวะ.

๔) ทักษะนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ มรรคมืองค์แปด (อริยอัฏฐังคิกมรรค) เรียกอีกอย่างว่า ทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) เป็นเหตุของทุกขนิโรธ ต้องเจริญ (ภาเวตัพพธรรม)

ความจริงหรือสัจจะนี้ เป็นทางสำหรับผู้ปฏิบัติที่จะได้สร้างแนวคิดที่ตรงตามจริงเสียก่อน เพราะหากแนวคิดนั้นไม่เป็นเหตุเป็นผลหรือไม่ตรงตามจริง ย่อมปฏิบัติผิดและผลที่ได้ย่อมผิดไปด้วย แต่หากพิจารณาถึงความจริง (สัจจะ) โดยความเป็นเหตุเป็นผล ตรงตามจริง ย่อมปฏิบัติไม่ผิด และผลที่ได้ย่อมไม่ผิด

จ. ปฏิจสมุปบาท สภาพที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ธรรมที่เป็นปัจจัย กล่าวคือ สิ่งที่มีขึ้นเพราะปัจจัยนั้น (ตถตา) สิ่งที่ไม่มี เพราะไม่มีปัจจัยนั้น (อวิตถตา) สิ่งที่เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ (อิทัปปัจจยตา) มี ๑๒ ประการ คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ ส่วนความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจ ก็มีพร้อมความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ การเข้าใจหลักปฏิจสมุปบาทจึงเป็นการเข้าใจกระบวนการเกิดความรู้ทั้งหมดว่า ความรู้ทั้งหมดล้วนเกิดโดยอาศัยเหตุปัจจัยทั้งสิ้น

๓.๔.๒ มูลหรือรากเหง้าของความรู้

ความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทอาศัยการบ่มเพาะความรู้ (ญาณ) ด้วยการเล่าเรียนและการสอบถามในธรรมเป็นพื้นฐานเบื้องต้นตามหลักการของปริยัติ ซึ่งในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคได้อธิบายถึงความรู้ที่เกิดขึ้นมานั้นจะต้องผ่านกระบวนการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาให้สมบูรณ์เป็นขั้น ๆ โดยลำดับควบคู่กับวิสุทธิ (ความบริสุทธิ์) ที่นับเป็นรากเหง้าของความรู้ ๒ อย่างคือ^{๓๐}

ก. สีลวิสุทธิ ความหมจดจ่อแห่งศีล เป็นระดับของอริศีลสิกขา ได้แก่ ความพุดดี มีศีลบริสุทธิ์ตามขั้นของตน โดยมีมุ่งเอาปาริสุทธิศีล* ๔ คือ

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔๘.

* ศีล คือ ความบริสุทธิ์, ศีลเครื่องให้บริสุทธิ์, ความประพฤดิบริสุทธิ์ที่จัดเป็นศีล.

๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล ศีล คือ ความสำรวมในพระปาติโมกข์ ได้แก่ เว้นข้อห้ามทำตามข้อที่ทรงอนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบท

๒) อินทริยสังวรศีล ศีล คือ การสำรวมอินทริย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำเมื่อรับรู้อารมณ์ผ่านอินทริย์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๓) อาชีวาปาริสุทธิศีล ศีล คือ ความบริสุทธิ์จากการเลี้ยงชีวิตโดยชอบ ไม่ประกอบด้วยการแสวงหาที่ไม่ควร (อนเสนา) มี การหลอกลวงเขา เป็นต้น

๔) ปัจจยสันนิตติศีล ศีล ในการใช้สอยปัจจัย ๔ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภครด้วยความอยาก (ตัณหา)

ข. จิตวิสุทธิตุ ความบริสุทธิ์แห่งจิต อยู่ในขั้นอธิจิตตสิกขา เป็นการอบรมจิตเพื่อพัฒนาจิตให้เป็นปัทมฐานแห่งวิปัสสนา ในปรภณวิเสตวิสุทธิมรรค หมายถึง อุปจารสมาธิจนถึงอัปนาสมาธิในฉานสมาบัติ ๘ และวิธีเจริญสมาธิจนได้โลกียอภิญญา ๕

๓.๔.๓ โครงร่างของความรู้

ในปรภณวิเสตวิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงลักษณะของความรู้ภายในที่เรียกว่า วิปัสสนาญาณ เมื่อพัฒนาจนถึงความรู้ขั้นสูงสุด ตามกระบวนการแห่งอธิปัญญาสิกขา จะมีรูปแบบหรือโครงร่างเป็นลำดับขึ้นไป คือ ทิฏฐิวินิจจญาณและกัณหาวิตรณวิสุทธิเป็นเท่าซ้าย-ขวา มักคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิและปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นมือซ้าย-ขวา ส่วนญาณทัสสนวิสุทธิเป็นศรีษะ^{๑๒} โดยจะได้อธิบายดังต่อไปนี้

๑. ทิฏฐิวินิจจญาณ ความหมดจดแห่งความเห็น เป็นการเห็นนามและรูปตามความเป็นจริง ข้ามพ้นจากความหมายรู้ว่า เป็นสัตว์ (สัตตัตถุญญา) ตั้งอยู่ในความไม่หลง (อโมหะ) มีชื่อเรียกตามความรู้ว่า นามรูปปริจเจตญาณ หมายถึง ความรู้จักรูป-นามว่า ทุกสรรพสิ่งที่มิใช่อยู่ เป็นอยู่ เป็นเพียงรูป-นามเท่านั้น และสามารถกำหนดได้ว่า อะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม สำหรับการพัฒนาความเห็นให้ถึงระดับนี้มี ๒ วิธี คือ

^{๑๒} พระพุทธโฆษะ, พระวิสุทธิมรรค : พระคัมภีร์ประจำครอบครัวชาวพุทธ, หน้า ๕๑๘.

ก. สมถยานิก (วิปัสสนาวิธีแห่งสมถยานิก) ผู้บำเพ็ญต้องออกจากสมาบัติ ๘ ยกเว้นแนวสัญญาณาสัญญาตนะ กำหนดองค์ฌานมี วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา และธรรมที่ประกอบในองค์ฌาน มี เวทนา สัญญา เป็นต้น แล้วจึงกำหนดนาม โดยมีลักษณะนุ่มไปในอารมณ์ แล้วจึงพิจารณาให้ละเอียดว่า นามอาศัยหทัยรูป (หัวใจ) เป็นที่อาศัยต่อไปจึงกำหนดหทัยรูปนั้นว่า มีความเสื่อมไปเป็นลักษณะ โดยการพิจารณาในลักษณะนี้เริ่มจากนามไปหารูป

ข. วิปัสสนายานิก (วิปัสสนาวิธีแห่งวิปัสสนายานิก) ผู้บำเพ็ญอาศัยการกำหนดนามรูป มีวิธีกำหนดอยู่ ๕ วิธีตามความถนัดของแต่ละคน คือ

- กำหนดธาตุ ๔ เริ่มจากรวบรวมลักษณะของรูปว่า ล้วนประกอบด้วยธาตุ ๔ ซึ่งมีความเสื่อมสลายไป เมื่อกำหนดได้อย่างนี้แล้ว อรูป (นาม) ซึ่งมีลักษณะนุ่มไป คือ โลภียจิต ๘๑ ดวง ย่อมเกิดขึ้น

- กำหนดธาตุ ๑๘ กำหนดให้รู้ว่า ทุกอย่างเป็นเพียงสิ่งที่ถูกสมมติขึ้น เช่น ตา เป็นต้น เพราะจริง ๆ เป็นเพียงจักขุประสาท ส่วนรูป เป็นเพียงสิ่งที่อาศัยจักขุประสาทเกิดขึ้นเท่านั้น

- กำหนดอายตนะ ๑๒ กำหนดให้เห็นว่า ทุกอย่างอาศัยอายตนะเป็นบ่อเกิดทั้งสิ้น ทั้งรูปและนาม

- กำหนดขันธ ๕ กำหนดให้เห็นว่า รูปขันธ คือ รูป ส่วนที่เหลือเป็นนาม

- กำหนดรูปให้อรูป (นาม) ปราบกฏ คือ กำหนดรูปที่หยาบนั้นจนละเอียดขึ้นด้วยการชำระจิตใจ จนใจสงบ อรูป (นาม) ก็จะปรากฏชัดได้เอง เพราะทั้งรูป และนามต้องอาศัยกันเสมอ

๒. กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามความสงสัย คือ ความกำหนดรู้นามรูปให้เข้าใจว่า เกิดมาจากเหตุปัจจัย หรือเป็นปัจจัยของกันและกัน เป็นความรู้ที่ทำให้สิ้นความสงสัยเกี่ยวกับกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ตามแนวปฏิจสมุปบาท, กฏแห่งกรรม , กระบวนการรับรู้หรือวิญญะ ๓ ความรู้ที่ได้จากการกำหนดรู้นี้ เรียกว่า นามรูปปัจจัยปริคคญาณ แปลว่า ญาณกำหนดปัจจัยของนามรูป หรือเรียกว่า ัมมัญญัติญาณ, ยถาภูตญาณ, สัมมาทัสสนะ เป็นขั้นสมุทัยวิญญาน คือกำหนดสมุทัยสังเหตุเกิดทุกซ์

๓. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิติ ความหมจดจตแห่งญาณที่รู้เห็นทางหรือมิใช่ทาง คือ พิจรณารูปและนามในหมวดธรรมไปทีละลักษณะ ใ้เห็นสามัญลักษณะ เช่น พิจรณาขันธ ๕ และหมวดธรรมอื่น ๆ เรือ่ยไป จนเริ่มมอเห็นความสิ้นไป และความลือ่มไปแห่งสังขารทั้งหลาย เรียกว่า เกิดวิปัสสนาญาณอย่างอ่อน ๆ (ตรุณวิปัสสนา) ในชวงนี้จะเกิดวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ หากหลงไปตามนั้นก็จะผิดทาง การปฏิบัติก็จะผิดตามไปด้วย แต่หากใช้สติสัมปชัญญะพิจารณาแยกแยะไ้ได้ว่า นั่นเป็นทางนั้นไม่ใช่ จึงเรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิติ เป็นญาณชั้นมัคควัฏฐาน ชั้นกำหนดมัคคสัง

การสร้างความรู้ในชั้นนี้ อาศัยขณวิปัสสนา (การเจริญวิปัสสนาโดยนัย คือ จับเอาความหมายที่ปรากฏในบาลี เช่น รูปทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ฯลฯ ล้วนไม่เที่ยงเป็นต้น) หรือกลาปสัมมสนะ (การพิจารณาเป็นหมวด ๆ) ความรู้ที่เกิขึ้นจัดเป็นญาณ เรียกว่า สัมมสนญาณ คือ ญาณที่พิจารณา (นามรูปตามหลักไตรลักษณ์) เมื่อพิจารณาด้วยญาณนี้จนแก่กล้าขึ้นจะเกิดญาณใหม่ เรียกว่า อุทยัพพยานุปัสสนา (ญาณตามเห็นความเกิขึ้นและความสิ้นไป) แต่ยังจัดเป็นญาณอ่อน ๆ อยู่ จึงยังคงต้องรู้ให้ทันวิปัสสนูปกิเลสเพื่อกำหนดแยกให้ไ้ว่านั่นทางนั้นไม่ใช่

๔. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิติ ความหมจดจตแห่งญาณอันรู้เห็นทางที่ดำเนินโดยใจความ คือ วิปัสสนาที่บรรลุจุดสูงสุดโดยอาศัยวิปัสสนาญาณ ๕ กับ วิปัสสนาญาณ ข้อ ๕ คือ สัจจานุโลมิกญาณ โดยกว้าง ๆ จึงไ้วิปัสสนาญาณ ๕ ทำให้เกิดโคตรญาณ (ญาณเป็นหัวต่อระหว่างภาวะปุถุชนกับภาวะอริยบุคคล)

๕. ญาณทัสสนวิสุทธิติ ความหมจดจตแห่งญาณทัสสนะ คือ ความรู้ในมรรคญาณซึ่งเกิดต่อจากโคตรญาณ หลังจากเกิดมรรคญาณ แล้วจะเกิดผลญาณ บุคคลจะบรรลุความจริงสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาที่อาศัยวิสุทธิติข้อนี้ ถัดจากมรรคญาณและผลญาณนั้นไป จะเกิดญาณพิจารณาถึงมรรค ผล กิเลสทีละไป กิเลสทีละลือ่อยู่ และพระนิพพาน ชื่อว่า ปัจจเวกขณญาณ อันเป็นกระบวนการบรรลุขั้นหนึ่ง ๆ

โครงร่างความรู้นี้เมื่อกำหนดด้วยขั้นตอนการกำหนดรู้ คือ การทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ รอบด้านหรือปริญญา ๓ ไ้ดังนี้

ก. ญาตปริญญา เป็นขั้นการกำหนดรู้จัก คือ รู้จักสภาวะ เช่น รู้ว่า นี้คือเวทนา เวทนามีลักษณะเสวยอารมณ์ เป็นต้น ไ้แก่ ทิฏฐิวิสุทธิติ กังขาวิตรณวิสุทธิติ

ข. ตีรณปริญา เป็นขั้นกำหนดรู้ด้วยการพิจารณา คือ รู้ด้วยปัญญาหยั่งเห็น
สามัญลักษณะ เป็นการหยั่งรู้สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามกฎธรรมดา คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น
อนัตตา ได้แก่ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

ข. ปหานปริญา เป็นการกำหนดรู้ถึงขั้นละได้ คือ รู้ถึงขั้นที่ทำให้ถอนความ
ยึดติดเป็นอิสระจากสิ่งเหล่านั้น ได้แก่ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ

๓.๕ กระบวนการแห่งความรู้

ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงกระบวนการเกิดความรู้ ตามหลัก
ปฏิจจนุปบาท กล่าวคือ แสดงให้เห็นว่า ความรู้เกิดจากความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย สิ่ง
ทั้งหลายที่มีอยู่ต้องอาศัยปัจจัย ไม่มีอยู่ด้วยตัวมันเอง ดังที่พระพุทธโฆสะยกพระบาลีว่า
“กลุ่มปัจจัยอาศัยกันและกัน (เป็นเหตุร่วม) ยังธรรมทั้งหลาย (ที่เป็นผลของตน) ให้เกิดขึ้น
เสมอกันและด้วยกัน เหตุนั้น ปัจจัยนี้ พระมุนีเจ้าจึงตรัสไว้ในบทปฏิจจนุปบาทด้วย
เหมือนกัน”^{๓๓} ฉะนั้น ทุกสรรพสิ่งจึงไม่มีต้นเค้าหรือต้นกำเนิดเดิมสุด เมื่อขงสิ่งใดขึ้นมา
ก็สามารถสวาทาเหตุต่อไปได้โดยไม่สิ้นสุด ในที่สุดก็ไม่สามารถค้นหาเหตุต้นเดิมได้ ดังข้อ
ที่ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลอาหาร ๔ นี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็น
กำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด อาหาร ๔ มีต้นหาเป็นต้นเหตุ ฯลฯ ตัณหามีอะไรเป็นต้นเหตุ
เวทนา ผัสสะ สพายตนะ นามรูป วิญญาณ ฯลฯ สังขาร มีอวิชชาเป็นแดนเกิด เป็นต้น”^{๓๔}
การพิจารณาอย่างนี้ทำให้เกิดความรู้เท่าทันความเป็นจริง และเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ
ต่อสรรพสิ่งว่า เกิดด้วยการสืบต่อของเหตุปัจจัย และข้อที่ควรพิจารณาอีกข้อหนึ่งในเรื่องเหตุ
ปัจจัยที่แสดงไว้อย่างเดี่ยวนั้น เช่น สังขารเกิดเพราะอวิชชา ไม่ใช่อวิชชาอย่างเดียวเท่านั้น
แต่ยังอาศัยเหตุอื่นประกอบด้วย (ตัณหา) แต่ที่แสดงอย่างเดียว เพราะจับเอาที่ชัดที่สุด

ความหมายของปฏิจจนุปบาท แบ่งได้เป็น ๒ ส่วน คือ ธรรมที่เป็นปัจจัย (เป็น
เหตุ) ชื่อว่า ปฏิจจนุปบาท ส่วนธรรมที่เกิดเพราะปัจจัยเหล่านั้น (ผล) ชื่อ ปฏิจจนุปบันน

^{๓๓} พระพุทธโฆสะ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๔๖.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๐.

ธรรม ส่วนเนื้อหาในปรกณวิเสสวิสุทธีมรรคพระพุทธโฆสะได้ยกพระบาลีในพระไตรปิฎกกว่า “คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิจสมุปบาทเป็นอย่างไร คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย

สังขารทั้งหลาย	มีเพราะปัจจัยคือ	อวิชชา
วิญญาน	มีเพราะปัจจัยคือ	สังขาร
นามรูป	มีเพราะปัจจัยคือ	วิญญาน
สพายตนะ	มีเพราะปัจจัยคือ	นามรูป
ผัสสะ	มีเพราะปัจจัยคือ	สพายตนะ
เวทนา	มีเพราะปัจจัยคือ	ผัสสะ
ตัณหา	มีเพราะปัจจัยคือ	เวทนา
อุปาทาน	มีเพราะปัจจัยคือ	ตัณหา
ภพ	มีเพราะปัจจัยคือ	อุปาทาน
ชาติ	มีเพราะปัจจัยคือ	ภพ

ชรามรณะ โสกะ	} มีเพราะปัจจัยคือ	ชาติ
ปริเทวะ ทุกขะ		
โทมนัส อุปายาส		

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนั้นย่อมมีดังนี้ คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ปฏิจสมุปบาท”^{๓๕}

ส่วนลักษณะของปฏิจสมุปบาททั้ง ๑๒ ข้อ แต่ละข้อมีเนื้อหา ดังนี้ คือ

- ๑) อวิชชา ความไม่รู้ ความทำให้หลง ปกปิดสถานะที่เป็นจริง เกิดเพราะ อาสวะ
- ๒) สังขาร สภาพปรุงแต่ง การปรุงแต่งจิต ด้วยคุณสมบัติที่เกยชินหรือที่ได้สั่งสมไว้ เกิดเพราะอวิชชา

- ๓) วิญญาน ความรู้อารมณ์ต่าง ๆ สร้างความรู้ขึ้น เกิดเพราะสังขาร

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓๕-๕๔๐.

๔) นามรูป คือ

ก) นาม อาการน้อมไปในอารมณ์ การประกอบและไม่แยกจากกัน

ข) รูป อาการสลายไป กระจายไป เกิดเพราะวิญญาณ

๕) สพายตนะ ทางติดต่อรหว่างวัตถุกับอารมณ์ เกิดเพราะนามรูป

๖) ผัสสะ ความติดต่อ กระทบกันระหว่างทวาร อารมณ์ และวิญญาณ เกิดเพราะสภาพตนะ

๗) เวทนา การเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข ทุกข์ เกิดเพราะผัสสะ

๘) ตัณหา ความอยาก เป็นเหตุแห่งทุกข์ ความไม่รู้จักพอ เกิดเพราะเวทนา

๙) อุปาทาน ความยึดมั่น ไม่ปล่อยวาง ยึดถือต่อสิ่งทำให้เกิดเวทนาที่ชอบหรือไม่ชอบ เป็นทำที่ที่สนองหรือเสริมตัณหาของตน เกิดเพราะตัณหา

๑๐) ภพ ความมี ความเป็นเกิดจากกรรมและผลกรรมจากการกระทำ ทำให้เกิดภาวะชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่สนองต่อตัณหาอุปาทานนั้น เกิดเพราะอุปาทาน

๑๑) ชาติ การเกิดภาวะที่เข้าครอบครองพฤติกรรมของตน โดยยอมรับในตัวตนว่า อยู่หรือไม่ได้อยู่ในภาวะชีวิตนั้น ๆ หรือไม่ได้มี ไม่ได้เป็นอย่างนั้น เกิดเพราะภพ

๑๒) ชรามรณะ ความสำนึกในการขาดหรือพลาดจากภาวะชีวิตนั้น ความรู้สึกถึงความพลัดพราก ความสูญเสียบ จากการทำมิได้เป็นนั้น จึงเกิด โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ติดตามมาด้วยสร้างความรู้สึกคับแค้น กระทบกระวาย ทุกขเวทนาต่าง ๆ เกิดเพราะภพ

ลักษณะสุดท้ายนี้จะประกอบด้วยความโศก ซึ่งถือว่าเป็นเหตุเกิดแห่งอวิชชาได้เช่นกัน ดังข้อความที่พระพุทธโฆสะยกขึ้นไว้พิจารณาว่า “ความเกิดขึ้นแห่งอวิชชา ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งอัสวะ ก็แล ธรรมทั้งหลายมีโศกะ เป็นต้น ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งอัสวะ” และว่า “ก็ในปฏิจจสมุปบาทธรรมทั้งหลายนี้ โศกะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ย่อมมีแก่บุคคลผู้ยังไม่พราจจากอวิชชา”^{๓๖} ฉะนั้นหากเขียนเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๕๓๒.

อวิชชา → สังขาร → วิญญาณ → นามรูป → สฬายตนะ → ผัสสะ →
เวทนา → ตัณหา → อุปาทาน →ชาติ → ชรามรณะ + โสกะ...ปริเทวะ...ทุกข์...
โทมนัส...อุปายาส → อวิชชา...

กระบวนการแห่งความรู้จึงดำเนินไปตามกฎแห่งปัจจุสมุปบาท โดยเริ่มจาก
การเกิดขึ้นของอวิชชา (ความไม่รู้) แล้วดำเนินไปตามการเกิดแห่งเหตุปัจจัยทีละอย่างไม่มีที่
สิ้นสุด ฉะนั้น วิธีที่จะทำให้หลุดพ้นจากกระบวนการนี้จึงต้องพัฒนาปัญญาอันทำให้เกิด
ความรู้ความเข้าใจทุกอย่างตามจริง เพื่อตัดกระแสเหตุปัจจัยเหล่านี้ หรือเป็นการเริ่ม
กระบวนการความรู้ที่ถูกต้องที่เริ่มด้วยอวิชชา (ความรู้) แล้วดำเนินไปตามเหตุปัจจัยตามกฎนี้
ได้เช่นกัน

การอธิบายวงจรแห่งปัจจุสมุปบาท เพื่อเข้าใจกระบวนการที่เป็นเหตุเป็นผล
ภายในปัจจุสมุปบาทได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า “ภวจักร” แปลว่า วงล้อแห่งภพ โดยใน
ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคได้กล่าวว่า ภวจักรมีสนธิ ๓ สังคหะ ๔ อาการ ๒๐ วัฏฏะ ๓ และ
ลักษณะของภวจักรนั้นหมุนวนไปไม่มีที่สิ้นสุด^{๓๖} โดยมีคำอธิบาย คือ^{๓๗}

ก. สนธิ ๓

สนธิ ๓ หรือแดนต่อเชื่อมระหว่างเหตุกับผล คือ ระหว่างอดีตเหตุ (สังขาร) กับ
ปัจจุบันผล (ปฏิสนธิวิญญาณ) ต่อกัน ชื่อว่า เหตุผลสนธิ ระหว่างปัจจุบันผล (เวทนา) กับ
ปัจจุบันเหตุ (ตัณหา) ต่อกัน ชื่อว่า ผลเหตุสนธิ และระหว่างปัจจุบันเหตุ (ภพ) กับอนาคตผล
(ชาติ) ต่อกัน ชื่อว่า เหตุบุพพกะผลสนธิ หรือเทียบตามแนวอริยสัจ เรียกช่วงเหตุว่า สมุทัย
เพราะเป็นตัวการก่อทุกข์ เรียกช่วงผลว่า ทุกข์ อีกอย่างเรียกช่วงเหตุว่า กรรมภพ เพราะเป็น
กระบวนการฝ่ายสร้างเหตุ เรียกช่วงผลว่า อุปปัตติภพ เป็นเป็นกระบวนการฝ่ายเกิดผล

ข. สังคหะ ๔

^{๓๖} พระพุทธโฆษะ, พระวิสุทธิมรรค : พระคัมภีร์ประจำครอบครัวชาวพุทธ, หน้า ๕๐๔.

^{๓๗} พระพุทธโฆษะ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๕๓๖-๕๔๐.

ส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลายแห่งสนธิในแต่ละช่วงนั้น ได้แก่ สังคหะ ๔ คือ อวิชชา กับสังขารเป็นสังคหะหนึ่ง วิญญาณกับนามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นสังคหะหนึ่ง ตัณหาอุปาทาน เป็นสังคหะหนึ่ง ชาติกับชรามรณะ เป็นสังคหะหนึ่ง

หากอธิบายโดยความคาบเกี่ยวกับชีวิตแล้วแบ่งเป็น ๓ ช่วง คือ

๑) อดีต = อวิชชา สังขาร

๒) ปัจจุบัน = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ

๓) อนาคต = ชาติ ชรามรณะ (โสกะ ฯลฯ)

เมื่อแยกตามลักษณะนี้แล้ว จะพิจารณาต่อไปโดยถือเอาช่วงกลาง คือ ชีวิตปัจจุบันเป็นสำคัญ แล้วสืบสาวจากผลไปหาเหตุ (อดีต) หรือสืบไปหาผลต่อไป (อนาคต) ได้เช่นเดียวกัน โดยแบ่งเป็น ๔ ช่วง คือ

๑) อดีตเหตุ = อวิชชา สังขาร

๒) ปัจจุบันผล = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา

๓) ปัจจุบันเหตุ = ตัณหา อุปาทาน ภพ

๔) อนาคตผล = ชาติ ชรามรณะ (โสกะ ฯลฯ)

ค. อาการ ๒๐

เมื่อนำเอาปฏิจจสมุปบาทมาแยกโดยอาการ ๒๐ เป็นช่วง ๆ อาศัยเหตุที่ทำให้เกิด และผลที่ได้รับ คือ องค์ประกอบแต่ละอย่าง อันเป็นคู่ของลัทธิ จำแนกตามส่วนเหตุ และส่วนผล ได้แก่

๑) อดีตเหตุ ๕ = อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน ภพ

๒) ปัจจุบันผล ๕ = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา (ได้แก่ ชาติ ชรามรณะ)

๓) ปัจจุบันเหตุ ๕ = อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน ภพ

๔) อนาคตผล ๕ = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา (ได้แก่ ชาติ ชรามรณะ)

อดีตเหตุ คือ เมื่ออวิชชาครอบงำแล้วก็ทำให้หลงอยู่ในอวิชชา สร้างความยินดีปรารถนาในอารมณ์ ตัณหาที่เกิด ครั้งตัณหาเกิด อุปาทานก็เกิด อุปาทานเกิดแล้ว เจตนาที่เกิด เจตนาที่เกิดก็อกพนั้นเอง

ส่วนปัจจุบันผลทั้ง ๕ จิตหรือวิญญาณ (ปฏิสนธิวิญญาณ) เกิดจากเหตุที่สืบต่อมาจากภพอื่น เกิดจุดลงในกรรมมารดาสร้างนามรูปขึ้น มีความผ่องใสคือการรับรู้แห่งวิญญาณทางอายตนะ สร้างผัสสะจากการถูกต้อง และรู้สรรพสิ่งต่าง ๆ ได้ จึงเสวยอารมณ์อันเกิดจากผัสสะนั้น คือเวทนา

ปัจจุบันเหตุ ทั้ง ตัณหา อุปาทาน ภพ เดิม (อดีต) รวมกับอวิชชา ตัณหา อุปาทานและสังขารจึงเกิดภพ (ปัจจุบัน) กล่าวคือ อาศัยความหลง (โมหะ) ในสิ่งทั้งหลายดังแต่ก่อนเพิ่มมากขึ้น จนอายตนะ (เจตนากรรม กรรมคือเจตนา) แก่กล้าขึ้น จะทำกรรมอะไร อวิชชาที่เกิดขึ้นอีก

อนาคตผล เกิดจากกรรมในอดีตที่จัดเป็น กรรมสัมภาระ และปัจจุบันผลที่ถือเป็นวิปากระกรรม รวมกับปัจจุบันเหตุที่ชื่อว่า กรรมสัมภาระ สร้างอนาคตผลที่เรียกว่า วิปากระกรรม

ง. วัฏฏะ ๓

การอธิบายโดยการเชื่อมโยงกันตามหน้าที่ของมันในวงจรหรือวัฏฏะ* ๓ พวกคือ

๑) อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นกิเลส คือ ตัวสาเหตุผลักดันให้คิดปรุงแต่งให้ทำการต่าง ๆ

๒) สังขาร ภพ เป็น กรรม คือ การกระทำที่ปรุงแต่งชีวิตให้เป็นไปต่าง ๆ กัน

๓) วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นวิบาก คือ สภาพชีวิตที่เป็นผลแห่งการปรุงแต่งของกรรม และเป็นปัจจัยเสริมสร้างกิเลสให้ต่อไป

กระบวนการความรู้ และความสัมพันธ์กันภายในปฏิจสมุปบาท คือ อากาโรเกิดขึ้นของความรู้ทุกอย่างล้วนดำเนินไปด้วยอำนาจของการเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดผล และผลก็เป็นปัจจัยต่อไปตามกระบวนการภายในปฏิจสมุปบาท ดังนี้

* องค์ประกอบที่หมุนเวียนต่อเนื่องกันของภวจักรหรือสังสารจักร มี ๓ คือ ๑.กิเลส (อวิชชา, ตัณหา, อุปาทาน) ๒. กรรม (สังขารและกรรมภพ) ๓.วิบาก (วิญญาณ, นามรูป, สฬายตนะ, ผัสสะ, เวทนา ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบปรากฏเรียกว่า อุปปีตคภพ ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น).

๑) อวิชชาเป็นปัจจัยแก่สังขาร คือ เพราะความไม่รู้ ไม่เข้าใจ หรือไม่ใช่ปัญญา พิจารณาต่อเหตุการณ์ที่ประสบเข้า ทำให้คิดปรุงต่างไปต่าง ๆ ทำให้คิดเอา เคาเอาเอง จน ฟุ้งซ่าน สร้างความยึดมั่นให้กับตนเอง จนเกิดความตั้งใจมุ่งมั่นกับสิ่งนั้น ผ่านการคิด พุด และทำ ดังที่พระพุทธโฆสะได้ยกพระบาลีว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลไม่ฉลาดตกอยู่ใน อวิชชา ย่อมปรุงแต่งบุญญาภิสังขารบ้าง ... อบุญญาภิสังขารบ้าง ... อเนชญาภิสังขารบ้าง”^{๓๕}

๒) สังขารเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ คือ เมื่อเกิดความคิดปรุงแต่งด้วยอำนาจอวิชชา ทำให้จิตหรือวิญญาณปรุงแต่งจนกลายเป็นจิตหรือวิญญาณที่ตีบ้าง ชั่วบ้าง ตามเจตนาที่ดี และชั่วนั้น

๓) วิญญาณเป็นปัจจัยแก่นามรูป คือ เมื่อมีการรับรู้เกิดขึ้น ก็ย่อมมีการเกิดขึ้น ของรูปธรรมและนามธรรมที่ถูกรับรู้ไปพร้อมกันด้วย ซึ่งรูปธรรมและนามธรรมที่แสดงออก มาภายนอก ย่อมแสดงถึงวิญญาณในขณะนั้นว่าถูกปรุงแต่งอย่างไร ดังพระบาลีที่ถูกยกขึ้น ไว้ว่า “เมื่อจิตส่องใสหรือไม่ส่องใส รูปอันเป็นไปตามจิตนั้น เมื่อเกิดขึ้นเป็นรูปที่ (มอง) เห็นได้ และการอนุমানถึงรูปที่ (มอง) ไม่เป็น ก็มีได้โดยรูปที่ (มอง) เห็น”^{๓๖}

๔) นามรูป เป็นปัจจัยแก่สฬายตนะ คือ เมื่อนามรูปปรากฏ พร้อมตามลักษณะ อย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องอาศัยอายตนะ ๖ เป็นเครื่องบ่งบอกหรือสื่อให้รู้ และเป็นช่องทางใน การรับรู้ ถูกนามรูปปลุกเร้าให้พร้อมทำหน้าที่

๕) สฬายตนะเป็นปัจจัยแก่ผัสสะ คือ เมื่ออายตนะพร้อมทำหน้าที่ ผัสสะจะ เกิดก็เมื่ออายตนะใดทำงาน ผัสสะจะรับรู้อารมณ์นั้น

๖) ผัสสะเป็นปัจจัยแก่เวทนา คือ เมื่อรับรู้อารมณ์ เวทนาจะเกิดขึ้น คือ ความรู้สึกสุข ทุกข์ เฉย ๆ

๗) เวทนาเป็นปัจจัยแก่ตัณหา คือ เมื่อรับรู้อารมณ์ที่ชอบก็เป็นกามตัณหา อยากรู้ได้หรือเสวยอารมณ์นั้นตลอด เป็นภวตัณหา แต่อารมณ์ใดทำให้เกิดความบีบคั้น ไม่สบาย ก็อยากกำจัดเสีย เป็นวิภวตัณหา หรือหากรู้สึกเฉย ๆ ก็จะไม่หลงเพลินอยู่ในโมหะ และ

^{๓๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอน ๑, หน้า ๒๖๑.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๘.

ขยายต่อไปเพื่อให้ได้สุขเวทนา ดังบาลีที่ยกขึ้นไว้ว่า “ก็เพราะสุขเวทนาที่เป็นวิบากอย่างเดียว ที่เป็นปัจจัยแห่งตัณหาในที่นี้”^{๔๑}

๘) ตัณหาเป็นปัจจัยแก่อุปาทาน คือ เมื่อเกิดความอยากในความสุขมากขึ้นจึงทำให้เกิดความผูกติด ยึดมั่นเป็นอันเดียวกันกับสิ่งนั้น เมื่อไม่ชอบหรือถูกกระทบก็จะเกิดความขัง เป็นเครื่องส่งเสริมความยึดมั่นให้มากยิ่งขึ้น ในสิ่งที่เป็ความสุข (กามุปาทาน) ความเห็นเกี่ยวกับโลกและชีวิต (ทิฏฐุปาทาน) ระเบียบข้อปฏิบัติที่ให้บรรลุผลสำเร็จ (ศีลัตถุปาทาน) ความรู้สึกเกี่ยวกับตัวตน (อัตตวาหุปาทาน)

๙) อุปาทานเป็นปัจจัยแก่ภพ คือ เมื่อเกิดความยึดมั่น จึงสร้างภพหรือภาวะแห่งชีวิตไปตามความยึดมั่นนั้น ทั้งในด้านพฤติกรรม (กรรมภพ) รวมทั้งบุคลิกทั้งรูปธรรม นามธรรมที่เป็นลักษณะของเขาในเวลานั้น (อุปัตติภพ)

๑๐) ภพเป็นปัจจัยแก่ชาติ คือ เมื่อเกิดภพเข้ายึดพฤติกรรมการแสดงออก (กรรมภพ) ย่อมสร้างตัวตนหรืออาการยึดถือว่า เป็นเจ้าของภพ เป็นผู้เสวยผล เป็นผู้กระทำ เป็นต้น

๑๑) ชาติเป็นปัจจัยแก่ชรามรณะ คือ เมื่อเกิดเป็นตัวตนเข้ายึดครองภพแล้ว การถูกกระทบจากความเสื่อมและความเจริญเป็นเรื่องธรรมดา สร้างความรู้สึกกังวลต่อสิ่งคุกคามเหล่านั้นจึงเกิดความทุกข์ตลอดเวลา คือ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น

กระบวนการแห่งความรู้ตามนัยที่ปรากฏในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ได้แสดงไว้ตามหลักปฏิจสมุปบาทซึ่งมุ่งกระบวนการแบบข้ามภพข้ามชาติ การตีความเพื่อสร้างความเข้าใจชัดเจนเป็นเรื่องที่ยากดังข้อความที่พระพุทธโฆสะได้ยกมากล่าวว่า “ดูก่อนอานนท์ ก็ปฏิจสมุปบาทนี้เป็นธรรมลิกด้วย เค้า (ที่ปรากฏออกมา) ก็ลิกด้วย ดูก่อนอานนท์ ก็เพราะไม่เข้าใจ ไม่รู้ตามธรรมนั้น หมุ่สัตว์นี้จึงเกิดเป็นผู้ (ยุ่งเหยิง) จุกด้ายยุ่ง เกิดเป็นผู้ (จับซ้อน) จุจรัง นกคุณิ เกิดเป็นผู้ (สับสน) จุกหน้ามุงกระต่ายและหน้ाप่ล่อง ไม่ล่วงอบาย ทุกติวินิบาต สงสารไปได้”^{๔๒} ฉะนั้น การอธิบายในวิทยานิพนธ์นี้จึงถือเอาตามคำอธิบายทั้งจาก

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๕.

^{๔๒} พระพุทธโฆสะ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๕๔๗.

ในปกรณวิเสตวิสุทธีมรรคที่บัณฑิตส่วนใหญ่แปลไว้หลาย ๆ ส่วน และอ้างอิงจากหนังสือ พระไตรปิฎกเป็นหลัก

๓.๖ เกณฑ์ตัดสินความรู้

การตัดสินความรู้ว่า ถูกต้องหรือไม่ ? ในปกรณวิเสตวิสุทธีมรรค พระพุทธโฆสะเห็นว่า ความจริงสูงสุด (นิพพาน) ไม่อาจอธิบายได้ด้วยเหตุผลผ่านทฤษฎีต่าง ๆ เพราะความจริงสูงสุดในทางพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อนเกินกว่าความคิด ดังพระบาลีว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความดำริว่า ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะ ละเอียด บัณฑิตเท่านั้นจึงจะรู้ได้ ส่วนหมู่ประชาผู้รุกรมด้วยอาลัย (กามคุณ ๕ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณวัตถุ) ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย ฐานที่หมู่สัตว์ผู้รุกรมด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัยนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือ หลักอทิปปัจจยตา หลักปฏิจจนูปบาท ถึงแม้ฐานอันนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือ ความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดทิ้งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน ก็ถ้าเราจะพึงแสดงธรรม และผู้อื่นไม่เข้าใจซึ่งต่อเรา ชื่อนั้นก็จะพึงเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากแก่เรา”^{๓๓} เราจะรู้ความจริงสูงสุด (นิพพาน) ได้โดยพิจารณาลักษณะที่ใกล้เคียงความจริงนั้น เช่น พัฒนาความรู้ให้เข้าใจว่า ความจริงสูงสุดนี้เที่ยงแท้มีสถานะที่ถูกต้อง เป็นสิ่งที่ไม่มีรูปร่าง (อรูป) เพราะปราศจากคุณสมบัติของรูป มีความเสื่อมโทรม เป็นต้น ดังพระบาลีว่า “มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติอันไม่เกิด ไม่เป็น อันเหตุอะไร ๆ มิได้ทำขึ้น อันปัจจัยอะไร ๆ มิได้แต่งขึ้น”^{๓๔} และสามารถรู้ความจริงสูงสุดได้ด้วยอาศัยอุบาย คือ การปฏิบัติที่สมควรแก่ความจริงนั้น

การตัดสินความรู้ตามหลักปฏิจจนูปบาท คือ

ก. ความรู้ที่ถูกต้องต้องทำให้เข้าใจว่า ทุกอย่างมีความสืบต่อกันไม่ขาดสาย เป็นไปโดยความสัมพันธ์กัน ละความเห็นว่าคุณาตสุญฺญ (อุจเฉททิฏฐิ) แต่หากเห็นผิดไป คือ

^{๓๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘/๓๐๕.

^{๓๔} พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๗๓/๓๒๓.

เห็นถึงความไม่ขาดสายของความสืบทอดของเหตุปัจจัยร่วมกัน ไม่แยกกัน จนเกิดความเห็นว่าเป็นหนึ่ง (สัสสตทิกฺขุ) ก็ต้องหันมาพิจารณาหมวดธรรมมีอวิชา เป็นต้น ตามลักษณะไปที่ละอย่างของใครของมัน ฉะนั้น ความรู้ที่ทำให้ละความคิดผิด (มิจฉาทิกฺขุ) เป็นความรู้ที่ถูกต้องตามหลักปฏิจสุมุปบาทนี้ นอกนั้นก็ถือว่า ผิด

ข. กระบวนการของปฏิจสุมุปบาทเริ่มด้วยอวิชา ฉะนั้น ความรู้ที่ผิดคือความรู้แบบอวิชา จึงเป็นเครื่องสร้างการดำเนินชีวิตและความเห็นที่ผิด ส่วนความรู้ที่ถูกคือความรู้ที่ตรงข้ามกับอวิชา คือวิชา ดังพุทธพจน์ที่อ้างไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต่อเมื่อใด อวิชา ภิกษุละได้แล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว เมื่อนั้น ภิกษุนั้น เพราะความสำรอกออกไปแห่งอวิชา เพราะความเกิดขึ้นแห่งวิชา ย่อมไม่ปรุ่งแต่งปญฺญาภิสังขารเลย”^{๔๕} โดยวิชาหรือปัญญา (ความรู้) มีลักษณะดังนี้คือ

- ๑) ลักษณะความรู้ที่นำไปสู่การสร้างกุศลกรรม มีกายสุจริต เป็นต้น
- ๒) ความรู้ที่ทำให้เห็นขันธโดยแยกเป็นกอง आयตนะโดยเป็นเครื่องต่อ ธาตุโดยว่างเปล่า ความเป็นใหญ่แห่งอินทรีย์ ความแท้จริงแห่งสังขะ
- ๓) ความรู้ที่ทำให้รู้ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค
- ๔) ความรู้ที่ไม่นำไปสู่ผู้ไปสู่การเสพโลก (วัตถุ) อย่างเพลิดเพลิน
- ๕) ความรู้ที่ทำให้ข้ามพ้นสมมติบัญญัติ เข้าในปรมัตถ์ในสมมติบัญญัติเหล่านั้น
- ๖) ความรู้ที่เผยให้เห็นทั้งอารมณ์ภายนอก ภายในทั้งกระบวนการเกิดตามเหตุปัจจัยเหล่านั้น

แต่ลักษณะการตัดสินใจความรู้ทั้งหมดในปณฺณวิเสสวิสุทฺธิมรรค ล้วนเป็นการตัดสินใจบนความรู้ที่อาศัยปัญญา (ความรู้) ที่เกิดจากการฝึกอบรมเป็นหลัก แต่ความรู้ทั่วไปที่เป็นทฤษฎีหรือความรู้ระดับทิกฺขุ นั้น พระพุทธโฆสะก็ได้กล่าวถึงว่า ความเห็นที่จะถูกหรือผิดนั้นขึ้นอยู่กับสัญญา (ความจำได้หมายรู้) กล่าวคือ หากสัญญาบริสุทธิ์ ความเห็นย่อมบริสุทธิ์ไปด้วย แต่หากมีการรับรู้ที่ผิดไปจากความเป็นจริง คือ ทำให้เกิดความเห็น (ทิกฺขุ) ที่ผิดจาก

^{๔๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทฺธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอน ๑, หน้า ๒๖๑.

ความจริง (มิจฉาทิฏฐิ) การรับรู้ที่ผิดนี้มาจากสัญญาที่ผิดที่เรียกว่า สัญญาวิปลาส ซึ่งหนึ่งในวิปลาส ที่สร้างความรู้ให้ผิดพลาดจากความเป็นจริง เป็นความรู้ที่คลาดเคลื่อนขั้นพื้นฐาน ที่นำไปสู่การหลงผิด ซึ่งมีอยู่ ๓ อย่าง คือ

ก. สัญญาวิปลาส ความสำคัญที่คลาดเคลื่อน คือหมายรู้ที่ผิดพลาดจากความ
ความเป็นจริง เช่น คนหลงทางเห็นทิศเหนือเป็นทิศใต้ เป็นต้น

ข. จิตตวิปลาส ความคิดที่คลาดเคลื่อน คิดผิดพลาดจากความเป็นจริง
เช่น คนบ้าเอาหญ้ามากิน เป็นต้น

ค. ทิฏฐิวิปลาส ความเห็นที่คลาดเคลื่อน เห็นผิดพลาดจากความเป็น
จริง เช่น อาศัยวิปลาสทั้ง ๒ ข้างต้น คือหมายรู้ผิดอย่างไรก็เห็นไปตามนั้นด้วย เช่น หมายรู้
ว่า แผ่นดินราบเรียบ จึงลงความเห็นว่า โลกแบน เป็นต้น

วิปลาสเหล่านี้ ทำให้เห็นวัตถุทั้งหลายที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน และไม่
งาม โดยความเป็นของเที่ยง เป็นสุข มีตัวตน และว่างาม จึงเป็นอุปสรรคต่อการอบรม
ปัญญา ฉะนั้น ครอบงำโดยวิปลาสอยู่ ความเห็น ความรู้ที่เกิดขึ้นย่อมไม่เป็นจริงและไม่
ถูกต้อง หากเมื่อใดใช้โยนิโสมนสิการพิจารณาโดยแยกกาย ด้วยสติที่พร้อมพร้อมสร้าง
ความรู้ที่ถูกต้องได้

บทที่ ๔

ญาณวิทยาในปรภรณ์วิเสสวิสุทธรคกับญาณวิทยาในปรัชญาต่างสำนัก

การเปรียบเทียบญาณวิทยาในปรภรณ์วิเสสวิสุทธรคกับญาณวิทยาในปรัชญาต่างสำนักไม่ใช่ต้องการหาจุดบกพร่องของแต่ละแนวคิด แต่เป็นการสืบค้นดูว่า ทฤษฎีความรู้เหล่านี้มีความเหมือนหรือความต่างกันอย่างไรบ้าง ผู้วิจัยจะให้ความสำคัญทั้งสองส่วนคือ ทั้งความเหมือนและความแตกต่างกัน ทั้งนี้เพื่อสะท้อนให้เห็นแนวคิดเหล่านี้ได้ชัดเจนขึ้น

๔.๑ ญาณวิทยาในปรภรณ์วิเสสวิสุทธรคกับปรัชญาเซน

๔.๑.๑ แนวคิดเชิงญาณวิทยาในปรัชญาเซน

คำว่า เซน หรือ ไชนะ มาจากคำว่า ชินะ ที่แปลว่า ชนะหรือผู้ชนะ เป็นชื่อที่ใช้เรียกแทนองค์ศาสดาทั้ง ๒๔ ท่านของศาสนาเซน เริ่มแต่องค์แรกคือ ฤชภทเวะ จนถึง วรรณะ หรือที่รู้จักในชื่อว่า มหาวิระ โดยท่านเหล่านี้ ถือว่า ได้ชนะค้นหาทั้งปวงได้บรรลุโมกษะหรือนิพพานในพุทธปรัชญา ส่วนทรรศนะที่สำคัญในปรัชญาเซนมี ๒ ลักษณะ คือ^๑

๑) ความจริงที่รู้จักกันโดยสามัญสำนึก (Common-sense)

๒) ความจริงมีมากมายและจริงได้ในหลายแง่หลายมุม (Pluralism)

ความจริงดังกล่าวเป็นลักษณะของวัตถุทั้งภายนอก และภายในที่สามารถสัมผัสทางความรู้สึกแต่มีอยู่จริง และมีมากมายด้วยกัน ซึ่งสามารถแยกเป็นได้ ๒ ลักษณะ คือ

ก. สิ่งที่มีชีวิต คือ สิ่งที่มีจิตใจหรือวิญญาณ (ชีวะ) แต่ยังมีข้อบกพร่องไม่สมบูรณ์ จึงต้องอาศัยการงดเว้นจากการเบียดเบียนสัตว์อื่น ๆ รวมทั้งมีคุณธรรมต่าง ๆ เช่น การเคารพต่อผู้อื่น เป็นต้น

ข. สิ่งที่ไม่มีชีวิต คือ สิ่งไร้วิญญาณ แม้มีรูปร่าง แต่ก็ไม่มีจิตใจหรือวิญญาณ (ชีวะ)

^๑ สนั่น ไชยานุกูล, ปรัชญาอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๑๓๘-๑๓๙.

space) นั่นคือ ความรู้ชนิดนี้ยังเกิดขึ้น ณ เวลาใด เวลาหนึ่ง และ ณ ที่ใด ที่หนึ่ง ไม่พ้นจากกาลและเทศะไปได้^๒

- มนปรายญาณ ความรู้ที่สามารถกำหนดรู้จิตใจผู้อื่นได้ เกิดจากการที่จัดอุปสรรคที่ขัดขวางจิตที่จะเข้าไปรับรู้จิตใจผู้อื่น เช่น ความโกรธ ความอิจฉา ริษยา เป็นต้น

- เกวลชญาณ ความรู้ที่สมบูรณ์สูงสุด ไม่มีขอบเขตจำกัด เกิดจากการขจัดกรรมได้ทั้งหมดจนความรู้พิเศษหรือสัพพัญญุตญาณเกิดขึ้นในวิญญาณ ทำให้หลุดพ้นจากกิเลส เป็นความรู้ที่เกิดกับผู้บรรลุมโภคะเท่านั้น

ข. ความรู้ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยสื่อกลางเป็นเครื่องช่วย เรียกว่า ปโรภชะ เป็นความรู้โดยอ้อม แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ

- มติ ความรู้ผ่านประสาทสัมผัส (perceptual knowledge) และถูกเก็บไว้ในความจำ ปรัชญาเซนถือว่า เป็นความรู้โดยอ้อม เพราะความรู้นั้นต้องผ่านสื่อกลาง คือประสาทสัมผัส โดยอธิบายว่า ความรู้เริ่มจากการสัมผัสระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก เช่น หูได้ยินเสียง ความรู้ที่เกิดครั้งแรกเป็นความรู้ที่บริสุทธิ์ยังไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร เรียกว่า อวครหะ ต่อมาจึงกำหนดรู้ว่านั้นคือเสียง แต่ยังไม่รู้ว่าเป็นเสียงอะไร เรียกว่า อิทา ต่อจากนั้นจึงรู้ว่านั้นเป็นเสียงอะไร แล้วจำเสียงนั้นไว้ เรียกว่า ชารณา

- ศรุตะ ความรู้ที่เกิดจากการได้ยิน การบอกเล่าของผู้อื่น และจากตำรา ความรู้แบบนี้ต้องอาศัยความรู้แบบมติด้วยเสมอ กล่าวคือ ต้องอาศัยประสาทสัมผัสเป็นตัวรู้เบื้องต้นก่อน เช่น นาย ก. เล่าเรื่องต่างประเทศให้ฟัง การได้ยินนาย ก. เล่าเป็นความรู้แบบมติ แต่การเข้าใจนาย ก. อธิบายรายละเอียดต่าง ๆ เป็นศรุตะ

ความรู้ที่ผ่านสื่อทั้ง ๒ นี้ เป็นความรู้ขั้นต่ำเทียบได้กับอวิชญา เพราะยังตกอยู่ในความผิดหรือถูก ต่างกับความรู้ที่ไม่อาศัยสื่อ คือ มนปรายญาณและเกวลชญาณ เป็นความรู้ที่พ้นไปจากอำนาจความคิดใด ๆ ทั้งสิ้น นอกจากนี้ปรัชญาเซนยังได้จัดความรู้ที่ผ่านสื่อตามบ่อเกิดความรู้ (ปมาณ) ไว้ ๓ คือ

^๒ สุนทร ฌ รังสี, ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๕๕.

(๑) ประจักษ์ประมาณ ความรู้ขึ้นประจักษ์ อาศัยประสาทสัมผัส และใจ เป็นเครื่องรับรู้ (perception)

(๒) อนุมานประมาณ ความรู้ขึ้นอนุมาน (inference) หรือความรู้ขึ้นเหตุผล อาศัยการอนุมานจากสิ่งที่ประจักษ์ไปสู่สิ่งที่ไม่ประจักษ์

(๓) ศัพท์ประมาณ ความรู้ที่ได้จากคำร่า หรือการบอกเล่า (testimony)

๓) หลักการตัดสินใจหรือพินิจัย (Judgment)

ทฤษฎีที่ใช้ตัดสินความรู้ว่า มีความสัมพันธ์กันและกัน (relation) เพราะทุกสิ่งมีลักษณะสัมพันธ์ คือไม่ได้สมบูรณ์ในตัวเอง แต่ต้องอาศัยสิ่งอื่นหรือเกี่ยวข้องกับสิ่งอื่น ๆ การเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ของมนุษย์ทั่วไปที่ยังไม่บรรลุเหตุผลเป็นศัพท์พินิจัย ย่อมเข้าใจความจริงได้เพียงมุมใดมุมหนึ่งเท่านั้น ท่านเรียกความรู้นี้ว่า นยะ การตัดสินนี้เพื่อลดการโต้แย้งที่เกิดขึ้นกับนักคิดโดยทั่วไป ที่ยึดมั่นว่า การตัดสินของตนเองถูก ของผู้อื่นผิด แต่จริง ๆ แล้วเขาถูกเพียงนัยเดียวเท่านั้น ลักษณะอีกอย่างในหลักการตัดสิน คือ การตัดสินทางบวก (positive) ลักษณะที่มีหรือเป็น และทางลบ (negative) ลักษณะที่ไม่มีหรือไม่เป็น เช่น รถนี้สีแดง เป็นไปทางบวก รถคันนี้ไม่ใช่สีแดง เป็นไปในทางลบ โดยปรัชญาเซนได้แบ่งการตัดสินความรู้ออกเป็น ๗ อย่างเรียกว่า สัปตกังคินัย หรือสยาทวาตะ คือ^๓

(๑) สยาตุ อสุติ (บางที S เป็น P) อาจเป็นไปได้ เช่น หม้ออาจอยู่ในห้อง หมายถึง หม้ออาจอยู่ในห้องได้ในเวลา และสถานที่นั้น แต่ไม่เสมอไป หรือหม้อเป็นสีแดง แต่ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นสีแดงตลอดไป แต่เป็นสีแดงในบางช่วง บางเวลาเท่านั้น

(๒) สยาตุ นาสติ (บางที S ไม่ใช่ P) คือ อาจเป็นไปได้ เช่น หม้อไม่ได้อยู่ในห้อง เพราะในบางเวลามันไม่ได้อยู่ในห้องนั้น หรือหม้อไม่ใช่สีแดง เพราะบางเวลามันอาจเปลี่ยนเป็นสีอื่นก็ได้

^๓ สนั่น ไชยานุกูล, ปรัชญาอินเดีย, หน้า ๑๕๕-๑๕๘.

(๓) สุยาคู อสุติ จ นาสติ จ (บางที S เป็นทั้ง P และทั้งไม่ใช่ P ด้วย) คือ อาจเป็นไปได้และอาจเป็นไปไม่ได้ เช่น หม้อบางที่เป็นสีแดง และบางที่ไม่เป็นสีแดง เป็นการแสดงข้อเท็จจริงที่ไม่อาศัยเวลา และสถานการณ์เฉพาะ เพราะยังมีคุณลักษณะที่ไม่แน่นอน

(๔) สุยาคู อวฤตพุม (บางที S ไม่สามารถพรรณนาได้) คือ ไม่อาจพรรณนาได้ เช่น หม้อที่ยังไม่ได้เผา เรายังไม่สามารถบอกได้ว่า เป็นสีแดงหรือสีดำ เป็นการพรรณนาแบบปฏิเสธ คือ ทั้งจะมีหรือไม่มีก็ไม่ได้ทั้งนั้น เช่น เวลาถูกถามว่า ปกติหม้อนี้มีสีอะไร ที่เที่ยงแท้แน่นอน เป็นต้น การตอบในลักษณะนี้ช่วยให้เข้าใจปัญหาปรัชญาว่า

- ก) ลักษณะของวัตถุนั้นมีลักษณะที่หลากหลายไม่สามารถพรรณนาได้หมด
- ข) ปัญหาปรัชญาบางข้อไม่สามารถตอบให้ตรงตัวธรรมดาได้
- ค) เป็นการยอมรับลักษณะที่ขัดแย้งกันว่า ไม่สามารถอธิบายได้ในเวลาเดียวกัน หรือลักษณะเดียวกัน

(๕) สุยาคู อสุติ จ อวฤตพุม จ (บางที S เป็น P และไม่สามารถพรรณนาได้ด้วย) คือ อาจเป็นไปได้และอาจพรรณนาไม่ได้ เป็นการผสมระหว่างแบบที่ ๑ กับแบบที่ ๔ เช่น หม้อนั้นอาจแดง แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่อาจพรรณนาได้ว่า จะแดงอย่างนั้นตลอดไปหรือไม่

(๖) สุยาคู นาสติ จ อวฤตพุม จ (บางที S ไม่ใช่ P และไม่สามารถพรรณนาได้ด้วย) คือ อาจเป็นไปไม่ได้และอาจพรรณนาไม่ได้ เป็นการผสมระหว่างแบบที่ ๒ กับแบบที่ ๔ เช่น หม้ออาจไม่ใช่สีแดง แต่ไม่อาจพรรณนาได้ว่า ไม่เคยเป็นสีแดง

(๗) สุยาคู อสุติ จ นาสติ จ อวฤตพุม จ (บางที S เป็นทั้ง P และทั้งไม่ใช่ P และทั้งไม่สามารถพรรณนาได้ด้วย) คือ อาจเป็นไปได้ อาจเป็นไปไม่ได้ และอาจพรรณนาไม่ได้ เป็นการผสมระหว่างแบบที่ ๓ กับแบบที่ ๔ เช่น หม้อใบนี้บางทีก็เป็นสีแดง บางทีก็ไม่ใช่สีแดง และไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นหรือไม่เป็น

สรุป การตัดสินความจริงของปรัชญาเซน เชื่อว่า ความจริงมีหลายแง่หลายมุม (อนอกานตวาท) การตัดสินซึ่งขาดจึงสร้างความเป็นจริงได้ในขอบเขตและเหตุการณ์เฉพาะอย่าง ๆ ไปเท่านั้น อย่างคน ๆ หนึ่งในมุมมองของแต่ละคนย่อมมองต่าง ๆ กันไป คือ ภรรยา มองว่าเป็นสามี ลูก มองว่าเป็นพ่อ พ่อ มองว่าเป็นลูก เพื่อน มองว่าเป็นเพื่อน เป็นต้น

มุมมองของแต่ละคนนั้นล้วนถูกทั้งสิ้น ปรัชญาเซนจึงวางหลักการไว้อย่างกว้างไม่เอาแน่เอา
นอนจึงเรียกหลักการนี้ว่า อมราวิเจปิกะ

๔.๑.๒ เปรียบเทียบญาณวิทยาในปรัชญาเซนกับปรกณวิเสสวิสุทธิมรรค

ลักษณะที่เหมือนกันและต่างกันเกี่ยวกับแนวคิดเชิงญาณวิทยา มีดังนี้ คือ

๑) ปรัชญาเซนเชื่อว่า ความรู้เป็นธาตุแท้ของวิญญาณทุกดวง ไม่จำเป็นต้องอาศัยสิ่ง
อื่น แต่สิ่งอื่นจำเป็นต้องอาศัยปัญญาช่วยจึงจะรู้ทุกสิ่งได้ ซึ่งต่างจากในปรกณวิเสสวิสุทธิมรรค
ที่อธิบายว่า ความรู้ (ปัญญา) มีลักษณะต้องอาศัยการเจริญบ่มเพาะ ไม่ใช่เป็นธาตุแท้แต่อย่าง
ใด แต่เป็นเครื่องช่วยให้เข้าใจธาตุแท้ คือ ทุกอย่างตามจริง

๒) ปรัชญาเซนเชื่อว่า ความเป็นสรรพคุณนั้นแฝงอยู่ในวิญญาณทุกดวงที่ถูก
ขัดขวางด้วยอวิชชา กิเลส กรรมวิบาก ฉะนั้น ในวิญญาณจึงไม่ห่างจากความรู้เพียงแต่ไม่
สามารถแสดงออกมาได้ เพราะถูกขัดขวาง ซึ่งต่างจากในปรกณวิเสสวิสุทธิมรรคได้เห็นว่า
ทุกอย่างเป็นของว่างแม้แต่ในจิต (วิญญาณ) เพราะในกระบวนการแห่งปฏิกิจสมุปปาทได้
อธิบายถึงความเข้าใจสรรพสิ่งล้วนต้องอาศัยปัจจัยเป็นบ่อเกิด ซึ่งเริ่มจากอวิชชาที่มีความว่าง
เปล่า จากความยั่งยืน จากความงาม ความสุข และตัวตน แต่เป็นไปไม่ได้เพราะอาศัยปัจจัยอื่น
ประกอบ หากอาศัยปัจจัยที่ชอบ และถูกข่อม (วิชา) ข่อมสร้างความรู้ที่ถูกต้อง

๓) ความต่างกันของประเภทความรู้ ปรัชญาเซนมีทรรศนะว่า ความรู้มี ๒ อย่าง
คือ ๑. ความรู้ไม่ต้องผ่านสื่อคือเกิดกับจิตโดยตรง ๒. ความรู้ที่ผ่านสื่อคือประสาทสัมผัส
ส่วนในปรกณวิเสสวิสุทธิมรรคแบ่งความรู้ไว้หลายอย่าง ตามแต่ละอย่างที่ความรู้เข้าไป
เกี่ยวข้อง แต่เมื่อสรุปแล้วความรู้จัดไว้ ๒ ระดับ คือ ความรู้ระดับโลกียะ คือความรู้เสพเสวย
โลก และความรู้ระดับโลกุตตระ คือความรู้เหนือโลก

๔) ปรัชญาเซนได้วางหลักตัดสินความรู้โดยทั่ว ๆ ไปว่าไม่สมบูรณ์ ใครก็ตามที่
ตัดสินว่าความรู้นั้นถูกต้องเป็นเพียงถูกต้องเพียงบางส่วนเท่านั้น ฉะนั้น ความรู้จึงมีมากมาย
การตัดสินก็หลากหลายตามไปด้วยไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งถูกด้วยกันทุกฝ่าย ซึ่งเหมือนกับในปรกณ
วิเสสวิสุทธิมรรคที่เชื่อในความหลากหลายของความรู้ แต่ความถูกต้องต้องอาศัยการ
พิจารณานามและรูปตามจริง ให้เห็นสามัญลักษณะ เพื่อให้เข้าใจว่า สิ่งใดถูกสิ่งใดผิดเพื่อ
นำไปปฏิบัติให้ถูกต้องได้ ที่เรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

๕) ลักษณะของความรู้สูงสุดนั้นเหมือนกันคือ ความรู้สูงสุดทำให้หมดทุกข์ หลุดพ้นกิเลส ในปรัชญาเซนเรียกโมกษะ ในปกรณัมเวสสวัตถิมรรคเรียกนิพพาน

๔.๒ ญาณวิทยาในปกรณัมเวสสวัตถิมรรคกับปรัชญาสาขชยะ

๔.๒.๑ แนวคิดเชิงญาณวิทยาในปรัชญาสาขชยะ

ปรัชญาสาขชยะ เป็นปรัชญาที่เก่าแก่สำนักหนึ่ง กล่าวกันว่า มีอยู่ในสมัยอุปนิษัทตอนต้น ตอนแรกเชื่อว่าเป็นปรัชญาที่อธิบายคัมภีร์อุปนิษัท ยอมรับทฤษฎีเทวนิยม คือ เชื่อว่ามีเทพเจ้าที่สมบูรณ์องค์เดียว แต่ต่อมาได้เปลี่ยนแปลงคติไปเป็นอเทวนิยม ตามกระแสความเปลี่ยนแปลงของปรัชญาพุทธและเซนที่มีอิทธิพลในสมัยนั้น ปรัชญาสาขชยะมีพระฤาษีกบิล เป็นผู้ก่อตั้ง เมื่อประมาณ ๕๐ กว่าปีก่อนพุทธกาล แต่ก็ไม่มียุคหลักฐานที่ปรากฏแน่ชัด เพราะถือเอาตามความเชื่อสืบ ๆ มา โดยท่านได้รจนาคำภีร์ที่สำคัญชื่อว่า สาขชยะประวจนสูตร และคัมภีร์ตัดตวสมาส ที่นับเป็นคัมภีร์หลักของปรัชญาสาขชยะ ที่หลายคนเชื่อกันว่า ท่านเป็นผู้รจนารขึ้น

ความหมายของสาขชยะตามตำราต่าง ๆ ได้ให้ความหมายเป็น ๒ ลักษณะ คือ ความหมายที่ ๑ สาขชยะท่านเชื่อว่ามาจากคำว่า สังขยา ที่แปลว่า จำนวนหรือการนับ เพราะปรัชญาได้มุ่งกล่าวถึงการจำแนก วัตถุแห่งการรับรู้หรือความจริงที่ควรศึกษาไว้ ๒๕ อย่าง ปรัชญาสาขชยะจึงมุ่งนำเอาหลักคำสอนในสิ่งเหล่านี้มาประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ หรือสัจภาวะที่ปรัชญาสาขชยะ เรียกว่า “ตัดตวะ”

ความหมายที่ ๒ สาขชยะ หมายถึง ความรู้อันถูกต้อง เป็นปรัชญาสัญนิยมที่มุ่งหาความรู้ที่จริงแท้ โดยความรู้ที่นั้นสามารถแยกปุริยะ (จิต) ออกจากประภคติ (รูป) เพื่อทำให้ปุริยะพ้นจากพันธนาการเข้าสู่สภาพเดิม จึงเป็นปรัชญาทวินิยมที่ยอมรับความจริงทั้งจิตและรูปว่า เป็นส่วนประกอบของธาตุ

เนื้อหาที่สำคัญของปรัชญาสาขชยะ โดยสรุปมีดังนี้

๑) ทฤษฎีเหตุภาพ (The Theory of Causality) เป็นทฤษฎีที่อธิบายข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเหตุและผลที่ว่า ผลทุกอย่างมีอยู่ในเหตุ ผลจึงไม่ใช่การทำให้เกิดขึ้นใหม่ แต่เป็นการทำให้ผลที่แฝงอยู่ในเหตุนั้นปรากฏออกมา ซึ่งทรรศนะดังกล่าวมีชื่อว่า สัตการยวาท คือทฤษฎีที่เชื่อว่า ผลมีอยู่แล้วในเหตุ กล่าวคือ ผลทางวัตถุทั้งหมดเป็นเพียงรูปที่เปลี่ยนแปลงมาจากประภคติ ซึ่งเป็นธาตุที่เที่ยงแท้ถาวร ผลจึงออกมาจากประภคติชั่วขณะที่เกิดขึ้นแล้ว

กลับคืนไปสู่ประภคติอีกครั้งเมื่อถึงจุดจบของมัน ฉะนั้น สรรพสิ่งในโลกจึงเป็นเพียงผล
หมุนเวียน เกิด-ดับอยู่เรื่อย ๆ มีขอบเขตจำกัด และไม่เป็นใหญ่ในตัวเอง ต้องอาศัยสิ่งอื่นเป็น
เหตุเป็นปัจจัยให้มันเกิดขึ้น เพราะสรรพสิ่งนั้นไม่สามารถตั้งอยู่ได้เองตามลำพัง

๒) ทรศนะเรื่องสัจภาวะ ความจริงแท้หรือสัจภาวะ ที่ปรัชญาสาขชยะถือว่าเป็น
เป็นมูลเหตุของสรรพสิ่งในโลก เป็นสิ่งที่มีอยู่เอง ไม่มีใครสร้าง มี ๒ ลักษณะ คือ

ก) ประภคติ เป็นสิ่งที่แท้ เป็นมูลเหตุของโลกหรือเนื้อแท้ดั้งเดิมของโลก เป็น
สิ่งที่เกิดเอง ไม่ใช่ใครสร้าง ปรัชญาสาขชยะอธิบายว่า ประภคติเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ แต่สรรพสิ่ง
ที่เกิดจากประภคตินั้น ไม่เที่ยงแท้มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ประภคติจึงเป็นต้นเค้า
ให้กับสรรพสิ่ง โดยสรรพสิ่งเกิดจากการคลี่คลายพัฒนามาจากประภคติ เมื่อแตกสลายก็จะ
กลับคืนไปสู่ประภคติเช่นเดิม แต่ประภคติในที่นี้ไม่ใช่เป็นวัตถุทั่ว ๆ ไป อย่างที่ทุกคนเข้าใจ
แต่เป็นชื่อรวมเอาธาตุที่ละเอียด ๓ ชนิด ที่รวมกันในลักษณะสมคูล คือ^๔

- สัตตวะ คือ ธาตุแห่งความดี ความแจ่มใส ความเบา เป็นต้น ธาตุนี้จึงมีสีขาว
- รัชะ คือ ธาตุแห่งความชั่ว ความทุกข์ ความร่ง เป็นต้น ธาตุนี้มีสีแดง
- ตมะ คือ ธาตุแห่งความมืด ความมัวเมา ความโง่ เป็นต้น ธาตุนี้มีสีดำ

คุณทั้ง ๓ นี้ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ไม่แยกจากกัน และมีความละเอียดมากจึง
ไม่สามารถมองเห็นได้ แต่รู้ได้ด้วยคารอนุมาณเอาว่า ที่ใด มีสุข มีทุกข์ เฉย ๆ ที่นั่น ย่อมมี
ธาตุทั้ง ๓ แน่นอน

ข) ปุรุชะ คือ สิ่งที่มีอยู่จริง ๆ คือ อัตตาหรืออาตมัน ตามปรัชญาอินเดียสำนัก
อื่น ๆ แต่แตกต่างจากอัตตาโดยทั่วไปตรงที่ไม่ใช่หมายถึงร่างกาย ไม่ใช่อายตนะภายใน
ไม่ใช่อายตนะภายนอก ไม่ใช่ระบบประสาทต่าง ๆ เป็นสิ่งที่อยู่เหนือจากวัตถุในโลกสิ้นเชิง
ท่านเรียกปุรุชะนี้ว่า วิญญูณ เพราะเป็นชาตุรู้สึกรู้คิด เป็นตัวผู้รู้ ฉะนั้น อัตตาในที่นี้จึง
หมายถึง วิญญูณที่บริสุทธิ์ อยู่เหนือการเปลี่ยนแปลง ประภคติและสิ่งต่าง ๆ ในโลกพัฒนา
มาจากประภคติ จึงดำรงอยู่เพื่อปุรุชะนี้นั่นเอง และปุรุชะนี้มีจำนวนมากมายนับไม่ถ้วน ดัง
จะเห็นได้จากลักษณะที่สิ่งต่าง ๆ และคนทั้งหลายมีลักษณะแตกต่างกันออกไปนั่นเอง

^๔ อติศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นคิง กรุ๊ป
จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

๓) ทฤษฎีวิวัฒนาการ (The Theory of Evolution) เป็นทฤษฎีว่าด้วยการวิวัฒนาการของโลก ปรัชญาสาขายะได้อธิบายว่า โลกวิวัฒนาการมาจากประภคติ แต่เพียงลำพังประภคติที่เป็นเพียงวัตถุธาตุไร้ความสามารถทางสติปัญญา กล่าวคือ ลักษณะของประภคติจะมีคุณ ๓ ชนิดหมนอยู่ในลักษณะสมคูล โดยไม่มีปุระยะมาเกี่ยวข้อง โลกก็ยังไม่เกิดขึ้น แต่เมื่อธาตุทั้ง ๒ มาเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเมื่อใด โลกจึงจะเกิดขึ้น ซึ่งปรัชญาสาขายะอธิบายลักษณะดังกล่าวว่า โดยทั่วไปประภคติจะหมนอยู่ในลักษณะสมคูล แต่เมื่อใดปุระยะเข้ามาใกล้ ๆ ประภคติจะเกิดปฏิกิริยา เพราะระชะเป็นคณที่มีลักษณะเคลื่อนไหว จึงเป็นเหตุให้สัตตวะและตมะเสี่ยสมคูลไปด้วย ทำให้เกิดการผสมกันกลายเป็นรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นมา

สรุปแนวคิตทางปรัชญาสาขายะ มีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ

ก. ประเภทสัจนิยม คือ ยอมรับความจริงที่อยู่ภายนอก เป็นอิสระจากจิต ความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นเพียงเครื่องสะท้อนวัตถุนั้นให้ปรากฏแก่เราเท่านั้น

ข. ประเภททวินิยม คือ ยอมรับสิ่งที่มีอยู่จริงมี ๒ อย่างเท่านั้น คือปุระยะและประภคติ ส่วนสิ่งอื่น ๆ เกิดจากสภาวะ ๒ อย่างนั้น

ส่วนแนวคิตเชิงญาณวิทยาในปรัชญาสาขายะ มีการอธิบายความรู้ที่แท้จริง มีลักษณะที่เข้าใจอารมณ์ที่รับรู้ได้อย่างถูกต้อง (ประมา) การรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างแม่นยำไม่ผิด เช่น เห็นเชือกเป็นเชือก เห็นงูเป็นงู เป็นต้น การรับรู้อารมณ์นั้นอาศัยปุระยะเป็นตัวรับรู้ผ่านพุทธิ (intellect) มนัส (mind) และอินทริย์ (senses) กล่าวคือ ความรู้หรือความฉลาดเป็นคุณสมบัติจริงของอาดมัน (ปุระยะ) อย่างเดียว แต่อาดมัน (ปุระยะ) ไม่สามารถรู้วัตถุของโลกในทันทีได้ แต่รู้ได้โดยการกระทำของอินทริย์และจิต รูปต่าง ๆ ของวัตถุเหล่านั้นฝังลงในพุทธิ จากนั้นพุทธิจะแสดงให้เห็นความรู้เรื่องอาดมัน (ปุระยะ)^๕ และในการรับรู้แต่ละครั้งจะมีได้ต้องอาศัยองค์ ๓ พร้อมกันคือ^๖

ก. ประมาตา (subject) คือ ผู้รู้ ได้แก่ ปุระยะ

^๕ สนั่น ไชยานุคูล, ปรัชญาอินเดีย, หน้า ๔๔๑.

^๖ อคิศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, หน้า ๑๘๕.

ข. ประเมยะ (object) คือ อารมณ์ที่รู้ ซึ่งได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์

ค. ประมาณ (source of knowledge) คือ เครื่องมือให้ได้ความรู้มา

การรับรู้ประเมยะ (object) เกิดจากการเปลี่ยนแปลงพุทธิ ซึ่งเหมือนกระจกที่สะท้อนภาพวัตถุให้แจ่มชัดขึ้น เพราะตามธรรมชาติพุทธิเป็นสิ่งที่ไร้ความรู้สึก ไม่สามารถรับรู้ประเมยะได้ แต่เมื่อใดที่พุทธิมีพลังสัตว์มากขึ้นจะทำให้ความรู้ของอาตมัน (ปุรุชะ) หรือประมาตา (subject) ปรากฏออกมา แต่สิ่งที่เป็นบ่อเกิดให้ทั้งสองอย่างเรียกว่า ประมาณ มี ๓ ลักษณะคือ

๑) ประจักษ์ประมาณ ความรู้ที่ได้จากประสาทสัมผัส ๕ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส และการรู้สัมผัส มีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ ผู้รับรู้ (ปุรุชะ) สัมผัสกับมโนส - มโนสสัมผัสกับอายตนะภายใน (ตา เป็นต้น) - อายตนะภายใน สัมผัสอายตนะภายนอก (รูป เป็นต้น) ดังรูปภาพได้ดังนี้

ปุรุชะ+มโนส+พุทธิ → ตา → รูป

การรับรู้ทางประสาทสัมผัสนั้น ปรัชญาสาขายะแบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ

ก. การรับรู้แบบนิรวิกัลปะ เป็นการรับรู้ที่ไร้ขอบเขตจำกัด เกิดก่อนสังเคราะห์และวิเคราะห์ เป็นความรู้แรกจากการสัมผัสระหว่างอายตนะภายใน (senses) กับอายตนะภายนอก (object) เป็นความรู้ที่ยังพูดและบอกไม่ได้ เหมือนความรู้ของเด็กและคนไป

ข. การรับรู้แบบวิกัลปะ การรับรู้แบบมีขอบเขต เป็นผลจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ โดยผ่านการแปลความหมายอายตนะด้วยจิตหรือมโนส สามารถอธิบายวัตถุพร้อมคุณสมบัติ และความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ๆ เช่น ดอกกุหลาบสีแดง เป็นต้น

๒) อนุมานประมาณ ความรู้ที่ไม่ใช่ความรู้ตรงเหมือนประจักษ์ประมาณ แต่อาศัยการอนุมานจากสิ่งที่ประจักษ์ไปสู่สิ่งที่ไม่ประจักษ์ เป็นความรู้ว่าด้วยความสัมพันธ์สากล (วยาปติ) ที่เกิดจากการสังเกตสิ่งสองสิ่งซ้ำแล้วซ้ำเล่า จนเกิดความแน่ใจ ฉะนั้นการพิสูจน์ครั้งเดียวยังไม่เพียงพอที่จะสร้างความรู้ชนิดนี้ ปรัชญาสาขายะได้อธิบายอนุมาน

ประมาณไว้ ๒ ลักษณะ คือ^๑

ก. วิตะ เป็นการยืนยันสากล มี ๒ อย่างคือ

- ปุรววัตินุฆมาน เป็นการอนุมานที่อาศัยความเสมอภาคระหว่างสิ่งสองสิ่งที่มีมักจะมาด้วยกัน เช่น ที่ใดมีควันที่นั่นมีไฟ เป็นต้น

- สามานยโศทฤษฏะอนุมาน เป็นการอนุมานที่ไม่ได้อาศัยข้อสังเกตใด ๆ แต่อาศัยข้อเท็จจริง เช่น เรามีจักขุประสาทหรืออายตนะอื่นหรือไม่? เพราะสิ่งเหล่านี้ขึ้นอยู่กับผัสสะจึงต้องอาศัยการอนุมานเอาว่า เรารู้ความมีอยู่ของจักขุประสาทจากการรับรู้ คือ เห็นรูป เป็นต้น

ข. อวิตะ เป็นการปฏิเสธสากล โดยแสดงข้อพิสูจน์บางอย่างว่าจริง แล้วปฏิเสธข้อพิสูจน์อื่น ๆ เช่น เสียงต้องเป็นคุณ เป็นทรัพย์ (วัตถุ) ไม่ได้ เนื่องจากไม่มีการกระทำ

๓) ศัพท์ประมาณ ความรู้เกิดจากศัพท์ หรือข้อความ, หนังสือใด เป็นความรู้ที่นำเชื่อถือที่เราไม่อาจหาได้จากผัสสะและการอนุมาน แต่อาศัยถ้อยคำหรือประโยค ๆ หนึ่งที่ประกอบด้วยคำศัพท์ต่าง ๆ ที่บ่งถึงบางสิ่งบางอย่าง (วาทก) และมีความหมาย (อรรถ) การเข้าใจประโยคจึงขึ้นอยู่กับ การเข้าใจความหมายของคำแต่ละคำในประโยค ส่วนความรู้ผ่านการบอกเล่า ปรัชญาสาขงขยะยอมรับความรู้จากพระเวทที่ชื่อว่า ไวทิกะ เพราะพระเวทเป็นคัมภีร์ที่ให้ความถูกต้องเกี่ยวกับความจริงที่อยู่เหนือผัสสะ อีกทั้งคัมภีร์พระเวทนั้นเชื่อกันว่าเป็นพระวจนะของพระเจ้า ไม่ใช่เขียนขึ้นโดยมนุษย์ จึงเป็นความถูกต้องและปราศจากความผิดพลาด

ความรู้นี้เป็นลักษณะการรับรู้เบื้องต้น แต่ความรู้จริงเท่านั้นปรัชญาสาขงขยะได้อธิบายโดยสัมพันธ์กับความจริงสูงสุด (อาตมัน) ดังนี้คือ

๑) ความรู้ที่ถูกต้องคือสัจธรรม ชื่อ ตตวชญาณ โดยถือว่า ความทุกข์ของเราเนื่องมาจากอวิชชาเป็นต้นเหตุ เพราะไม่รู้กฎของชีวิตและธรรมชาติ จึงทำให้พบความโศกเศร้าทรมาน แต่หากสามารถรู้เกี่ยวกับตัวเรา และโลกมากขึ้นเท่าใด ก็จะพบความสุขมากขึ้นเท่านั้น^๒

^๑ สนั่น ไชยานุกูล, ปรัชญาอินเดีย, หน้า ๔๔๕-๔๔๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๘-๔๕๐.

๒) ลักษณะของความจริงสูงสุด (อาดมัน) คือ ภาวะที่มีปัญญา บริสุทธิ์ ไม่มีขอบเขตอยู่เหนือโลกวัตถุ กิเลสต่าง ๆ จึงไม่สามารถทำให้อาดมันเศร้าหมองได้ แต่เป็นเพียงจิตเท่านั้นที่มีผลกระทบ โดยปรัชญาสาขายะอธิบายว่า ความชั่วหรือความดีนั้น ล้วนเกิดจากอหังการของผู้กระทำ แต่อาดมันต่างจากอหังการ เพราะเป็นอิสระอยู่เหนือเทศะ-กาละเหนือกฎเหตุผล

๓) ความเข้าใจวิชา และอวิเวก สามารถนำไปสู่ความดับทุกข์ได้ ดังนี้

ก) อวิชา เป็นตัวทำให้เราไม่เข้าใจว่า อาดมันคือจิตและพุทธิ หรือตัวตนบุคคลที่มีชื่อแน่นอน การไม่สามารถแยกได้จึงเกิดความลำบากยุ่งยาก เพราะเชื่อว่า เราได้รับอารมณ์ทุกข์ และสุขเท่านั้น

ข) อวิเวก คือ ขาดความรู้ลักษณะที่แตกต่างกันระหว่างอาดมัน และไม่ใช่ออาดมัน เพื่อหยุดความเข้าใจผิดว่า กายและจิตคืออาดมัน เช่นความเข้าใจว่า เชือกเป็นงู ไม่สามารถยุติได้โดยการถกเถียงหรือแนะนำ แต่ยุติได้ก็ต่อเมื่อรู้แจ้งอาดมันโดยการอบรมจิตใจด้วยศรัทธาและปัญญาจนเห็นว่า วิญญาณไม่ใช่กายอายตนะ จิตหรือพุทธิ^๕

๔) การบรรลุถึงความจริงสูงสุด หรือโมกษะ คือ การเห็นแจ้งความเป็นจริงของอาดมันว่า เป็นสิ่งเหนือกาละและเทศะ เป็นนิรันดร เป็นอมตะ หลังจากนั้น อาดมันจะสงบระงับไม่ตกอยู่ในอำนาจของสิ่งลวงทางใจ กาย และไม่เกิดความสนใจต่อความเปลี่ยนแปลงของวัตถุและจิตใจอีกต่อไป

๔.๒.๒ เปรียบเทียบญาณวิทยาในปรัชญาสาขายะกับปกรณ์วิเสตวิสุทธิมรรค

๑) เปรียบเทียบการอธิบายความรู้ผ่านนามและรูป

การอธิบายความรู้ (ปัญญา) ในปกรณ์วิเสตวิสุทธิมรรค อาศัยนามและรูปเป็นพื้นฐาน เพราะเมื่อเข้าใจนามและรูปย่อมสามารถสร้างความรู้ที่สูงสุดได้ คือ การพิจารณานาม

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๓.

และรูปจะช่วยทำให้เข้าสรรพสิ่งตามจริง ทำให้ความเห็นถูกต้อง บริสุทธิ์ (ทัญญูวิสุทธิ) เมื่อ
เข้าใจนามและรูปถูกต้องย่อมหมดความสงสัย (กังขาวิตรณวิสุทธิ) เมื่อพิจารณานามและรูป
จนเข้าใจลักษณะที่ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และไม่มีตัวตนย่อมเห็นทางปฏิบัติที่
ถูกต้องตามจริง (มกคามัคคญาณทัสสวิสุทธิ) เมื่อปฏิบัติตามทางที่เห็นว่าถูก ย่อมเข้าใจทาง
นั้นได้ดีขึ้น (ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ) และในท้ายที่สุดย่อมบรรลุความจริงสูงสุดได้ในที่สุด
ซึ่งนับเป็นความรู้สูงสุด (ญาณทัสสนวิสุทธิ) การพิจารณานามและรูปในปกรณ์วิเสสวิสุทธิ
มรรคจึงสรุปได้ดังนี้ คือ

ก) ลักษณะของนามและรูป (สังขารปริจเฉท) คือ การกำหนดรู้นามและรูปว่า
ความรู้ที่เกิดขึ้นมานั้นไม่ใช่อาศัยแต่นามและรูปเท่านั้น กล่าวคือ ความรู้ที่เกิดขึ้นไม่ได้อาศัย
นามและรูปเกิดขึ้น เพราะทั้ง ๒ อย่างล้วนว่างเปล่า แต่เกิดเพราะอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น
อย่างเช่น เสียงเป็นไป (เกิดขึ้น) เพราะอาศัยกลองที่เขตีด้วยไม้ กลองเป็นอย่างหนึ่ง เสียง
เป็นอีกอย่างหนึ่ง กลองและเสียงไม่ปะปนกัน (มิใช่สิ่งเดียวกัน) กลองก็ว่างจากเสียง เสียงก็
ว่างจากกลอง^{๑๑} ในส่วนของนามและรูปนั้นต้องอาศัยกันและกันเสมอ คือ ความรู้เกิดจาก
นามและรูปอาศัยกันจึงจะทำการสำเร็จได้ เพราะโดยทั่วไปรูปไม่มีอำนาจ ไม่มีความสามารถ
จะรู้อะไรได้ทั้งสิ้น แต่อาศัยนามเป็นตัวช่วยจึงทำให้รู้เข้าใจได้ เหมือนมนุษย์กับเรือทั้งสอง
ต่างอาศัยกันจึงเดินทางไปในท้องน้ำได้ นามและรูปก็เหมือนกัน ต้องอาศัยกันและกัน

ข) การกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป (ปัจจัยปริคคหะ) คือ การพิจารณานาม
และรูปจะเกิดไม่ได้หากไม่มีเหตุปัจจัย คือ ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคได้อธิบายว่า ปัจจัยที่
ทำให้เกิดรูป คือ ธรรม (นาม) มี ๔ อย่าง คือ ๑. อวิชชา ๒. ตัณหา ๓. อุปาทาน ๔. กรรม
หลังจากนั้นต้องอาศัยอาหารเป็นเครื่องบำรุงเลี้ยง กล่าวคือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เหมือน
แม่ที่เป็นที่อาศัยของลูกก่อนเกิด กรรมเหมือนพ่อที่ให้กำเนิด อาหารเหมือนพี่เลี้ยงที่คอยดูแล
ต่อไปจึงพิจารณานามว่า จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปทั้งหลาย เป็นต้น^{๑๒} หาก
พิจารณาเชิงตรรกะจะสรุปได้ดังนี้ คือ รูปเกิดเพราะอาศัยนาม และนามก็เกิดเพราะอาศัยรูป

^{๑๑} พระพุทธโฆสะ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๖๐.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖๖.

การเข้าใจรูปและนามตามเป็นจริงจึงเป็นการละความสงสัยได้ (กัณฑ์ชาวิตถณวิสุทธ) เมื่อหมดความสงสัย ความรู้จริงก็เกิดขึ้น ซึ่งมีลักษณะ ๓ อย่าง คือ^{๑๒}

- สัมมธุติญาณ ญาณกำหนดรู้ความตั้งอยู่ด้วยธรรมเป็นปัจจัย
- ยถาภูตญาณ ญาณกำหนดรู้ตามจริง
- สัมมาทัสนะ ความเป็นโดยชอบ

ญาณทั้ง ๓ นี้มีความหมายเป็นไปในทางเดียวกัน คือ สร้างความรู้ในการกำหนดความจริงว่า ทุกอย่างเกิดขึ้นล้วนอาศัยปัจจัยทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงเห็นความไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงและไร้ตัวตนของสรรพสิ่ง

ก) การกำหนดรู้นามและรูปโดยเป็นหมวดเป็นหมู่ (กลาปสัมมสนะ) คือ อาศัยการกำหนดรู้ลักษณะของนามและรูปเหล่านั้น โดยความเป็นสามัญคุณลักษณะ เช่น รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง เป็นต้น (ตริณปริญาณ) ทำให้เกิดความรู้ที่ชื่อว่า สัมมสนญาณ คือ ญาณในการกำหนดรู้นามและรูปตามเป็นจริง เช่น เมื่อปฏิบัติไปแล้วอาจเกิดอุปกิเลสมีแสงสว่าง (โอภาส) เป็นต้น ที่ขัดขวางไม่ให้ถึงความจริงสูงสุด ก็สามารถเข้าใจได้ว่า แสงสว่างที่เกิดกับเรานั้น ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง จึงไม่มีตัวตน (อนัตตา) การยึดถือสิ่งนั้นว่ามีตัวตน จึงผิดและไม่ถูกต้อง แต่หากพิจารณาและละทิ้งแสงสว่างนั้น เพราะเห็นว่าไม่เที่ยง ไม่มีตัวตนทางนั้นจึงจะถูก (มักคามักคญาณทัสสนวิสุทธ)

๒) เปรียบเทียบความเหมือนและความต่าง

เมื่อพิจารณาตามหลักนี้จะเห็นว่า ญาณวิทยาในปกรณัมวิเสสวิสุทธิมรรคกับปรัชญาสาขายะ มินัยที่เหมือนกันอยู่หลายอย่าง คือ

ก. ทั้ง ๒ อย่างมีการกล่าวถึงสาเหตุของความทุกข์นั้นมาจากอวิชชา เช่นเดียวกับที่สาขายะอธิบายไว้

ข. แสดงความรู้ผ่านกระบวนการพิจารณาลักษณะรูป (ประกฤติ) กับ นาม (ปุรุชะ) ว่าเป็นจริงทั้งสองอย่าง มีส่วนช่วยให้เข้าใจความจริงสูงสุดได้

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗๖-๕๗๗.

ค. ส่วนความรู้สูงสุดคือความรู้อันเป็นเหตุดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง มีอิสระหลุดพ้นจากกิเลสต่าง ๆ เป็นความรู้ที่บริสุทธิ์ เหนือการอธิบายด้วยหลักเหตุผล

ส่วนลักษณะที่แตกต่างกัน คือ

๑. ปรัชญาสาขาระบบอธิบายความรู้สูงสุดว่า เกิดจากการรู้แจ้งอาตมมันว่า เป็นความจริงสูงสุด บริสุทธิ์ ปราศจากตัวตน ทำให้เกิดความหวั่นไหวไปตามอำนาจกิเลส ส่วนในปกรณวิเสสวิสุทธิมรรคอธิบายว่า ความรู้สูงสุด เป็นการมองทุกอย่างตามจริงเข้าใจนามและรูปว่า เกิดโดยอาศัยปัจจัย เมื่อเข้าใจย่อมหาวิธีปฏิบัติเพื่อไม่ให้ปัจจัยเหล่านั้นเกิดขึ้น จึงจะรู้ทุกอย่างตามจริง

๒. ปรัชญาสาขาระบบเป็นระบบปรัชญาที่อาศัยการคิดเป็นหลัก การจะเข้าถึงความจริงจึงพึงพาระบบคิดที่จะนำไปสู่การเข้าใจความจริงได้ ไม่มีหลักการปฏิบัติที่ชัดเจน ฉะนั้นปรัชญาสาขาระบบจึงต้องอาศัยหลักปฏิบัติของปรัชญาโยคะในการเข้าถึงความจริงสูงสุด ส่วนญาณวิทยาในปกรณวิเสสวิสุทธิมรรคเริ่มด้วยการคิดที่ถูกต้องโดยการปฏิบัติด้วยการอบรมจิตและปัญญาให้มองทุกอย่างตามจริง ตามหลักปฏิบัติของมรรคมีองค์ ๘

๔.๓ ญาณวิทยาในปกรณวิเสสวิสุทธิมรรคกับเหตุผลนิยม

๔.๓.๑ แนวคิดเชิงญาณวิทยาของเหตุผลนิยม

เหตุผลนิยม เป็นแนวคิดที่ถือว่า ความรู้จริงต้องประกอบด้วยเหตุผล ไม่จำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์ เป็นความรู้ก่อนประสบการณ์ (a priori knowledge) กล่าวคือ เป็นความรู้ที่ตายตัว และรู้ได้โดยไม่ต้องมีประสบการณ์มายืนยัน เป็นความรู้ความจริงได้โดยอาศัยอรรถตติกญาณ (intuition)* โดยสรุป เหตุผลนิยม คือ ทฤษฎีปรัชญาที่ไม่ใช้ประสาทสัมผัสมาเป็นเกณฑ์ตัดสินความจริง แต่ใช้ปัญญาและการนิรนัย (deduction) มักจะเกี่ยวข้องกับการพยายามนำเอาวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้กับปรัชญา ดังปรากฏในงานของเดการ์ต ไลบ์นิซ

* การรู้เอง คือ การที่จิตเกิดความรู้แจ่มแจ้งโดยตรงไม่ต้องอาศัยการอ้างเหตุผล หรือความรู้อันเป็นตัวกลาง.

และสปีโนซ่า^{๑๓}

ลักษณะความรู้ของเหตุผลนิยมจึงเกิดจากจิตหรือความคิด ซึ่งความคิดที่ได้มาจากวิธีการนิรนัย คือความรู้ที่มีความจริงพื้นฐานที่มีอยู่ก่อน ที่อยู่ในลักษณะข้ออ้าง (premise) ไปหาข้อสรุป (conclusion) ฉะนั้น ถ้าข้ออ้างจริง ข้อสรุปก็ต้องจริงไปด้วย ยกตัวอย่างเช่น

(๑) ถ้าฝนตก ถนนจะเปียก

(๒) ฝนตก

(๓) ดังนั้น ถนนเปียก

ข้อสรุป (๓) ได้มาจากข้อเสนอ (๑) , (๒) โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์ แต่อาศัยการคิดที่ถูกต้องตามหลักเหตุผล เช่นเดียวกับการคิดแบบคณิตศาสตร์ ฉะนั้น เหตุผลจึงมีจุดเด่น ๒ ลักษณะ คือ

ก. การเก็งความจริง (speculation)

ข. ประจักษ์ชัดในตัว (self-evident)

นักปรัชญาคนสำคัญคือ เรอเน เดการ์ต (Rene Descartes 1596-1650) ที่เริ่มความคิดของเขาด้วยการสงสัยต่อทุกสิ่งว่ามีอยู่จริงหรือไม่ เขาจึงเข้าใจว่า ทุกครั้งที่สงสัยมีผู้คิด และการคิดก็คือ การมีอยู่ ฉะนั้น เขาจึงสรุปว่า “ฉันคิด ฉะนั้นจึงมีอยู่” (I think, therefore I exist)^{๑๔} เดการ์ตมีความเห็นว่า ความรู้เกิดจากการคิดหาเหตุผล การคิดหาเหตุผลเป็นความคิดที่ติดตัวมาแต่เกิด เป็นสิ่งที่พระเจ้ามอบให้ ความคิดทางด้านเหตุผลจึงมีสภาพนิรันดร เกิดจากอัมชัตติกญาณ จึงเป็นความรู้ที่ไม่สามารถรับรู้ได้ผ่านประสาทสัมผัส

สรุปลักษณะของเหตุผลนิยม คือ

๑. บ่อเกิดความรู้ทั้งหมดมาจากเหตุผล

^{๑๓} Runes, Dagobert D., **The Dictionary of Philosophy**, (Bombay : Jaico Publishing House, 1956), p.263.

^{๑๔} Descartes, R., **A Discourse on Method and Selected Writing**, (New York : E.P. Dutton and Co., 1951), p.27-28.

๒. เหตุผลเกิดจากความรู้ที่ติดตัวมาแต่เกิด (innate idea) เป็นความรู้ก่อนประสบการณ์

๓. เชื่อวิธีการเข้าถึงความจริงโดยวิธีนรนัย

๔. ไม่เชื่อถือประสบการณ์ แต่ยอมรับสติปัญญามนุษย์ว่าสามารถให้ความรู้ที่แน่นอนได้

๔.๓.๒ แนวคิดเหตุผลนิยมในปรกรณ์วิเสสวิสฤทธิมรรค

ญาณวิทยาในปรกรณ์วิเสสวิสฤทธิมรรค ได้อธิบายความรู้ตามหลักเหตุผลจะเห็นได้จากหลักใหญ่ ๆ ๓ ลักษณะ คือ

๑) หลักปฏิจสมุพบาท เป็นการอธิบายเหตุผลในลักษณะเป็นปัจจัยของกันและกัน กล่าวคือ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี (อิทัปปัจจยตา) เหตุผลในลักษณะนี้มีการเชื่อมต่อกันไปไม่สิ้นสุด กล่าวคือ หากยังมีกิเลส (ตัวกระตุ้น) สร้างกรรม (การกระทำ) และต้องรับผลของการกระทำนั้น ตามกฎของวิญญะ หากไม่มีกิเลส ก็ย่อมไม่มีการกระทำ ผลก็เกิดขึ้นไม่ได้ ฉะนั้น เหตุผลในลักษณะนี้จึงเป็นทั้งกระบวนการเกิด และกระบวนการดับสิ้นของความรู้ และอธิบายความสัมพันธ์จากอดีต สืบต่อมาถึงปัจจุบัน และส่งผลถึงอนาคต เอกภพจึงถือว่าเป็นระบบเหตุ-ผลทั้งหมด โดยมีกฎเหตุ-ผลทำงานอยู่ในธรรมชาติทุกอย่าง ความเข้าใจของมนุษย์ที่มีต่อการทำงานของพลังเหตุ-ผล ทำให้เขาู้แจ้งเห็นจริงถึงธรรมชาติของเขาเอง และบรรลุถึงอิสรภาพ ข้ามพ้นจากวิญญสงสารโดยสิ้นเชิง ฉะนั้น การเข้าใจธรรมก็คือการหยั่งรู้ถึงสภาพเงื่อนไขทางเหตุ-ผลนั่นเอง ตามพุทธภาษิตที่ว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจสมุพบาท (สภาพที่อาศัยกันเกิดขึ้น, เหตุ-ผล) ผู้นั้นย่อมเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นปฏิจสมุพบาท”^{๑๕} ปฏิจสมุพบาทจึงต้องพิจารณาผ่านการคิดแบบเหตุผลเท่านั้น จึงจะถอนความเห็นที่ว่า ขาดสูญได้ (อุจเจททวิญญู) ไม่ใช่พิจารณา เพียงแต่การเกิดขึ้นหรือปรากฏขึ้นมาเฉย ๆ แต่ต้องพิจารณาให้เห็นความสัมพันธ์ของปัจจัย เพราะความสืบ

^{๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๖/๓๕๕.

ต่อของผลมีเพราะสืบต่อของปัจจัย (เหตุ) ฉะนั้น ปฏิจจสมุปบาท จึงมีทั้งสองเหตุและผลในตัว ในส่วนเหตุ ตอนที่กล่าวถึงอวิชชาว่าเป็นเหตุแห่งปัจจัยธรรมทั้งหลาย ในส่วนของผล เป็นกลุ่มธรรมที่อาศัยเหตุเกิดขึ้น มิใช่เกิดขึ้นทีละอย่างหรือปราศจากสาเหตุ

๒) กฎแห่งกรรม เป็นการอธิบายเหตุผลผ่านการกระทำ (กรรม) และผลของการกระทำ (วิบาก) ดังพระบาลีที่ยกไว้ว่า “เพราะกรรมวิบากทั้งหลาย จึงเป็นไป วิบากเกิดจากกรรม ภพใหม่ก็มีเพราะกรรม โลกหมุนเวียนอยู่อย่างนี้”^{๑๖} ฉะนั้น นามรูปที่เกิดขึ้นนั้นล้วนมีเป็นปัจจัยของกรรมและวิบาก นามรูปจึงเป็นทั้งเหตุและผล นั่นคือ นามและรูปในปัจจุบันเป็นผลมาจากกรรมที่ที่ทำในอดีต และเป็นเหตุให้กับนามและรูปในอนาคตอีกต่อหนึ่ง เมื่อพิจารณาตามหลักเหตุและผลจึงทำให้เห็นว่า ทุกอย่างเป็นไปด้วยความสัมพันธ์กันของเหตุและผลเท่านั้น ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้สวดย เป็นเพียงความเป็นของเหตุและผลเท่านั้น

๓) หลักไตรลักษณ์ เป็นการอธิบายเหตุผลในลักษณะความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ ทุกสิ่งไม่เที่ยง เพราะมีความเกิดขึ้น สื่อมไป แปรเปลี่ยนไปหรือมีแล้วก็กลับไม่มี เมื่อสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ (ทนอยู่ในสภาพเดิมได้ยาก) เพราะถูกบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นอาการของความเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา (ไม่มีใครบังคับ) เพราะไม่เป็นไปในอำนาจของใคร ๆ อันเป็นหลักเหตุผลที่ใช้พิจารณาขั้น ๕ โดยวิภาคคือแจกแจงตามความเป็นจริง ฉะนั้น เหตุผลในลักษณะนี้จึงแสดงว่า ความจริงไม่มีลักษณะสร้างตัวมันเองและสิ่งอื่นขึ้นมาได้ ทุกสิ่งจึงเป็นไปตามลักษณะไตรลักษณ์

๔) หลักอริยสัจ เป็นหลักเหตุผลที่สัมพันธ์กับการปฏิบัติ เพื่อบรรลุถึงความจริงสูงสุด คือ ความดับทุกข์ ตามหลักอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นระบบที่แสดงให้เห็นความเป็นเหตุเป็นผลกันซึ่งสามารถพิสูจน์ได้ เป็นการแสดงเหตุ-ผลที่เข้าใจได้ง่าย โดยเริ่มจากการกำหนดรู้สิ่งที่เกิดขึ้น (ทุกข์) เพราะเป็นของหยาบและเห็นได้ง่าย แล้วพิจารณาว่า นั่นเป็นผลสืบมาจากเหตุคืออะไร (สมุทัย) ต่อไปจึงแสดงผลสรุปที่พึงพอใจ (นิโรธ) คือความดับทุกข์ เป็นการชี้ให้เห็นความดับแห่งผล (ทุกข์) มีได้เพราะการดับแห่งเหตุ (สมุทัย) แล้วจึงพิจารณาถึงอุบาย

^{๑๖} พระพุทธโฆสะ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๗๒.

บรรลุความดับทุกข์นั้น (มรรค) คือหาวิธีปฏิบัติให้เข้าถึงความดับทุกข์ หลักเหตุ-ผลในลักษณะนี้จึงมีลักษณะตายตัวในเรื่องหลักเกณฑ์ เพราะความจริงนี้ไม่ว่าใครบรรลุถึงย่อมจะมีความเข้าใจเป็นอย่างเดียวกัน ดังพระบาลีที่พระพุทธโฆสะได้ยกมาอ้างว่า “ภิกษุทั้งหลาย สมณะพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่งก็ตามพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ทุกขอริยสัจที่พระสมณโคดมแสดงไว้นี้ ไม่ใช่อริยสัจข้อที่ ๑ ข้าพเจ้าจักปิดทุกขอริยสัจที่ ๑ นั้นเสียแล้ว บัญญัติทุกขอริยสัจอื่น เป็นอริยสัจข้อที่ ๑ ดังนี้ นี้ไม่มีทางเป็นไปได้”^{๑๓} ฉะนั้น เมื่อแสดงแบบเหตุไปหาผล คือ สมุทัยไปหาทุกข์, มรรคไปหานิโรธ เรียก ปวัตติ (ความหมุนไป) และผลไปหาเหตุ ทุกข์ไปหาสมุทัย, นิโรธไปหามรรค เรียกว่า นิวัตติ (การหมุนกลับ) วิธีการอธิบายหลักเหตุผลตามนัยอริยสัจจึงแสดงไว้ ๔ อย่างเท่านี้

ลักษณะเหตุผลในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคจึงสรุปได้ว่า

- ๑) เหตุผลมาจากความรู้ที่ตายตัวไม่เปลี่ยนแปลง เป็นไปตามกระบวนการที่สืบต่อกัน
- ๒) เหตุผลมาจากความรู้ความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การเข้าใจทุกอย่างตามจริง
- ๓) เหตุผลเกิดได้จากการคิดเป็นหลัก แต่ไม่ได้หยุดอยู่แค่คิดเท่านั้น แต่ต้องนำผู้รู้ไปสู่กระบวนการปฏิบัติเพื่อบรรลุความจริงสูงสุดได้จริง

จะเห็นได้ว่า ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคได้นำเอาหลักการทาง เหตุผลมาอธิบายความจริง เพราะลักษณะความจริงมีลักษณะของเป็นเหตุเป็นผลสามารถอธิบายได้ด้วยหลักวิทยาศาสตร์ แต่การพัฒนาความรู้เพื่อบรรลุถึงความจริงนั้นต้องอาศัยการปฏิบัติ หรือประสบการณ์ที่เกิดจากการฝึก (ภาวนามยปัญญา) ฉะนั้น ความรู้ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคจึงเป็นความรู้หลังประสบการณ์ (a posteriori knowledge) เพราะเพียงแต่ความรู้ที่คิดเอาขึ้น เหตุผลไม่สามารถทำให้เข้าใจความจริงสูงสุดได้ เนื่องจากความคิดเกี่ยวกับเหตุผลมีความเป็นไปไม่มีที่สิ้นสุดทำให้บรรดานักคิดผ่านทางด้านเหตุผลเกิดความเห็นเป็นไปต่าง ๆ กัน ดังพระบาลีที่ว่า “เมื่อกรรมและวิบากพร้อมทั้งเหตุเป็นไปอยู่อย่างนี้ ก็ไม่มีใครรู้เบื้องต้น (และ) เบื้องปลาย คุณไม่มีใครรู้เบื้องต้น (และ) เบื้องปลายของเมล็ดพืชและต้นไม้เป็นต้น

^{๑๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอน ๑, หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

ฉะนั้น”^{๑๘} ดังนั้น เหตุผลจึงเป็นเรื่องที่พาให้คิดไปได้หลายนัย ดังที่พระพุทธโฆสะได้แสดงไว้ผ่านลักษณะการพิจารณาเหตุผลในปฏิจสมุปปาทว่า^{๑๙}

๑) เหตุ-ผล เป็นเหตุนำมาซึ่งความเห็นหรือความรู้ที่ผิดได้หากพิจารณาไม่ดี กล่าวคือ หากพิจารณาปฏิจสมุปปาทโดยความเป็นปัจจัย (เหตุ-ผล) ต่อเนื่องกันไปไม่สิ้นสุด จะทำให้ละความเห็นว่าขาดสูญ (อจเจททิฏฐิ) แต่หากเห็นความสัมพันธ์กันแห่งเหตุและผล ดังกล่าวเท่านั้น ย่อมจะเกิดความยึดมั่นด้วยอำนาจความเห็นว่ายั่งยืน (ถัสสตทิฏฐิ) เพราะเห็นความสัมพันธ์กันแห่งเหตุและผลทั้งหมดว่าเป็นอันเดียวกัน จึงต้องแยกพิจารณาลักษณะของธรรมนั้น ๆ ไปทีละอย่าง แต่ต้องเห็นเสียว่า เหตุผลนั้นเป็นอันเดียวกัน ไม่แยกกัน สืบต่อกันไปอย่างนี้

๒) เหตุ-ผล ต้องไม่มีผู้สร้าง กล่าวคือ เมื่อพิจารณาเหตุและผล จะเห็นว่าไม่มีใครทำให้เกิดขึ้น เช่น อวิชชาไม่มีความคิดว่า สังขารทั้งหลายทำให้เกิด เป็นต้น เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความเห็นว่ายตน (อัตตทิฏฐิ) ในธรรมเหล่านั้น แต่เมื่อเห็นอย่างนี้ย่อมอาจเห็นผิดไปอีกว่า ธรรมเหล่านี้ไม่ได้ทำอะไรเลย (อภิริยทิฏฐิ) แต่จริง ๆ แล้วควรพิจารณาว่า ธรรมเหล่านี้เป็นไปเองตามธรรมชาติ (สภวานิยม) ดังพระบาลีที่ยกไว้ว่า “ความจริง ในโลกนี้ ไม่มีเทพเจ้า หรือพระพรหมผู้สร้างสังสารวัฏ ธรรมแท้ ๆ เป็นไปเอง เพราะการประกอบกันของเหตุเป็นปัจจัย”^{๒๐}

๓) เหตุ-ผล ต้องสร้างความเห็นที่ถูกต้อง กล่าวคือ ทุกอย่างเกิดขึ้นล้วนมีเหตุ เพื่อละความเห็นว่าไม่มีเหตุ (อเหตุกทิฏฐิ) และความเห็นว่าไม่ได้ทำ (อภิริยทิฏฐิ) เพราะหากพิจารณาผิดไปย่อมเห็นว่า ทุกสิ่งเกิดขึ้นเอง ไม่ได้เกิดขึ้นจากเหตุอะไร ๆ ทั้งสิ้น ดังเรื่องกรรมและวิบาก (ผล) ที่ว่า “กรรมไม่มีอยู่ในวิบาก วิบากก็ไม่มีอยู่ในกรรม กรรมและวิบากทั้งสอง ต่างว่างเปล่าซึ่งกันและกัน แต่ปราศจากกรรมเสียแล้ว ผลก็หาไม่มี”^{๒๑}

^{๑๘} พระพุทธโฆสะ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๕๑๒.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๕-๕๔๖.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑๔.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑๔.

๔.๔ ญาณวิทยาในปรภรณ์วิเสตวิสุทธีมรรคกับประสภกรณ์นิยม

๔.๔.๑ แนวคิดเชิงญาณวิทยาของประสภกรณ์นิยม

ประสภกรณ์นิยม หรือประจักษ์นิยม (Empiricism) ถือว่า ความรู้ทุกอย่างเกิดจากประสภกรณ์ คือ การรับรู้ทางประสาทสัมผัส คือ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ขอบเขตความรู้จึงเป็นสิ่งที่เราเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส และสัมผัส ฉะนั้น ความรู้ที่แท้จริงจึงเกิดจากประสภกรณ์ทางประสาทสัมผัสโดยตรง ส่วนความรู้ทางด้านเหตุผลเป็นความรู้ระดับรองลงมา ประสภกรณ์นิยม จึงไม่เชื่อว่า มีความรู้ก่อนประสภกรณ์มีแต่ความรู้หลังประสภกรณ์ (a posteriori knowledge)

จอห์น ล็อก (John Locke : 1632-7-1704) นักปรัชญาชาวอังกฤษ ถือว่าเป็นตัวแทนประสภกรณ์นิยมที่เด่นชัด โดยเขาถือว่า ความรู้ทุกอย่างไม่มีในจิตมาก่อน อย่างที่นักเหตุผลนิยมเข้าใจ แต่เกิดภายหลังจากประสภกรณ์ เป็นวิธีการอุปนัย (Induction) กล่าวคือ อาศัยข้อเท็จจริงจากประสภกรณ์แล้วจึงคิดหาเหตุผลจากข้อเท็จจริงนั้น ไม่ใช่เริ่มจากเหตุผลภายในตัวแล้วอนุมานไปหาความจริงภายนอก อย่างที่นักเหตุผลนิยมกล่าวไว้

ล็อกได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับประสภกรณ์ (Experience) ไว้ ๒ ลักษณะ คือ^{๒๒}

ก. ประสภกรณ์ภายนอก คือ การรับรู้ผ่านทางประสาทสัมผัส ๕ (Sensation)

ข. ประสภกรณ์ภายใน คือ การรับรู้ทางใจ ที่เกิดจากการคิดทบทวน

(Reflection) ภายในอีกที

สรุป ลักษณะของประสภกรณ์นิยมได้ดังนี้

๑. บ่อเกิดความรู้มาจากประสภกรณ์ และความสมเหตุสมผลของความรู้ต้องสามารถพิสูจน์ได้จากประสภกรณ์

๒. ปฏิเสธความรู้ก่อนประสภกรณ์ ที่เป็นความรู้ติดตัวมาแต่กำเนิด แต่ยอมรับความรู้หลังประสภกรณ์เท่านั้น

^{๒๒} สกิด วงศ์สวรรค์, ปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท รวมสาส์น จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า

๓. ประสบการณ์มาจากประสาทสัมผัส ๒ อย่าง คือ ประสาทสัมผัสภายนอก ๕ อย่าง และ ประสาทสัมผัสภายใน

๔. ใช้วิธีการอุปนัย หาข้อเท็จจริงจากประสบการณ์ด้วยเหตุผล

๔.๔.๒ แนวคิดประสบการณ์นิยมในปรภรณ์วิเสตวิสุทธีมรรค

ประสบการณ์หรือความรู้ผ่านประสาทสัมผัส ในปรภรณ์วิเสตวิสุทธีมรรคสรุปได้ ๒ ลักษณะ คือ

ก. การรับรู้ทางประสาทสัมผัสขั้นธรรมดา

ในปรภรณ์วิเสตวิสุทธีมรรคได้กล่าวถึงการรับรู้ทางประสาทสัมผัสขั้นธรรมดานั้นอาศัยอายตนะภายใน กับอายตนะภายนอก บวกกับความรู้แจ้งอารมณ์ (วิญญาณ) จนเกิดการรับรู้ (ผัสสะ) เช่น ตา เห็นรูป มีความชัดแจ้งทางตา เกิดการรับรู้ทางตา เป็นต้น ดังคำอธิบายว่า “ทวารและอารมณ์มีจักขุเป็นต้น เป็นแหล่งกำเนิดแห่งจิตเจตสิกเหล่านั้น เพราะเกิดในจักขุเป็นต้นเหล่านั้น โดยมีจักขุ เป็นต้น เป็นที่อาศัย และมีรูปเป็นต้น เป็นอารมณ์”^{๒๓} ความรู้ทางผัสสะที่ชัดเจนนั้นจึงเกิดจากวิญญาณทำหน้าที่ได้สมบูรณ์หรือไม่

ผัสสะจึงเป็นที่รวมกันเข้าระหว่างจิต (ภายใน) กับอารมณ์ (ภายนอก แล้วปรากฏเป็นความรู้ กล่าวคือ เป็นความรวมเข้าของธรรม ๓ คือ อายตนะภายใน-อายตนะภายนอก และวิญญาณ (ความรู้แจ้ง) จึงเกิดผัสสะตามมา คือ เป็นการประมวลความคิด (สมันนาหาร) โดยมีอินทรีย์ (ความเป็นใหญ่ในอารมณ์นั้น) เป็นตัวช่วยให้เกิดความชัดเจนทางอารมณ์ยิ่งขึ้น ซึ่งผัสสะนี้เองเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา คือ การเสวยอารมณ์ที่ชอบไม่ชอบต่อไป และทุกครั้งที่เกิดวิญญาณขึ้น สัญญา (ความจำได้หมายรู้) จะเกิดตามมาเสมอ เพราะว่าวิญญาณต้องประกอบด้วยสัญญาเสมอ จากนั้นสัญญาจะจดจำเวทนานั้นไว้ ดังคำอธิบายที่ว่า^{๒๔} “สัญญา

^{๒๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธีมรรค แปล ภาค ๓ ตอน ๑, หน้า ๑๒๘.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

เป็นส่วนความจำอารมณ์ของเวทนา โดยนัยว่า รู้สึกสิ่งใด ก็จำสิ่งนั้น และเกิดความคิดปรุงแต่ง (สังขาร) ไปตามอำนาจความจำนั้น” ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค แม้จะยอมรับประสบการณ์ทางผัสสะว่าเป็นความจริง แต่ก็ยังมีจุดบกพร่องอยู่ตรงความจำ (สัญญา) เพราะหากความจำนั้น มีข้อบกพร่อง (สัญญาวิปลาส) ย่อมสร้างความรู้ที่ผิดไปจากความจริง (มิจนาคิภูจ्ญิ) แต่หากเป็นสัญญาที่ถูกต้อง (สัญญาบริสุทธิ) ย่อมนำไปสู่ความรู้ถูกต้องได้ (สัมมาทิภูจ्ญิ) ดังการรับรู้ทางผัสสะที่ดำเนินไปโดยอาศัยสัญญาที่บริสุทธิว่า “เมื่อพระโยคาวจรภิกษุรูปหนึ่ง กำหนดธาตุทั้งหลายโดยนัยว่า ปฐวีธาตุ มีความแข็งเป็นลักษณะ ดังนี้เป็นต้นอยู่ อรูปธรรมที่ตกลงมาเฉพาะหน้าที่แรก ชื่อผัสสะ ย่อมปรากฏ แต่นั้นเวทนาอันสัมปยุตกับผัสสะนั้น ชื่อเวทนาขั้นที่ ๑ ก็ปรากฏ สัญญาอันสัมปยุตกับผัสสะนั้น ชื่อสัญญาขั้นที่ ๑ ก็ปรากฏ เจตนาร่วมกับผัสสะชื่อสังขารขั้นที่ ๑ ก็ปรากฏ จิตชื่อวิญญาณขั้นที่ ๑ ก็ปรากฏ”^{๒๕}

ข. การรับรู้ทางประสาทสัมผัสขั้นพิเศษ

การรับรู้ขั้นนี้ เป็นผลของการเจริญสมาธิ (ทำให้ใจจดจ่ออยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง) สร้างการรับรู้ทางประสาทสัมผัสขั้นพิเศษที่เรียกว่า อภิญญา หรือโลกียอภิญญา ๕ คือ

๑. แสดงฤทธิ์ได้ เช่น คนเดียวทำให้เป็นหลายคน ดำดิน หោះได้ หายตัว เป็นต้น (อิทธิวิระ)
๒. การรู้ใจได้ ยินด้วยหุทิพย์ (ทิพโสตธาตุญาณ)
๓. การรู้จักกำหนดใจผู้อื่นได้ (เจโตปริยญาณ)
๔. การรู้ที่ตามระลึกถึงชาติที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อน (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ)
๕. รู้การกำเนิดของสรรพสัตว์ (จุตูปปาตญาณ) เป็นการเห็นสัตว์ที่กำลังจุติอุบัติว่า ได้ทำกรรมใดไว้ด้วยตาทิพย์ (ทิพยจักขุ)

^{๒๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอนจบ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑.

ภิกษุพึงทำให้เห็นแจ้ง...ดังนี้ เป็นต้น” หรือที่ว่า “เมื่อภิกษุเห็นรูปก็ทำให้เห็นแจ้ง เมื่อเห็น
เวทนา ฯลฯ เมื่อเห็นวิญญูณก็ทำให้เห็นแจ้ง เมื่อเห็นจักขุ...เห็นชราและมรณะ...เห็นพระ
นิพพานอันหยิ่งลงสู่อมตะก็ทำให้เห็นแจ้ง เพราะเหตุนี้ ธรรมทั้งหลายใด ๆ เป็นธรรมที่ทำให้
เห็นแจ้งธรรมทั้งหลายนั้น ๆ ชื่อว่า เป็นธรรมที่ถูกต้องแล้ว”^{๒๗}

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔๖.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย

ผลสรุปที่ได้จากการศึกษาการศึกษาวเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท :
ศึกษาเฉพาะในกรณีวิเสสวิสุทธิมรรคมีดังนี้

๕.๑ ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นระบบความคิดที่มุ่งทำลายความไม่รู้ (อวิชชา) ซึ่งถือว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเวียนว่าย ตาย เกิด และทำความรู้แจ้ง (วิชชา) ให้เกิดขึ้น โดยเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงความเห็น (ทิฏฐิ) และพัฒนาไปจนเป็นความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริงในที่สุด กล่าวคือ ธรรมชาติความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทจึงมุ่งมองทุกอย่างตามเป็นจริง ให้เห็นลักษณะที่แท้จริงตามหลักไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงและไร้ตัวตน และเข้าใจว่าทุกอย่างเกิดจากเหตุปัจจัย ไม่ใช่เกิดขึ้นเอง ฉะนั้น เมื่อไรเหตุปัจจัย ทุกสิ่งย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ รวมทั้งเข้าใจสมมติที่ถูกบัญญัติขึ้นแทนความรู้ที่อธิบายถึงความจริงในแง่ต่าง ๆ เพื่อไม่ให้ยึดติดกับหลักการจนกลายเป็นความมกมาย แต่ต้องอาศัยการแยกแยะด้วยปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรม ตามวิธีการพัฒนาจิตที่เรียกว่า สมถะ และพัฒนาปัญญาที่เรียกว่า วิปัสสนา สมถะสามารถนำไปสู่การละกิเลส เช่น ราคะ เป็นต้นได้ ในขณะที่วิปัสสนาสามารถทำให้ละอวิชชา คือ ความไม่รู้เสียได้ ฉะนั้น วิปัสสนาถือว่าการสร้างปัญญาตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท มีลักษณะคือมองทุกอย่างตามจริง

การพัฒนาความรู้เบื้องต้นนั้น พุทธปรัชญาเถรวาทเริ่มด้วยการสร้างความเห็นให้ถูกต้อง เพราะความเห็นถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการทำความรู้ให้เกิดขึ้น หากความเห็นถูกต้อง (สัมมาทิฏฐิ) ความรู้ที่ได้ย่อมถูกต้องตามไปด้วย หากความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) ความรู้ที่ได้ย่อมผิดไปด้วย วิธีการทำความเห็นให้ถูกต้องนั้นอาศัยการฟัง การศึกษาจากผู้อื่น (ปรโตโมสะ) แล้วพิจารณาโดยแยกแยะ (โยนิโสมนสิการ) กล่าวคือ การฟังผู้อื่น เป็นความรู้แบบสุตามยปัญญา คือ ปัญญาที่สำเร็จจากการฟัง แล้วจึงคิดด้วยตนเอง เป็นความรู้แบบจินตามยปัญญา คือ ปัญญาที่สำเร็จจากการคิด แต่ที่จะขาดไม่ได้คือการนำสิ่งที่ถูกต้องตามหลักเหตุผล

นั้นไปอบรมต่อเพื่อเข้าใจทุกอย่างได้ตามจริง เพราะสอดคล้องกับการปฏิบัติ เป็นความรู้แบบภาวนามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการเจริญ ได้แก้วิปัสสนาปัญญา

ส่วนการตัดสินความรู้ พุทธปรัชญาเถรวาทได้วางหลักไว้ด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาด้วยหลักการคิดแบบเหตุผล (เหตุปัจจัย) และประสบการณ์ได้จากการปฏิบัติ หากความรู้ที่ผ่านกระบวนการคิดและปฏิบัติแล้วเกิดเข้าใจความจริงอย่างถาวรเป็น ไม่ปรุงแต่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย มีความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และไม่มีตัวตน จนหลุดพ้นจากสมมติทั้งปวง จึงจัดเป็นความรู้ที่ถูกต้อง และเป็นความจริงสูงสุด คือ นิพพาน

๕.๒ ญาณวิทยาในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคจัดว่า เป็นคัมภีร์ที่ได้รวบรวมแนวคิดที่จัดว่าเป็นหัวใจของพุทธปรัชญาเถรวาทไว้โดยย่อ ตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยอธิบายถึงหลักการ วิธีการปฏิบัติ และผลที่จะได้รับในแต่ละส่วนอย่างละเอียด ส่วนหลักความรู้หรือญาณวิทยานั้นปรากฏอยู่ในส่วนที่ ๓ คือ ที่ว่าด้วยปัญญา โดยอธิบายไว้ต่าง ๆ ดังนี้ คือ

ก. ความหมายของปัญญา คือ ความรู้ที่ชัดโดยมีลักษณะที่แตกต่างจากสัญญา (ความจำ) และวิญญาน (ความรู้แจ้ง) และประกอบด้วย ลักษณะของปัญญาคือการกำจัดความไม่รู้ (อวิชชา) ที่เป็นต้นเหตุของการไม่เข้าใจทุกอย่างตามจริงทำให้เกิดความทุกข์ขึ้น, มีการขจัดความหลงอันปิดบังความจริงไว้เป็นรส (กิจ,หน้าที่) ของปัญญา , มีความหายจากความหลงได้เป็นภาพปรากฏ (ผล) ของปัญญา , มีศีลและสมาธิเป็นพื้นฐานของปัญญา

ข. ประเภทของปัญญานั้นแบ่งตามทีลักษณะต่าง ๆ กัน แต่โดยรวมแล้วมุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจต่อความจริงอันมีลักษณะต่าง ๆ กัน ตามระดับของความรู้ที่จัดตามระดับของโลกียะ (ความรู้ทั่วไป) และระดับโลกุตตระ (ความรู้ที่สูงสุด)

ค. ชั้น ๓ อายตนะ ๓๓ อินทรีย์ ๕๖ และปัจจุสมุปบาท เป็นภูมิ (ฐาน) ของความรู้ เพราะความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทล้วนอาศัยหลักการ (ทฤษฎี) นี้เป็นสำคัญหากเข้าใจในหลักการเหล่านี้แล้ว ย่อมสร้างองค์ความรู้ที่สมบูรณ์ได้ สิวินิสุตติ จิตตวิสุตติ เป็นมูล (ราก) ของปัญญา เพราะศีล และการทำจิตให้บริสุทธิ์ ย่อมทำให้ความรู้ (ปัญญา) ตั้งอยู่ได้นาน และทิวินิสุตติ กังขาวิตรณวิสุตติ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุตติ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุตติ ญาณทัสสนวิสุตติ เป็นสรณะ (เป็นลำตัวหรือลำต้น) ของปัญญา เป็นการสร้างความรู้ที่

เป็นไปตามลำดับเริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนความเห็นให้บริสุทธิ์ แล้วจึงข้ามความสงสัย รวมถึง การสร้างความรู้ในการพิจารณาหนทางการปฏิบัติ สร้างความเห็นตรงตามจริงจากความรู้ที่ ผ่านกระบวนการเหล่านี้แล้ว

สรุป คือ ลักษณะของความรู้ที่เรากำลังศึกษาอยู่นี้เป็นไปใน ๒ ระดับ คือ ความรู้ทางโลก (โลกียะ) และความรู้เหนือโลก (โลกุตระ) โดยจุดประสงค์ของความรู้ทั้งสองก็ต่างกันออกไป กล่าวคือ ความรู้ระดับโลกียะมุ่งศึกษาเพื่อให้ได้รับผล คือ เข้าใจโลกให้มากที่สุด เพื่อที่จะนำสิ่งเหล่านั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับตัวเรา และเสพเสวยผลหรือเป็นไปในโลก ส่วนความรู้ระดับโลกุตระ มุ่งให้หลุดพ้นจากโลกนี้ เป็นความรู้สูงสุด คือ เข้าใจทุกอย่างตามจริง ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคมุ่งจะอธิบายความรู้ทั้ง ๒ ส่วน เพราะความรู้ทั้ง ๒ ต้องอาศัยกันและกัน กล่าวคือ ความรู้ระดับโลกียะเป็นพื้นฐานในการพัฒนาความรู้โดยเริ่มตั้งแต่การรับรู้ การจำได้ การรู้แจ้ง จนเกิดความเข้าใจ ส่วนความรู้ระดับโลกุตระ เป็นวิธีการขจัดความไม่รู้ (อวิชชา) ที่เป็นพื้นฐานของความไม่เข้าใจทุกอย่างตามจริง แต่ความรู้ทั้ง ๒ ระดับล้วนต้องอาศัยกันและกัน กล่าวคือ ความรู้ระดับโลกียะมีอยู่ก็เพื่ออธิบายความรู้ในระดับโลกุตระ ส่วนความรู้ระดับโลกุตระจะเกิดขึ้นได้ ก็อาศัยความเข้าใจความรู้ระดับโลกียะเพื่อแยกแยะว่าสิ่งใดเป็นความจริงโดยสมมติ และสิ่งใดเป็นความจริงสูงสุด ซึ่งความรู้ทั้ง ๒ เกิดจากการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาที่ประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญาอันถือเป็นหลักใหญ่ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค โดยอาศัยศีล สมาธิเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติ เพื่อสร้างปัญญาโดยการอบรมตามหลักมรรคมีองค์ ๘ เริ่มด้วยความเห็นถูกต้องเป็นต้นไป เพื่อพัฒนาจนเข้าใจกระบวนการเกิดความรู้หรือปฏิจสมุปปาทที่อาศัยเหตุปัจจัยในการเกิดขึ้นไม่มีที่สิ้นสุดเพราะอาศัยอวิชชา (ความไม่รู้) ฉะนั้น เหตุปัจจัยที่นำไปสู่ความดับทุกข์จึงเริ่มจากความรู้ทุกอย่างตามจริง อันเป็นความรู้ที่บริสุทธิ์ (วิปัสสนาญาณ) อาศัยการปฏิบัติตามหลักวิปัสสนาจากการพิจารณานามและรูปตามจริง โดยให้เห็นตามหลักไตรลักษณ์ คือ มีความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และไร้ตัวตน เมื่อปฏิบัติตามหลักนี้เรื่อยไปจนเกิดความหมดจดแห่งญาณ และบรรลุถึงความจริงสูงสุดได้ในที่สุด

๕.๓ ญาณวิทยาในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคกับญาณวิทยาในปรัชญาต่างสำนัก

จากการนำเอาทฤษฎีในปรกณวิเสสวิสุทธีมรรคไปเปรียบเทียบกับปรัชญาสำนักต่าง ๆ ทำให้ทราบความเหมือนและความต่างกัน ดังต่อไปนี้ คือ

ก. ญาณวิทยาในปรกณวิเสสวิสุทธีมรรคกับปรัชญาเซน

ญาณวิทยาในปรกณวิเสสวิสุทธีมรรคกับปรัชญาเซนแม้จะมีการอธิบายความรู้ที่ใกล้เคียงกัน โดยมุ่งเน้นในการพัฒนาจิตผ่านประสบการณ์ไปสู่ความเข้าใจสรรพสิ่งได้ตามจริง แต่ก็ยังมีความต่างกันหลายเรื่อง คือ

๑. เรื่องวิญญาณ ที่ปรัชญาเซนมองว่า ความรู้เป็นธาตุแท้ของวิญญาณทุกดวง ไม่จำเป็นต้องอาศัยสิ่งอื่น แต่ในปรกณวิเสสวิสุทธีมรรคอธิบายว่า ความรู้ต้องอาศัยการฝึกด้วยตนเองจึงจะมีได้

๒. เรื่องความว่าง ปรัชญาเซนเชื่อว่า ในวิญญาณนั้นไม่ว่าง แต่มีความเป็นสัพพัญญูอันแฝงอยู่ในวิญญาณทุกดวงที่ถูกขัดขวางด้วยอวิชชา กิเลส กรรมวิบาก แต่ในปรกณวิเสสวิสุทธีมรรคได้เห็นว่า ทุกอย่างเป็นของว่างแม้แต่ในจิต

๓. เรื่องความหลากหลายของความรู้ ปรัชญาเซนได้วางหลักตัดสินความรู้โดยทั่ว ๆ ไปว่าไม่สมบูรณ์ เพราะความรู้จึงมีมากมาย การตัดสินก็หลากหลายตามไปด้วยไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งถูกด้วยกันทุกฝ่าย ซึ่งเหมือนกับในปรกณวิเสสวิสุทธีมรรคที่เชื่อในความหลากหลายของความรู้ แต่ความถูกต้องต้องอาศัยการพิจารณานามและรูปตามจริง ให้เห็นสามัญลักษณ์ เพื่อให้เข้าใจว่า สิ่งใดถูกสิ่งใดผิดเพื่อนำไปปฏิบัติให้ถูกต้องได้ ที่เรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธี

๔. ความจริงสูงสุด ในปรัชญาเซนเรียกโมกษะ ในปรกณวิเสสวิสุทธีมรรคเรียกนิพพาน

ข. ญาณวิทยาในปรกณวิเสสวิสุทธีมรรคกับปรัชญาสาขางขะ

ญาณวิทยาในปรกณวิเสสวิสุทธีมรรค มีการอธิบายความรู้ผ่านการพิจารณารูปและนามให้เห็นความเป็นจริงเช่นเดียวกับปรัชญาสาขางขะอธิบายผ่านปุรุชะ และประภคติ ส่วนความรู้สูงสุดคือความรู้อันเป็นเหตุดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง มีอิสระหลุดพ้นจากกิเลสต่าง ๆ เป็นความรู้ที่บริสุทธิ์ เหนือการอธิบายด้วยหลักเหตุ-ผล เมื่อพิจารณาตามนัยนี้จะเห็นความต่างได้ชัดเจน คือ

๑. เรื่องความจริงสูงสุด ปรัชญาบางขะอธิบายว่า เกิดจากการรู้แจ้งอาตมัน เป็นความจริงสูงสุด บริสุทธิ์ ปราศจากตัวตน ทำให้ไม่เกิดความหวั่นไหวไปตามอำนาจกิเลส ส่วนในปรกณวิเสสวิสุทธิมรรคอธิบายว่า ความรู้สูงสุด เป็นการมองทุกอย่างตามจริง โดยเข้าใจนามและรูปว่า ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และไร้ตัวตน เกิดโดยอาศัยปัจจัย เมื่อเข้าใจยอมหาวิธีปฏิบัติเพื่อไม่ให้ปัจจัยเหล่านั้นเกิดขึ้น จึงจะรู้ทุกอย่างตามจริง

๒. เรื่องการเข้าถึงความจริง ปรัชญาบางขะเป็นระบบปรัชญาที่อาศัยการคิดเป็นหลัก การจะเข้าถึงความจริงจึงพึ่งพากระบวนการคิดที่จะนำไปสู่การเข้าใจความจริงได้ ไม่มีหลักการปฏิบัติที่ชัดเจน ฉะนั้น ปรัชญาบางขะจึงต้องอาศัยหลักปฏิบัติของปรัชญาโยคะในการเข้าถึงความจริงสูงสุด ส่วนญาณวิทยาในปรกณวิเสสวิสุทธิมรรคเริ่มด้วยการคิดที่ถูกต้อง โดยการปฏิบัติด้วยการอบรมจิตและปัญญาให้มองทุกอย่างตามจริง ตามหลักปฏิบัติของมรรคมืองค์ ๘

ค. ญาณวิทยาในปรกณวิเสสวิสุทธิมรรคกับเหตุผลนิยม

ปรกณวิเสสวิสุทธิมรรคได้นำเอาหลักการทางเหตุผลมาอธิบายความจริง แต่ลักษณะเหตุผลดังกล่าวเป็นเพียงขั้นตอนของการอธิบายความจริงเท่านั้น แต่ความรู้ขั้นเหตุผลยังไม่สามารถทำให้เข้าใจความจริงที่แท้ได้ทั้งหมด เพราะยังขาดประสบการณ์ในการพิจารณา ฉะนั้น หากเหตุผลนั้นยังขาดประสบการณ์ย่อมเป็นเพียงทฤษฎีที่มีความเป็นไปได้เท่านั้น แต่หากผ่านประสบการณ์แล้วความจริงยังจึงจะเชื่อถือได้ เพราะเพียงแต่ความรู้ที่คิดเอาขึ้นเหตุผลไม่สามารถทำให้เข้าใจความจริงสูงสุดได้ เนื่องจากความคิดเกี่ยวกับเหตุผลมีความเป็นไปได้ไม่มีที่สิ้นสุดทำให้บรรดานักคิดผ่านทางด้านเหตุผลเกิดความเห็นเป็นไปต่าง ๆ กัน ความรู้ในปรกณวิเสสวิสุทธิมรรคจึงเป็นความรู้หลังประสบการณ์ซึ่งต่างจากเหตุผลนิยมที่เชื่อในความรู้ก่อนประสบการณ์

ง. ญาณวิทยาในปรกณวิเสสวิสุทธิมรรคกับประสบการณ์นิยม

ประสบการณ์นิยมปรากฏในญาณวิทยาปรกณวิเสสวิสุทธิมรรคในส่วนของ การยอมรับว่า ผัสสะหรือประสาทสัมผัสเป็นพื้นฐานการรับรู้เบื้องต้น แต่ในระดับสูงขึ้นไปนั้น ต้องอาศัยผัสสะด้วยญาณที่ประจักษ์แก่ตนเอง ซึ่งญาณชนิดนี้เกิดจากการทำให้แจ้ง (สังขิกิริยา) จนเกิดความรู้ขึ้นเอง ไม่ใช่ความรู้ที่เกิดจากการได้ยินได้ฟังมา หรือมีใครสั่งสอน แต่

เกิดขึ้นด้วยญาณ ฉะนั้น ความรู้ขั้นผัสสะของประสบการณ์นิยมจึงเป็นไปในระดับพื้นฐาน แต่ไม่สามารถโยงไปสู่ความรู้ที่ผ่านประสบการณ์ภายในได้ แต่ความรู้ที่ปกรณวิเสทวิสุทธิ มรรคมุ่งหมายเป็นความรู้ความเข้าใจที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมภายใน เพื่อเชื่อมโยงถึงความรู้ผ่านประสาทสัมผัสภายนอกอีกทีหนึ่ง.

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, ๒๕๓๕.

พระพุทธรูป. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

พระพุทธรูป. พระวิสุทธิมรรค : พระคัมภีร์ประจำครอบครัวชาวพุทธ. แปลโดยพุทธศาสนสมาคม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ค้ำคูณว่าทางพระพุทธศาสนา, ๒๕๒๑.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอน ๑. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, ๒๕๔๓.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอนจบ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, ๒๕๔๓.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กิริติ บุญเจือ. ปรัชญาประชาชนบ้าน ตอน เริ่มสนใจปรัชญาหาอ่านสาระง่าย ๆ สนุก ๆ.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดับเบิลยูเอ็น, ๒๕๔๓.

----- ปรัชญาสำหรับผู้เริ่มเรียน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑.

----- สารานุกรมปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒.

----- แก่นปรัชญากรีก. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐.

----- แก่นปรัชญาปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒.

กิริติ บุญเจือ. **ปรัชญาอินเดีย (โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธปรัชญาสำหรับนักปรัชญาคริสต์).**

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงกมล , ๒๕๒๒.

----- . **วิชาการศึกษาทั่วไปแบบบูรณาการสมบูรณ์เล่มต้น. มนุษย์รู้อย่างไร .**

กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช , ๒๕๒๓.

จินดา จันทร์แก้ว. **พุทธวิภาษวิธี.** กรุงเทพมหานคร : โครงการวิจัยพุทธวิทยา, ๒๕๓๒.

----- . “พุทธญาณวิทยา : กำเนิด ศรัทธา และตรรกะ”. ใน **สารนิพนธ์พุทธ**

ศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๔๕ ปีการศึกษา ๒๕๔๑. จัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง

กรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

จูเลียน ฮักซ์ลี. **วิวัฒนาการแห่งความคิด : ภาคมนุษย์และโลก.** แปลโดยจุฑาทิพย์ อุมะวิชนี.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ,

๒๕๔๐.

นภาพุฒ กัญจนะ, ดร. . **ปรัชญาชีวิตยุค IMF วิถีแห่งอิสรภาพของมนุษย์.** กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์แสงดาว-สร้อยทอง , ๒๕๔๑.

บุญมี แทนแก้วและคณะ. **ปรัชญาเบื้องต้น.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอ

เดียน สโตร์ , ๒๕๓๘.

บุญมี แทนแก้ว, ผศ.. **ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้).** พิมพ์ครั้งที่ ๓ , กรุงเทพมหานคร : สำนัก

พิมพ์โอเดียนสโตร์ , ๒๕๔๑.

ปานทิพย์ สุภนกร, ผศ. และคณาจารย์ภาควิชาปรัชญา. **ปรัชญาเบื้องต้น.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๐.

แพทริก ชอร์ช. **ปรัชญาเบื้องต้น.** แปลโดยกิริติ บุญเจือ. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช,

๒๕๒๑.

ประสาน ต่างใจ, น.พ. . **ศตวรรษใหม่ : โลกไม่ต้องการมนุษย์อีกแล้ว .** กรุงเทพมหานคร :

วิถีทรรศน์ , ๒๕๔๓

ประทุม อังกูรโรหิต, ผศ.ดร.. **ปรัชญาปฏิบัตินิยม : รากฐานปรัชญาการศึกษาในสังคม**

ประชาธิปไตย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) . **พุทธธรรม .** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๓ .

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) . ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา , ๒๕๔๓.

พระเมธีธรรมากรณ์ (ประยูร ชมมจิตฺโต). **ปรัชญากรีก** . พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สยาม , ๒๕๓๗.

----- . **พุทธศาสนากับปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด,
๒๕๓๓.

พระอุปติสเถระ. **วิมุตติมรรค** . แปลโดย พระเมธีธรรมากรณ์ (ประยูร ชมมจิตฺโต) และ
คณะ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๓๘.

พินิจ รัตนกุล. **รวมบทความปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๑๗.

พิน ดอกบัว. **ปวงปรัชญากรีก** . กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์ , ๒๕๓๒.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. **ปรัชญานูรพิศ**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๓๒.

เดือน คำดี,ดร.. **ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอ
เดียนสโตร์ , ๒๕๒๖.

----- . **ปรัชญาตะวันตก**. (จากโบราณจนถึงปัจจุบัน) ภาควิชาปรัชญาและศาสนา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๒๒.

----- . **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔.

ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, ดร.. **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.

ธีรยุทธ สุนทรา, ผศ.. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย , ๒๕๓๘.

ธนู แก้วโอกาส . **ปรัชญาเอก-ตะวันตก** . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ล่อจิก , ๒๕๓๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร :
ราชบัณฑิตยสถาน , ๒๕๔๓.

รัชเช็ลล์, เบอร์ทรันด์. **ปัญหาปรัชญา**. แปลโดยกิริติ บุญเจือ. กรุงเทพมหานคร : ศึกษาภัณฑ์,
๒๕๒๐.

วิธาน สุชีวกุปต์. **ปรัชญาเบื้องต้น** . กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง , ๒๕๓๓.

วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญ
ทัศน์ , ๒๕๓๐.

วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์โลก และความหมายของชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๘.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑.

วิทยากร เชียงกุล. **อธิบายศัพท์การศึกษาและความรู้สาขาต่าง ๆ**. กรุงเทพมหานคร : สำนัก

พิมพ์สายธาร, พ.ศ.๒๕๔๖.

----- **ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์โลก และความหมายของชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๘.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑.

สมภาร พรหมทา. **พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกร

รณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

สมัคร บุราวาศ. **ปัญญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๒๐.

----- **ปัญญาวิวัฒน์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เคล็ดไทย จำกัด ๒๕๒๖.

----- **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๒.

ส.ศิริรักษ์. **ความเป็นเลิศทางวิชาการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน,

๒๕๔๑.

สนั่น ไชยานุกูล. **ปรัชญาอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย, ๒๕๑๕.

สุนทร ณ รังสี. **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : สำนัก

พิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

เสน่ห์ จามริก, ศ.. **ฐานคิดสู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :

โครงการวิถีทรรศน์, ๒๕๔๔.

วรวิทย์ วศินสรากร, รศ.. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษา**, กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๔.

สถิต วงศ์สุวรรณ, รศ. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์รวมสาส์น, ๒๕๔๐.

สนิท ศรีสำแดง. **ปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สุจิตรา อ่อนค้อม, รศ.ดร.. **ปรัชญาเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : อักษรา

พิพัฒน์, ๒๕๔๕.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. **คู่มืออภิปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. **ปรัชญาอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริน

ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

พระมหามานพ กวีวิไล (นักการเรือน). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องญาณวิทยา ในพุทธปรัชญา”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. สถาบันศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระมหาระวี ดิคุขปลุโณ (ไกรยะพันธ์). “การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับเบอร์ทรันด์ รัสเซลล์”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

มาลี อาณากุล. “การศึกษาเปรียบเทียบกรรมฐานในคัมภีร์พระอภิธรรมมัตถสังคหะกับคัมภีร์วิสุทธิมรรค และวิธีปฏิบัติกรรมฐานของสำนักวิปัสสนาอันน้อยกับวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๕.

๒. ภาษาอังกฤษ

Copleston, Frederick. **A history of Philosophy** . New York : Image Books,9 vols.

Descartes, R.. **A Discourse on Method and Selected Writing**. New York : E..P. Dutton and Co., 1951.

G.E.Moore. **Philosophical Studies**. London : Arthur Barker Ltd.,1969.

Harold H. Titus. **Living Issues in Philosophy**. New Delhi : Eurasia Publishing House Ltd.,1968.

Jidunath Sinha. **Introduction to Philosophy**. Calcutta : Sinha Publishing House,1968.

John Hospers. **An Introduction to Philosophical Analysis**. London : Routledge,1990.

Runes, Dagobert D.. **The Dictionary of Philosophy**. Bombay : Jaico Publishing House. 1956.

Stroll, Avrum. **Introduction to Philosophy** . New York : Holt,1972.

W.V.O.Quine. **Epistemology Naturalized**. ed.by Linda Matin Alcoff. Massachusetts : Blackwell, 1998.

ภาคผนวก

๑. ประวัติพระพุทธโฆสาจารย์

พระพุทธโฆสาจารย์ ถือว่า เป็นนักปราชญ์ในทางพระพุทธศาสนาที่ได้รับยกย่องเป็นอย่างมากทั้งจากนักปราชญ์ชาวพุทธ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏในความตอนหนึ่งของพุทธโฆสคุณูปการสกเวชยากรรมว่า^๑ “พระพุทธโฆสาจารย์ประกอบด้วยความฉลาดเฉียบแหลมด้วยปัญญา มีอำนาจแห่งญาณปัญญาอันไม่มีสิ่งใดสกัดกั้น ในศาสนธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาอันมีประเภทคือ พระปริยัติไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา” ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ ใกล้กับพุทธคยา ประเทศอินเดียฝ่ายใต้ บิดาของท่านมีนามว่า เกลี เป็นปุโรหิตของพระราชาमारดา มีนามว่า เกลีนิ ท่านได้นามว่า “โฆสะ” เพราะในเวลาคลอดจากท้อง พวกพราหมณ์บริษัท มีทาสและกรรมกร เป็นต้น ของพราหมณ์นั้น ต่างเปล่งเสียงร้องกะกันและกันอย่างกึกก้อง หรืออีกอย่างหนึ่งก็ว่า ท่านนั้นบังเกิดในโฆสคาม จึงมีนามว่า “โฆสะ” ด้วยเหตุนี้ก็มี

ในวัยเยาว์ได้ศึกษาศิลปวิทยา จนกลายเป็นผู้เชี่ยวชาญในคัมภีร์พระเวทเป็นอย่างมาก สามารถตอบโต้กับนักปราชญ์จนหาคนเทียบได้ยาก โดยท่านโฆสะนั้นได้ท่องเที่ยวไปตลอดหมู่บ้าน นิคม ชนบท จนถึงราชธานีทั่วชมพูทวีป ที่ใดก็ตามที่มีสมณะและพราหมณ์ที่มีปัญญาเป็นบัณฑิตอยู่ที่นั่นแล้วสนทนากันด้วยปัญหาที่แต่ละฝ่ายตั้งขึ้น ท่านนั้นสามารถวิชันาปัญหาที่เหล่าสมณะและพราหมณ์ตั้งขึ้นได้ แต่สมณะและพราหมณ์กลับไม่สามารถกล่าวแก้ปัญหของท่านได้ ท่านจึงกลายเป็นที่ยกย่องทั่วชมพูทวีปในสมัยนั้น

ต่อมาท่านได้เดินทางมาพบกับท่านพระเวทตะ ผู้เป็นสังฆเถระของหมู่ภิกษุในวิหารแห่งหนึ่ง เป็นพระชินาสพผู้ได้บรรลุปฏิสัมภิตา ๔ และมีความเชี่ยวชาญในการตอบแก้ปัญหากับลัทธิอื่นเป็นประจำ จึงได้โต้ตอบกันถึงปัญหาธรรม โดยท่านพระเวทตะสามารถแก้ปัญหของท่านโฆสะได้อย่างหมดจดกระจ่างแจ้งแล้วเสร็จจึงถามขึ้นบ้างว่า “ดูก่อน

^๑ พระพุทธโฆสะ, พระวิสุทธิมคค์ : พระคัมภีร์ประจำครอบครัวชาวพุทธ, หน้า (๑๒)

พราหมณ์ผู้เจริญ ฉันถูกท่านถามมากแล้ว บัดนี้จึงขอถามปัญหาของท่านสักข้อหนึ่ง ท่านจักพยากรณ์ปัญหาของฉันไหม” ท่านโหมสะตอบว่า “ได้ ขอรับ ท่านนักบวช โปรดถามเถิด” พระเถระจึงถามว่า “จิตของบุคคลใดบังเกิดขึ้น ยังไม่ดับ จิตของบุคคลนั้นจักดับ จักไม่บังเกิดขึ้นหรือ? ก็หรือว่า จิตของบุคคลใดจักดับ จักไม่บังเกิดขึ้น จิตของบุคคลนั้น บังเกิดขึ้นอยู่ยังไม่ดับ?” ท่านโหมสะเมื่อได้ฟังไม่สามารถจำเบื้องต้นหรือเบื้องปลายของปัญหานั้นไป จึงเรียนถามว่า “นี้มีชื่อว่าอะไร” พระเถระตอบว่า “นี้มีนามว่า พุทฺทมन्द” “แล้วท่านสามารถให้พระพุทฺทมन्दนี้แก่ข้าพเจ้าได้ไหม” พระเถระตอบว่า “พราหมณ์ เราสามารถให้ได้แก่บุคคลผู้ถือบวชอย่างที่เราถืออยู่แล้ว” เมื่อเป็นอย่างนั้น พราหมณ์หนึ่งจึงขอบวช เพราะอยากได้พระพุทฺทมन्दนั้น พระเถระจึงให้พราหมณ์หนุ่มนั้นบรรพชา แล้วให้อุปสมบท ต่อมาท่านจึงได้เล่าเรียนพระไตรปิฎก ภายหลังจึงได้สมญานามว่า “พระพุทฺโหมสะ” เพราะเสียงท่านมีความลึกซึ้ง สื่อความหมายทางธรรมได้ดุจดังพระสุรเสียงของพระพุทธเจ้า

ในขณะที่พักอยู่ ณ วิหารนั้นได้รจนาปกรณ์ชื่อว่า “ญาโณทัย” และอรรถกถาอีก ๒ เล่ม คือ

๑) อัญญาสาลินี อันเป็นคัมภีร์อรรถกถาของอภิธัมมสังคณีปกรณ์

๒) คัมภีร์อรรถกถาพระปริตต์

ภายหลังได้เดินทางไปประเทศลังกาตามคำแนะนำของท่านพระเวรตะ เพื่อศึกษาภาษาสิงหลและคัมภีร์อรรถกถาแล้วแปลอรรถกถาเหล่านั้นออกมาเป็นภาษามคธ (บาลี) เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้ไม่รู้จักภาษาสิงหล เพราะอินเดียสมัยนั้นมีแต่พระไตรปิฎกไม่มีอรรถกถาเหมือนลังกา ฉะนั้น คัมภีร์อรรถกถาส่วนใหญ่ที่ผ่านการสังคายนาครั้งที่ ๓ จึงมีแต่คัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหลเท่านั้น ดังคัมภีร์ที่ท่านพระสารีบุตรเป็นต้นรจนาไว้ แล้วท่านพระมหินทร์ตรวจตราถามรรคแล้วรจนาไว้ด้วยภาษาสิงหล ท่านพระพุทฺโหมสะได้ทราบเช่นนั้นจึงได้ออกเดินทางไปลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ ๕ (พ.ศ.๕๔๖) ตรงกับสมัยของพระเจ้ามahanama โดยไปพำนักอยู่ในสำนักของพระสังฆपालเถระ ณ กรุงอนูราชปุระ และได้ขออนุญาตแปลคัมภีร์อรรถกถาเป็นภาษามคธ เมื่ออยู่ที่นั่นท่านได้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค จนพระมหाराชาเกิดความเลื่อมใสในปริชาญาณรับจะอุปถัมภ์จนกว่าท่านพระพุทฺโหมสะจะรจนาพระธรรมเสร็จ หมุกฤษจึงมอบคัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาในภาษาสิงหลให้แก่ท่านพระพุทฺโหมสะ

ท่านพระพุทธโฆสะได้พำนักอยู่ในปราสาทชื่อ ปธานชระ ซึ่งตั้งอยู่ด้านทักษิณของมหาวิหาร แล้วแปลอรรถกถา ภาษาสิงห์ทั้งหมด พร้อมทั้งรจนาเป็นอรรถกถาภาษาสิงห์เป็นภาษามคธ (บาลี) ซึ่งเป็นภาษาเดิมไว้ ๓ ฉบับ คือ

๑) มหาอัฐกถา เป็นอรรถกถาที่รจนาในการสังคายนา ซึ่งท่านมหินทเถระรจนาไว้ในภาษาสิงห์

๒) ปัจจริยอัฐกถา เป็นอรรถกถาที่คณะสงฆ์ร่วมกันรจนาขึ้นในเรือนแพ ในภาษาสิงห์ ชื่อว่า ปัจจริยะ

๓) กุรุนทอัฐกถา เป็นอรรถกถา ที่คณะสงฆ์รจนาขึ้นในกุรุนทเวฬุวิหาร นอกจากนั้น พระพุทธโฆสะได้ปริวรรตอรรถกถากุรุนทจากภาษาสิงห์ก่อนแล้วได้รจนาอรรถกถาด้วยภาษามคธ (บาลี) อีกหลายเล่มด้วยกัน ดังนี้

๑) สมันตปาสาทิกา	อรรถกถาวินัยปิฎก
๒) สุมังคลวิลาสินี	อรรถกถาที่ฌนิกาย
๓) ปปัญจสุทนี	อรรถกถามัชฌิมนิกาย
๔) สารัตถ์ปกาสินี	อรรถกถาสังยุตตนิกาย
๕) มโนรตปุรณี	อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
๖) อัฐกสาสินี	อรรถกถาخمมสังคณี
๗) สัมโมหวิโนทนี	อรรถกถาวิภังคปกรณ์
๘) ปรมัตถทีปนี	อรรถกถาของปกรณ์ทั้ง ๕

โดยพระพุทธโฆสะใช้เวลาในการแปลและรจนาอรรถกถาขึ้นมาภายใน ๑ ปีเท่านั้น คัมภีร์ทั้งหมดของท่านได้รับศึกษาต่อ ๆ กันมาแม้หลักสูตรของการศึกษาบาลีของประเทศไทยในปัจจุบันก็อาศัยอรรถกถาเหล่านี้เป็นหลักในการศึกษา

๒. กำเนิดและเนื้อหาของปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

คัมภีร์วิสุทธิมรรค จัดเป็นคัมภีร์พิเศษสำหรับฝ่ายเถรวาทคัมภีร์หนึ่ง ท่านสงเคราะห์เข้าไว้ในประเภท “อรรถกถา” ซึ่งท่านพระพุทธโฆสะได้รจนาขึ้นหลังพุทธปรินิพพานได้ ๕๕๖ พรรษา ส่วนชื่อว่า “วิสุทธิมรรค” นี้พระพุทธโฆสะได้อธิบายว่า คำว่า “วิสุทธิ” หมายถึงพระนิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา มีสภาพที่บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสมลทินต่าง ๆ และคำว่า “มรรค” หมายถึงหนทางหรืออุบายเป็นเครื่องส่งให้

ถึง รวมกันจึงหมายความว่า ทางสุนิพพาน หรืออุบายเป็นเครื่องส่งให้ถึงนิพพาน^๒ โดยมีความเป็นมาจากการที่คณะสงฆ์ที่ประเทศลังกา ต้องการให้ท่านพิสูจน์ความสามารถด้วยการให้เขียนอธิบายพระคาถา ๒ พระคาถา คือ

สีเล ปติฏฐาย นโร สปลญโญ จิตฺตํ ปญฺญญจ ภาวํ
อาตปปี นิปกโก ภิกขุ โส อิมํ วิชฺฌเย ชฏฺฐํ

แปลว่า นรชนผู้มีปัญญา เห็นภัยในสังสารวัฏ ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญจิตและปัญญา มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหารนั้น พึงแก้ความยุ่งนี้ได้^๓

พระพุทธโฆสะจึงได้ตรวจดูทั้งบาลีและอรรถกถาของพระไตรปิฎก และรวบรวมรจนาปกรณ์ชื่อว่า “วิสุทฺธิมรรค” ขึ้น ตามที่ได้กล่าวถึงความอัศจรรย์ไว้ว่า พระพุทธโฆสะต้องแต่งถึง ๓ ครั้ง แต่ทั้ง ๓ ครั้งนั้นก็ไม่มีอักษรอะไรแตกต่างกันแม้แต่ตัวเดียว และมีคัมภีร์ที่อธิบายขยายความคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคที่แต่งโดยท่านธรรมपाल ชื่อว่า ปรมัตถมัณฑุสามหาฎีกา

ส่วนเนื้อหาภายในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทฺธิมรรค ท่านพระพุทธโฆสะได้แบ่งเนื้อหาสาระเกี่ยวกับศีล สมาธิ ปัญญา และหมวดธรรมอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก มาอธิบายขยายความไว้อย่างเป็นระบบ และชี้ให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในธรรมเหล่านั้น โดยแบ่งเป็น ๒๓ ตอน เรียกว่า ปริจเฉท ดังนี้คือ^๔

ปริจเฉทที่ ๑ สีลนิตฺเตสฺส แสดงถึงการรักษาศีลเป็นพื้นฐานเบื้องต้น

ปริจเฉทที่ ๒ ชุตตงคณินิตฺเตสฺส แสดงถึงวิธีการบำเพ็ญชุตตงควัตรส่งเสริมศีลให้บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น

ปริจเฉทที่ ๓ กัมมัฏฐานคณนินิตฺเตสฺส กิจเบื้องต้นก่อนเจริญกัมมัฏฐาน และวิธีการเรียนกัมมัฏฐาน ๔๐ ประการ

ปริจเฉทที่ ๔ ปญฺญวีกสิณนิตฺเตสฺส วิธีเจริญปญฺญวีกสิณ

ปริจเฉทที่ ๕ เสสกกสิณนิตฺเตสฺส วิธีเจริญกสิณที่เหลืออีก ๓ อย่างมีอาโปกสิณ เป็นต้น

^๒ พระพุทธโฆสะ, คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค, หน้า (๒๖)

^๓ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓/๒๗.

^๔ พระพุทธโฆสะ, คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค, หน้า (๒๖)-(๒๘)

ปริจเฉทที่ ๖ อสุภกัมมัฏฐานนิกเทศ แสดงวิธีเจริญอสุภกัมมัฏฐาน ๑๐ ประการ
ปริจเฉทที่ ๗ ฌอนุสสตินิกเทศ แสดงวิธีเจริญอนุสสติ ๖ เบื้องต้น ตั้งแต่พุทธานุสสติ-เทวดานุสสติ

ปริจเฉทที่ ๘ อนุสสติกัมมัฏฐานนิกเทศ แสดงวิธีเจริญอนุสสติกัมมัฏฐานที่เหลืออีก ๔ ประการ มีมรรคานุสสติ เป็นต้น

ปริจเฉทที่ ๙ พรหมวิหารนิกเทศ แสดงวิธีเจริญพรหมวิหาร ๔ มีเมตตา เป็นต้น

ปริจเฉทที่ ๑๐ อารูปนิกเทศ แสดงวิธีเจริญอารูปกัมมัฏฐาน ๔ ประการ มีอากาसानัญญาตนะ เป็นต้น

ปริจเฉทที่ ๑๑ สมาธินิกเทศ แสดงวิธีเจริญปฏิญจสัจญญากัมมัฏฐานกับธาตุวัตถาน

ปริจเฉทที่ ๑๒ อิทธิวิชฌนิกเทศ แสดงวิธีการแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ๑๐ ประการมีอธิษฐานอิทธิ เป็นต้น อันเป็นผลของการเจริญกัมมัฏฐานจนสำเร็จ

ปริจเฉทที่ ๑๓ อภิญญานิกเทศ แสดงถึงอภิญญา ๖ มีทิพพโสด (หูทิพย์) เป็นต้น อันเป็นผลสำเร็จมาแต่สมถกัมมัฏฐาน

ปริจเฉทที่ ๑๔ จันชนิกเทศ แสดงถึงจันท์ ๕ อันเป็นภูมิหรืออารมณ์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ปริจเฉทที่ ๑๕ อายตนะ, ธาตุนิกเทศ แสดงถึงอายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ อันเป็นภูมิหรืออารมณ์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ปริจเฉทที่ ๑๖ อินทริยะ, สัจจนิกเทศ แสดงถึงอินทริย์ ๒๒ และอริยสัจ ๔ อันเป็นภูมิหรืออารมณ์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ปริจเฉทที่ ๑๗ ปัญญาภูมินิกเทศ แสดงถึงปัจจุสมุปบาท ๑๒ ประการ อันเป็นภูมิหรืออารมณ์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ปริจเฉทที่ ๑๘ ทิณฺฐวิสุทธินิกเทศ แสดงวิธีเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานถึงขั้นเห็นสภาวะธรรมด้วยภาวนาปัญญา คือ เห็นรูป-นามตามเป็นจริง

ปริจเฉทที่ ๑๙ กังขาวิตรณวิสุทธินิกเทศ แสดงวิธีเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานถึงขั้นสิ้นความสงสัยในสภาวะธรรม คือ รูป-นาม เพราะเห็นรูป-นาม พร้อมทั้งเหตุปัจจัยด้วยภาวนาปัญญา

ปริจเฉทที่ ๒๐ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ แสดงวิธีเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานข้ามพ้นอุปกิเลสของวิปัสสนา ซึ่งขาดได้ว่านี่ทางนิพพาน นี่ไม่ใช่

ปริจเฉทที่ ๒๑ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ แสดงวิธีเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานดำเนินไปตามวิถีของวิปัสสนาญาณ ๘ ตั้งแต่อุทกัพพญาณถึงอนุโลมญาณ

ปริจเฉทที่ ๒๒ ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ แสดงวิธีเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานถึงขั้นได้บรรลุนิยามัคคญาณทั้ง ๔ มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น

ปริจเฉทที่ ๒๓ ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ แสดงอานิสงส์ของภาวนาปัญญาอันเกิดจากการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ที่พึงพบได้ในปัจจุบัน

โดยสรุปเนื้อหาสาระในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสะได้แสดงไว้ ๒ ลักษณะ คือ

๑) โดยหลักไตรสิกขา ๓ ประการ คือ

ก. สीलนิกะถกัฏฐคณิเทศ สงเคราะห์เข้าในศีลสิกขา

ข. ปริจเฉทที่ ๓ ถึง ปริจเฉทที่ ๑๓ สงเคราะห์เข้าในจิตตสิกขา

ค. ปริจเฉทที่ ๑๔ ถึง ปริจเฉทที่ ๒๓ สงเคราะห์เข้าในปัญญาสิกขา

๒) โดยหลักพระธรรมชั้น พระไตรปิฎกประกอบด้วยข้อความ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น เป็นสาระสำคัญในวิสุทธิมรรคทั้ง ๒๓ ปริจเฉท ดังนี้ คือ

ก. พระวินัยปิฎก บรรจุข้อความ ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้น โดยใจความได้แก่ศีล อยู่ใน ๒ ปริจเฉท คือ สीलนิกะถกัฏฐคณิเทศ

ข. พระสุตตันตปิฎก บรรจุข้อความ ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้น โดยใจความได้แก่สมาธิ อยู่ใน ๑๑ ปริจเฉท คือตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๓ ถึงปริจเฉทที่ ๑๓

ค. พระอภิธรรมปิฎก บรรจุข้อความ ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้น โดยใจความได้แก่ปัญญา อยู่ใน ๘ ปริจเฉท คือ ตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑๔ ถึง ปริจเฉทที่ ๒๒

ฉะนั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรค ก็คือ พระไตรปิฎกฉบับย่อที่ท่านพระพุทธโฆสะได้บรรยายไว้ทั้ง ๒๒ ปริจเฉทยกเว้นปริจเฉทที่ ๒๓ ทั้งหมดนี้เมื่อสงเคราะห์ให้สั้นคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ถูกเรียกว่า แผนที่หรือทางสู่นิพพาน.

๓. นิยามคำที่เกี่ยวกับทฤษฎีความรู้

คำที่อธิบายถึงความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีอยู่หลายคำ แต่ละคำล้วนมีความหมายที่เหมือนกันคือหมายถึงความรู้ และแตกต่างกันที่ระดับของความรู้ หรือวิธีการสร้างความรู้ ดังจะเห็นจากคำที่หมายถึงความรู้ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา และอภิธานัปปทีปิกาสูจิ ตริ นาคประทีปได้รวบรวมและให้ความหมายของศัพท์ที่เกี่ยวกับความรู้ไว้ ๒๒ ศัพท์ คือ^๕

- ๑) ธี หมายถึง ปัญญาทรงไว้ซึ่งประโยชน์
- ๒) ปัญญา หมายถึง ความรู้ทั่ว
- ๓) พุทธิ หมายถึง ปัญญาเครื่องรู้
- ๔) เมธา หมายถึง ปัญญาเครื่องกำจัด
- ๕) มติ หมายถึง ความคิด, ความเห็น
- ๖) มุติ หมายถึง ความเข้าใจ
- ๗) ฐิริ หมายถึง ปัญญากว้างขวาง
- ๘) มันทา หมายถึง ความรู้ในคัมภีร์
- ๙) ปัญญานะ มีความหมายเหมือนคำว่า ปัญญา แต่รูปศัพท์แปลกันเท่านั้น
- ๑๐) ญาณะ คำนี้รวมกับคำว่า ทัสสนะ หมายถึง การรู้ไตรลักษณ์หรือความรู้ที่เกิดจากสมาธิ เช่น ทิพพจักขุ เป็นต้น
- ๑๑) วิชชา ความรู้ ๓ ประเภท คือ ๑) พระเวท ๒) สิปปะหรือศิลปศาสตร์ ๓) ความรู้ที่เกิดจากสมาธิและความรู้แบบพุทธิ
- ๑๒) โยนิ หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการเข้าถึงสาเหตุ มักใช้ร่วมกับ มนสิการเป็นโยนิโสมนสิการ ได้แก่การเข้าใจสาเหตุ
- ๑๓) ปฏิกาณ หมายถึง ความแตกฉาน
- ๑๔) วิปัสสนา หมายถึง ปัญญาเห็นไตรลักษณ์
- ๑๕) สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นถูกต้อง
- ๑๖) วิมังสา หมายถึง ปัญญาเลือกเฟ้น

^๕ ตริ นาคประทีป, อภิธานัปปทีปิกาและอภิธานัปปทีปิกาสูจิ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มัทมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๔.

- ๑๗) สัมปชัญญะ หมายถึง ความรอบคอบ
- ๑๘) เนปกะ หมายถึง ปัญญารักษาดน
- ๑๙) เวทนา หมายถึง การรู้อารมณ์
- ๒๐) ตักกะ ๒๑) วิตักก์ ๒๒) สังกัปปะ ทั้ง ๓ ศัพท์ หมายถึง ความคิด

พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้ให้คำจำกัดความศัพท์ที่เกี่ยวกับความรู้ไว้ ดังนี้^๖

- ๑) ญาณ ความรู้, ปรินิหังงู, ปรินิหังงู
- ๒) โภสส ความฉลาด, ความเชี่ยวชาญ เช่น อายโภสส ความฉลาดในความเจริญ, ครอบงำในทางเจริญ เป็นต้น
 - ๓) ปัญญา ความรู้ทั่ว, ปรินิหังงูเหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน, ความเข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดการ
 - ๔) ปฏิสัมภิตา ความแตกฉาน, ความรู้แตกฉาน
 - ๕) ปริญญา การกำหนดรู้, การทำความเข้าใจโดยครบถ้วน
 - ๖) วิชชา ความรู้แจ้ง, ความรู้วิเศษ เช่น วิชชา ๓ มิ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความรู้ที่ระลึกชาติได้ เป็นต้น
 - ๗) วิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์, จิต ความรู้ที่เกิดเมื่ออายตนะภายในภายนอกกระทบกัน
 - ๘) วิปัสสนา ความเห็นแจ้ง คือ เห็นตรง ต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรม ปัญญาเห็นในไตรลักษณ์ ทำให้ถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารได้
 - ๙) สัจญา การกำหนดหมาย, ความจำได้หมายรู้ คือ หมายรู้ รูป เสียง กลิ่น เป็นต้น และจำได้ คือ รู้จักอารมณ์นั้น เมื่อพบเข้าอีก
 - ๑๐) อภิญาณา ความรู้ยิ่ง, ความรู้เจาะตรงยอดเยี่ยม, ความรู้ชั้นสูง ฉะนั้น คำที่เกี่ยวกับทฤษฎีความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้จึงสร้างความเข้าใจต่อเนื้อหาโดยรวมของความรู้ที่ถูกจำแนกเป็น ๒ ระดับ คือ ความรู้ระดับโลกิยะ และความรู้

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐-๓๒๒.

ระดับโลกุตระได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนั้น คำเหล่านี้ยังจำแนกให้เห็นกระบวนการ
สร้างความรู้ที่จะกล่าวถึงในลำดับต่อไปได้อีกอย่างหนึ่ง.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาขวัณชัย กิตฺติเมธี (เหมประไพ)
- เกิด : วันจันทร์ ที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๑๘
- สถานที่เกิด : ๔๔/๑ หมู่ ๕ ต.สายทอง อ.ป่าโมก จ.อ่างทอง ๑๔๑๓๐
- บรรพชา : ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๓๑ ณ วัดบพิตรพิมุขวรวิหาร ถนนจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร
- อุปสมบท : ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๐ ณ วัดโบสถ์สายทอง ต.สายทอง อ.ป่าโมก จ.อ่างทอง
- สังกัดปัจจุบัน: วัดบพิตรพิมุขวรวิหาร ถนนจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๐๐
- การศึกษา : สายสามัญ - ชั้นประถมศึกษาโรงเรียนวัดโบสถ์สายทองวิเศษราษฎร์สามัคคี ต.สายทอง อ.ป่าโมก จ.อ่างทอง
- พุทธศาสตรบัณฑิต (สาขาปรัชญา) รุ่นที่ ๔๔ จากมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- : ปรัชญาดุษฎี - น.ธ.เอก จากสำนักเรียนวัดบพิตรพิมุขวรวิหาร ถนนจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร
- ปรัชญาดุษฎี ๓ ประโยค จากสำนักเรียนวัดบพิตรพิมุขวรวิหาร ถนนจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร
- ประสบการณ์ :
- เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี วัดบพิตรพิมุข
 - เป็นครูสอนวิชาพระพุทธศาสนาวิทยาลัยการอาชีพกาญจนบุรี และโรงเรียนท่าม่วงราษฎร์บำรุง อ.ท่าม่วง จ.กาญจนบุรี
 - เป็นวิทยากรอบรมประจำสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตบพิตรพิมุข จักรวรรดิ และวิทยาเขตบพิตรพิมุข ทุ่งมหาเมฆ
 - เป็นวิทยากรอบรมศีลธรรมและจริยธรรมกลุ่มพัฒนาจิตเพื่อชีวิตดีงาม

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี (เหมประไพ)
- เกิด : วันจันทร์ ที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๑๘
- สถานที่เกิด : ๔๔/๑ หมู่ ๕ ต.สายทอง อ.ป่าโมก จ.อ่างทอง ๑๔๑๓๐
- บรรพชา : ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๓๑ ณ วัดบพิตรพิมุขวรวิหาร ถนนจักรวรรดิ
เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร
- อุปสมบท : ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๐ ณ วัดโบสถ์สายทอง ต.สายทอง อ.ป่าโมก
จ.อ่างทอง
- สังกัดปัจจุบัน: วัดบพิตรพิมุขวรวิหาร ถนนจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร
๑๐๑๐๐
- การศึกษา : สายสามัญ - ชั้นประถมศึกษาโรงเรียนวัดโบสถ์สายทองวิศิษฐ์ราษฎร์สามัคคี
ต.สายทอง อ.ป่าโมก จ.อ่างทอง
- พุทธศาสตรบัณฑิต (สาขาปรัชญา) รุ่นที่ ๔๔
จากมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- : ปรัชญาดุษฎี - น.ธ.เอก จากสำนักเรียนวัดบพิตรพิมุขวรวิหาร ถนนจักรวรรดิ
เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร
- ปรัชญาดุษฎี ๗ ประโยค จากสำนักเรียนวัดบพิตรพิมุขวรวิหาร
ถนนจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร
- ประสบการณ์ :
- เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี วัดบพิตรพิมุข
 - เป็นครูสอนวิชาพระพุทธศาสนาวิทยาลัยการอาชีพกาญจนบุรี
และโรงเรียนท่าม่วงราษฎร์บำรุง อ.ท่าม่วง จ.กาญจนบุรี
 - เป็นวิทยากรอบรมประจำสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล
วิทยาเขตบพิตรพิมุข จักรวรรดิ และวิทยาเขตบพิตรพิมุข
ทุ่งมหาเมฆ
 - เป็นวิทยากรอบรมศีลธรรมและจริยธรรมกลุ่มพัฒนาจิตเพื่อ
ชีวิตดีงาม